

ΔΑΥΛΟΣ

ΑΓΓΕΛ. ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ
— ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ:

**Διάλογος
για τὴ «Θεογονία»**

Ὁ κ. **N. ΔΗΜΟΥ**
ἀπαντᾷ
σὲ δέκα
ἐρωτήσεις
τοῦ «**ΔΑΥΛΟΥ**»

HANS FINK

Ἡ κρίση τοῦ Καπιταλοσοσιαλισμοῦ κατὰ τὴν τελευταία 15ετία

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ ΚΑΡΦΙΑΣ

Ἡ προαγωγή τῶν... ταξιαρχῶν καὶ οἱ ὁμοβροντίες - θραύσματα

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ὁ φίλος μου ὁ Τσιροβαρδῆς

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

Τίς πταίει; Ὁ ψεύτης ἢ τὸ «θῦμα» του;

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἑλληνικότητα καὶ Ἑλληνικὴ Οἰκονομία

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Περ. Γιαννόπουλος: "Ένας Ἕλληνας σ' ἓναν ἀνελληνικὸ Ρωμέικο Κόσμο

ΣΤΡΑΤΟΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ

Αὐθεντίες καὶ μοντέλα

ΠΟΙΗΣΗ:

Ἀντιγόνη Γαλανάκη - Βουρλέκη, Φαίδωνας Θεοφίλου, Κώστας Καλαφάτης, Σαράντος Ντουφεξῆς, Ζωὴ Σαβίνα, Βασίλης Συκιώτης, Χάρης Χρόνης.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ:

Κώστας Δεσποτόπουλος, Γιώργος Σταματίου, Μ. D. Theophilou, Σπύρος Γαλαῖος, Κ. Κατσαρός, Ὀλγα Βότση, Στέλιος Γεράνης, Δ.Β. Παναγόπουλος, Φαίδρα Ζαμπαθᾶ - Παγουλάτου, Δημήτρης Σταμέλος, Θέμης Κόπτης, Γιώργος Καραντώνης, Μαρνένα Σκουλά - Περιφερᾶκη, Μάγια Δρόσου, Πετρούλα Παναγιωτίδη.

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)
Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τὰ γραφεία τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωινὲς ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50
- Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ
τὰ ταχυδρομικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβά-
σματα στὴ διεύθυνση: Δημ. Λάμπρου,
Μουσῶν 51 Π. Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 28 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ '84

Παγίδευση πνευματική

Ὅλες οἱ ἰσχύουσες κύριες ἀντιλή-
ψεις τῶν -ισμῶν εἶναι ἕως σήμερα ἐ-
ναντίον κάθε πρωτότυπου ἐλεύθε-
ρου προβληματισμοῦ. Μιλᾶμε, καὶ
κάθε λέξη, φράση, ἰδέα κινδυνεύει
νὰ προσκρούσῃ σὲ κάποια «πίστη»,
«πεποίθηση», «ἀξία» ἢ, ἔστω, κά-
ποιο ἀόριστο ἰδανικὸ τοῦ συζητητῆ
μας, ποὺ συχνὰ εἶναι τόσο ρευστό,
ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ προσδιορι-
σθῇ ὄχι μόνο ἀπὸ τρίτους ἀλλὰ κι ἀ-
πὸ τὸν ἴδιο τὸν φορέα του. Μιλᾶς
π.χ. γενικὰ γιὰ τὴν ἐλληνικότητα
καὶ συναντᾷς ἀμέριστη κι αὐθόρμη-
τη τὴν ἐπικρότηση πολλῶν, πλεί-
στων, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅλων τῶν Ἑλ-
λίνων, ἀλλὰ καὶ ξένων, ποὺ ὄχι
σπάνια φθάνουν σὲ ἐκδηλώσεις ποὺ
λίγο ἀπέχουν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, λί-
γο διαφέρουν ἀπὸ ἓνα εἶδος φανατι-
σμοῦ —εἶθε νὰ ἔλεγε!— ὑπὲρ αὐτῆς
καὶ ὑπὲρ τοῦ ὁμιλοῦντος ἢ γράφον-
τος γι' αὐτήν. Προχωρῶντας στὸν
καθορισμὸ τῆς ἐννοίας ἢ τῆς ἀξίας
τῆς ἐλληνικότητος βλέπεις τὰ πράγ-
ματα ν' ἀλλάζουν γύρω σου. Μόλις
λ.χ. θελήσῃς νὰ διευκρινήσῃς ὅτι ἡ
ἐλληνικότητα δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν
ἐθνικισμό, ἓνα μέρος ἀπὸ τοὺς ἐν-
θουσιώδεις συμφωνοῦντες ἀπορεῖ
καὶ παγώνει ἢ σὲ υποψιάζεται καὶ
ὀργίζεται. Θὰ χρειασθῇ νέα ἐπιχει-
ρηματολογία, γιὰ νὰ ἀρχίσῃ ὁ συζη-
τητῆς (ἢ ὁ ἀναγνώστης σου) νὰ
μπαίνει στὸ νόημα ὅτι τὸ «ἐλληνικὸ»
ὄχι μόνο θεωρητικὰ δὲν ἐντοπίζεται
σήμερα ἐθνικά, ἀλλὰ καὶ ὅτι θὰ ἦταν
λάθος, μεγάλο πρακτικὸ λάθος, νὰ
τὸ συρρικνώνῃ κανεὶς μέσα στὰ στε-
νὰ πλαίσια ἐνὸς Ἑθνους, καὶ μάλι-
στα μικροῦ κι ἀνίσχυρου, ὅπως εἶναι
τὸ σημερινὸ Ἑλληνικὸ Ἑθνος.
Προχωρεῖς ὕστερα στὴν ἀνάλυση
τοῦ κύριου ἰδεολογικοῦ συστατικοῦ
τῆς ἐλληνικότητος, τῆς ἐλευθερίας,
ἃς ποῦμε τῆς κοινωνικοοικονομικῆς
ἐλευθερίας εἰδικώτερα, καὶ φυσικά,

τὴν διαφοροποιεῖς ἀπὸ τὸν καπιταλισμό. Καὶ πάλι βλέπεις τὸν συνομιλητὴ σου νὰ πέφτῃ ἀπ' τὰ σύννεφα: «Τότε —εἶναι σὰν νὰ σοῦ λέῃ— ἐννοεῖς ὅτι ἡ ἐλληνικότητα ταυτίζεται μὲ τὸ σοσιαλισμὸ ἢ τὸν κομμουνισμό;». Πρέπει νὰ ἐπιμείνης κι ἐδῶ ἀρκετά, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσης λογικὰ καὶ ἱστορικὰ ὅτι ὁ σύγχρονος ἐξουσιαστικός οἰκονομισμός, τοῦ ὁποῖου ἀπλῶς δύο ὄψεις ἀποτελοῦν ὁ καπιταλισμός κι ὁ σοσιαλισμός, δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβάζεται μὲ τὴν ιδέα τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ σὰν σύλληψη εἶναι σκοποθετικός, δογματικός, καὶ καταντᾷ στὴν πράξη στατικός, ἐξουσιαστικός, μ' ἄλλα λόγια ἀπλῶς ἓνας -ισμός.

Καὶ καλὰ στὸ θεωρητικὸ - διαλεκτικὸ μέρος: μὲ τὸν διάλογο κάπου τελικὰ θὰ καταλήξης, ἂν ὁ συζητητής (ἢ ὁ ἀναγνώστης) σου δὲν εἶναι ἀνεπανόρθωτα «μοτιβαρισμένος» ἰδεολογικά, δὲν ἔχῃ ἀνεπιστρεπτί χάσει τὴν δυνατότητα τῆς πνευματικῆς ἀνεξίτητος. Ἀλλὰ στὸν πρακτικὸ τομέα; Πῶς νὰ πείσης τὸν ἤδη πεισθέντα θεωρητικά, νὰ ἡρεμήσῃ, νὰ προβληματισθῇ, ὅταν σοῦ ζητᾷ «πολιτικὴ δρᾶση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ιδεῶν μας», ὅταν ἐπιμένῃ ὅτι εἶναι ἔτοιμος γιὰ «τὴν ἀποτίναξη τῶν -ισμῶν, τῆς ἀνελευθερίας καὶ τῆς ἀναλήθειας», ὅταν σοῦ μιλάῃ γιὰ «ἐνωση», «σύμπραξη», «κοινὴ δρᾶση», «ὀργάνωση» τῶν ὁμοφρονούντων, πῶς νὰ τὸν πείσης, λέω, ὅτι μὲ τὴ λογικὴ του αὐτὴ δὲν διαφέρει ἀπ' ὅλους τοὺς ἄλλους, ποὺ ἀπεχθάνεται καὶ ποῦ, κι αὐτοί, δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο ἀπ' αὐτὸ ποῦ θέλει νὰ κάνῃ ὁ ἱδιος, δηλαδὴ «ὀργανώνονται», «ἐνώνονται», «δροῦν», «ἀγωνίζονται»; Πῶς νὰ καταλάβῃ, ὅτι ὅταν ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν παρεμβάσεις, βιασμούς, στὴν ὁμαλὴ ὁμαδικὴ ζωὴ, δὲν μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν πούθενά ἄλλοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ νέα κατεστημένα, νέους -ισμοὺς καὶ νέες καταπιεστικές ἐξουσίες; Καὶ πῶς νὰ μὴ σὲ ὑποψιασθῇ ὡς «ἀναρχικό» ἢ ἔστω «ἀ-

ναρχίζοντα», ὅταν ἔξω ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἐξουσιαστικὴ κατάσταση δὲν βλέπῃ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν «ἀναρχία», ἀφοῦ ἔτσι δουλεύει «διαλεκτικά» τὸ μυαλό του; Πῶς ν' ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ ἐξουσία κι ἡ ἀναρχία συνυπάρχουν, συννοοῦνται πάντοτε, γιὰτὶ ἀμφοτέρους ἀποτελοῦν παρέκκλιση ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀλήθεια τῆς ὁμάδας κι ἀρνηση τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας τῆς ὁμάδας; Καὶ πῶς, τέλος, νὰ συλλάβῃ μιὰ ὁμαδικὴ ζωὴ, ὅπου ἡ «ὁμάδευση» —γιὰ νὰ μὴ χρησιμοποιήσω τὸν «ὀλισθαίνοντα» ὅρο «ιεράρχηση»— ὄχι μόνον δὲν καταστέλλει τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία ἀλλὰ καὶ τὴν προάγει —ἂν δεχθοῦμε ὅτι ἡ φύσει ἀληθινὴ κοινωνικότητα εἶναι μέσα στὸν ἔμφυτο καὶ «ξυνόν» λόγο, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἐκφραση τῆς φυσικῆς ἀλήθειας καὶ τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας;

Σίγουρα, τὸ «ἔδαφος» ποὺ μέσα του κινεῖται τὸ πνεῦμα καὶ ὁ προβληματισμός τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου δίνει τὴν εἰκόνα ἑνὸς πυκνότερου δογματικοῦ «ναρκοπεδίου». Σὲ κάθε νοητικὸ βῆμα, σὲ κάθε σκέψη, εἶναι δυνατόν νὰ παγιδευθῇ. Κάθε προσωπικὴ ιδέα ἢ προσωπικὴ ἀξία ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὸ διαχωρισμὸ τῆς θέσεώς μας ἀπὸ τὴς ὑπάρχουσες ὁμολογίες τους, εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγῇ στὰ ἴδια δόγματα, στὴς ἴδιες ιδέες-κλισσέ, καὶ ἐντέλει στὰ ἴδια δεινὰ, ἀπαράλλακτα ὅπως ἡ ἀποφυγὴ μιᾶς νάρκης στὰ παγιδευμένα ἔδαφη σὲ φέρνει πάνω σὲ μιὰ ἄλλη. «Ἄνω κάτω ὁδὸς μί». Ὁ ἔσωτερος λόγος ἔχει τόσο συμπίεσθι στὰ βάθη τοῦ ὑποσυνειδήτου, ὥστε θὰ χρειάζονταν νέοι Σωκράτες καὶ νέες μαιευτικές, γιὰ νὰ τραβήξουν στὴν ἐπιφάνεια, μὲ τὸν ἐμβρυολογικὸ τοῦ Λόγου, τὴν πνευματικὴν μας «φύση» καὶ νὰ τὴν τοποθετήσουν στὴ θέση τῆς σημερινῆς «ἐξέως», αὐτῆς τῆς «δευτέρας φύσεως», αὐτῆς τῆς διαστροφῆς, ποὺ φανταζόμαστε πιά ὅτι εἶναι καὶ «φύση» μας...

Δ.Ι.Α.

Α. ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ — Η. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

Διάλογος για τη Θεογονία

‘Η συνεργάτις του «Δαυλού» λυκειάρχης - φιλόλογος κ. ‘Αγγελική Πανωφοροπούλου, απαντώντας στις θέσεις που παρουσίασε ο κ. ‘Ηλίας Τσατσόμοιρος στο άρθρο του με τίτλο «Θεογονία: η αρχαιότερη ‘‘ιστορία’’ της ανθρωπότητας;» («Δαυλός», τεύχος 25, ‘Ιανουάριος 1984, σελ. 1139-52), γράφει τα εξής:

ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ Η ΑΠΟΚΡΙΣΗ...

Για το άρθρο «Θεογονία», (*Δαυλός*, Γ 25, ‘Ιαν. 1984, σελ. 1139 - και 1152) του καθόλα ευνόληπτου κ. ‘Ηλ. Τσατσόμοιρου, έχω να γράψω τα εξής: Αρχίζω από τα συμπεράσματα (σελ. 1152) και σχετικά θα προχωρήσω.

α. Δεν πιστεύω ότι υπάρχει «σύγχυση κλπ.», διότι ήδη και οι ξένες και οι έλληνικές σπουδές, από την αρχαιότητα, έχουν δώσει την πρόταση σημασία στα πανάρχαιά μας κείμενα, τα πρώτα μας γραπτά σε έκταση μνημεία, που και ήδη διαχωρίζουν την προϊστορία μας από την ιστορία. Για θαυμάσιο τρόπο ή «*‘Ιστορία του ‘Ελληνικού Έθνους*», συλλογικό σύγγραμμα, ίσα-ίσα άντλει πάρα πολλές τις πληροφορίες από τα όμολογημένα του ‘Όμηρου και του ‘Ησίοδου. ‘Η περίληψη ως τώρα *‘Ελληνική Μυθολογία* του Ρισπέν, όπου είχε συμπράξει για την ελληνική της έκδοση ο δικός μας Μαρινάτος, μάς αναπτύσσει και αναλύει όλους τους θεολογικούς μύθους της αρχαίας μας εποχής συμπληρωμένους και οργανωμένους, κατά το δυνατό, σε σύνολα, με άντλημένες τις πληροφορίες όχι μόνο από τους ήσιόδειους στίχους, αλλά και από πλούσια άλλων κείμενα, που αναφέρονται και εμπνέονται από αυτούς, καθώς είναι π.χ. οι *‘Επίνοι* του Πίνδαρου. Οι θεογονικοί μύθοι, επειδή λαμβάνεται σά δεδομένο ότι όλοι, σά θρησκευόμενοι, όφειλουν να τους έχουν μάθει «παραδοσιακά», σπάνια βρίσκονται στα αρχαία μας κείμενα αναπτυγμένοι: απλώς αναφορές γίνονται σε αυτούς. ‘Ηδη απδ πολλές απόψεις έχουν μελετηθεί. ‘Ο δικός μας Μαρινάτος τους κατονόμαζε «*sa-ges*», δηλαδή πλέγματα πραγματικών - ιστορικών στοιχείων και φαντασίας, «*ποιητικής οδόδροσης των εύφωτων ‘Ελλήνων*» κατά τον Ρισπέν. ‘Ο θρησκευτολόγος Nilsson Μ.Ρ. με έργα του, όπως ή «*‘Ιστορία της Αρχαίας ‘Ελληνικής Θρησκείας*», «*‘Η Μυκηναϊκή προέλευση της ‘Ελλην. Μυθολογίας*», μάς όμιλει θαυμάσια για τα αρχαία μας θρησκευτολογικά και μυθικά, έρευνώντας μάλιστα πίσω από τους μύθους μας, θρησκευτικούς και κοινωνικούς, τις ιστορικές επικοινωνίες και διασυνδέσεις, που διατηρούσαν οι κάτοικοι του όλου έλλαδικού χώρου (δηλ. Πελοποννήσου - Στερεάς-Θεσσαλίας κ. άλ.). Μάλιστα στο σύγγραμμά του «*‘Ελληνική λαϊκή θρησκεία*» με έμβριθεια έχει ανασύρει από τις μακρινές μας πίστεις στοιχεία και τα έχει παραλληλίσσει με στοιχεία πίστης - λατρείας της σημερινής μας λαϊκής θρησκείας.

β. Για την ‘Ατλαντίδα αναφέρει πρώτος ο Πλάτων στο «*Τίμαιος*» (III 21-26): Δηγείται ο Κριτίας, πώς όταν ο παππούς του Κριτίας ήταν 90 ετών και αυτός 10, άκουσε πού του διηγόταν ο Σόλωνας ότι είχε πάει στην πόλη Σαίδα της Αιγύπτου. ‘Εκεί επισκέφτηκε τους ιερείς της θεάς Νηθ, που πολύ τον τίμησαν. Καί επειδή ήθελε να τους παρακινήσει να του όμιλήσουν για τα αρχαία πράγματα της ‘Ελλάδας (το κείμενο γράφει: *αρχαϊότατα*), τους είπε τα όσα γνώριζαν οι ‘Ελληνες για το Φωρωνέα και τη Νιόβη⁽¹⁾, και για τα μετά τον κατακλυσμό για το Δευκαλίωνα και την Πύρρα. Τότε με κατάπληξη άκουσε τους αιγύπτιους ιερείς να του εξιστορούν για «*πολλές φθοράς και κατά πολλά*», δηλ. «πολλές και με πολλούς τρόπους έχουν γίνει και θα γίνουν καταστροφές των ανθρώπων, πάρα πολύ μεγάλες με φωτιά και νερό, με μύριους όμως και άλλους τρόπους άλλες πιο μικρές» (Τίμ. III, 22 C). Με την πλατωνική αναδιήγηση του αιγύπτιου ιερέα μαθαίνουμε για τα όρια της «*‘Ατλαντίδος νήσου*», τη θέση της, την i-

(1) ‘Ο Φωρωνέας μυθολογιόταν γιός του ποτάμιου θεού ‘Ινάχου και κόρη του ή Νιόβη (κατά μία μυθική άποψη - σύμφωνα με άλλη έκδοχή ή Νιόβη ήταν θυγατέρα του Τάνταλου).

σχὺ τῶν βασιλιάδων τῆς, τὴν ἐπεκτατικὴ τους βουλὴν· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐκστρατεία ἐναντίᾳ τῆς, ὅταν ἡ Ἀθήνα ἦταν κρατερότερη καὶ ἀλλιώτικη γεωλογικά. «... Ὑστέρῳ δὲ χρόνῳ σεισμῶν ἐξαισίων καὶ κατακλυσμῶν γενομένων, μιᾷς ἡμέρας καὶ νυκτὸς χαλεπῆς ἐπελθούσης... ἢ τε Ἀτλαντὶς νῆσος ὡσαύτως κατὰ τῆς θαλάσσης δῦσα ἠφανίσθη» (= Μετὰ ἀπὸ καιρὸ ἐξαιτίας τρομερῶν σεισμῶν καὶ κατακλυσμῶν, στὸ διάστημα μιᾷς μέρας καὶ μιᾷς νύχτας ποὺ πλάκωσε φοβερή... καὶ ἡ νῆσος Ἀτλαντίδα ἐπίσης κάτω ἀπὸ τὴ θάλασσα βούλιαξε καὶ ἀφανίστηκε). Μιᾶς λοιπὸν ποὺ ὁ Πλάτων φέρνει πρῶτος τὴν πληροφορία (4ος αἰώνας π.Χ.), ἀσφαλῶς καὶ δὲ μπορεῖ νὰ τὴν ξέρει οὔτε ὁ Ὅμηρος (9ος π.Χ.) οὔτε ὁ Ἡσίοδος (8ος π.Χ.) οὔτε οἱ Λυρικοὶ καὶ Προσωκρατικοὶ (7ος - 6ος - 5ος π.Χ. αἰῶνες). Ἀφοῦ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνα, Ἀριστοτέλης, θεωροῦσε τὰ λεγόμενά του μυθεύματα. Ἡ ἐπιστήμη, ἀπὸ κάθε ἀποψη, ἀκόμα ἀγωνίζεται καὶ τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει λάβει βεβαιωτικὴ λύση. Τὸ σημαντικὸ δὲ μὴς εἶναι ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ πλατωνικὸ κείμενο, ὅταν ὁ Σόλωνας ζήτησε νὰ πει γιὰ τὸ Δευκαλίωνα, γέροντας ἱερέας τῆς Νηϊθ ἀναφώνησε τὸ θαυμάσιο: «Ὁ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες ἔστε» καὶ ἐξήγησε ὅτι: «Νέοι εἰστε ὅλοι κατὰ τὶς ψυχικὲς - μνημονικὲς λειτουργίες· γιὰτὶ δὲ διατηρεῖτε στὶς ψυχὲς σας κανένα ἀρχαῖο ἄκουσμα γιὰ τὴν παλιὰ σας δόξα οὔτε κανένα μάθημα ξεθωριασμένο ἀπὸ τὸ χρόνο!...» Καὶ μετρώντας τὰ πίσω ἀπὸ τὶς ἡμέρες τοῦ Σόλωνας χρόνια, ποὺ ἀνάφερνε μόνον τὸ γνωστὸ του κατακλυσμὸ τοῦ Δευκαλίωνα, ὁμολογοῦσε ἐνδοξὴ τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας, ποὺ τὰ εἶχε βάλει μὲ τὶς ἐπεκτατικὲς βουλὴς τῆς Ἀτλαντίδας πρὶν ἀπὸ «ἐνακισχίλια ἔτη» (9.000 χρόνια)! Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸ πλατωνικὸ κείμενο, ποὺ πρῶτο μαρτυρεῖ γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα νῆσο, ἄλλο ὁ κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνα καὶ ἄλλο ὁ ἀφανισμὸς —καταπόντιση τῆς Ἀτλαντίδας.

γ. Διατηρῶ πάρα πολλὰς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὰ ὅσα γράφονται ἐδῶ καὶ γιὰ τὸ βοήθημα ποὺ στηρίζονται. Καθὼς καὶ γνωρίζω, σὰ μεταφράστρια τοῦ ὅλου ὁμηρικῷ ἔργου, ἡ Ὀδύσσεια δὲν εἶναι μόνον ταξιδιωτικὲς ἐμπειρίες ἢ κώδικας ἀνέμων καὶ ρευμάτων, μῆτε δηλώνει πούθενά πῶς ἐγινε νὰ χαρτογραφηθεῖ ἡ νέα εἰκόνα τοῦ Ὠκεανοῦ. Ἄλλωστε, καθὼς πρὶν γράφηκε, καὶ ὁ Ὅμηρος ἀγνοεῖ τὸ βῦθισμα τῆς Ἀτλαντίδας, ἀφοῦ τὴν εἶδησε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο φέρνει πολὺ ἀργότερα ὁ Σόλωνας.

δ. Τὸ γ καὶ δ συμπέρασμα δὲν ἀφοροῦν στὴ χρονολόγηση τῆς *Θεογονίας* καὶ τὴ βεβαίωσίν της, ἀλλὰ στὸ τί βεβαιώνεται μὲ τὴ «*Θεογονία*» καὶ ἄλλα σχετικὰ.

ε. Ἡ «*Θεογονία*» εἶναι ἔπος θρησκευτικὸ, γραμμένο ὄχι γιὰ νὰ «δημιουργήσει», ἀλλὰ γιὰ νὰ καταγράψει τὰ περὶ θεῶν ἤδη θρυλούμενα καὶ πιστευόμενα, καὶ ἀπὸ τοῦτο πῆρε ἄλλωστε καὶ τὴν ὀνομασία. Σταματᾷ, ὅταν πιά δὲν πρόκειται νὰ πει κάτι γιὰ «θεοὺς»· συνεχίζει ὡς «ἥρωογονία». Σὰν ἔργο μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι τοῦ Ἡσίοδου, ποὺ σύνθεσε τὸ «*Ἔργα καὶ ἡμέραι*». Εἶναι ὅμως τῆς ἡσιόδειας σχολῆς, ὅπως δείχνουν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν στίχων, τῶν κώλων, ἐπιθέτων, θεμάτων κ.λ.π., ποὺ καλλιέργησε τὸ θρησκευτικὸ καὶ διδακτικὸ ἔπος στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, σὲ ἀντίθεση ἀπὸ τὸ ἥρωικό, ποὺ καλλιέργηθηκε στὴν Ἰωνία. Τὰ ἡσιόδεια (τῆς ὅλης σχολῆς) κείμενα παρουσιάζονται ὄχι ὡς πρωτόλεια, ἀλλὰ σὰν τὰ ἐσχατα φτασμένα στὴν τέλεια μορφή τῆς ποιήσεώς τους (800 π.Χ.). Ἡ τελείωση τῆς μορφῆς ὁμολογεῖ ὅτι πίσω ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρχαν ἄλλα γυμναστικὰ συνθέματα προφορικὰ καὶ ἀργότερα γραπτὰ, καθὼς ἡ τελειότητα τῶν ὁμηρικῶν ἐπὶ φανερώσει τὴν πρὶν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὑπάρχουσα, σὲ κείμενα, τώρα, ἀνάπτυξη, καλλιέργεια καὶ ὁλοκλήρωση - τελείωση τῆς ἐπικῆς ἥρωικῆς ποιήσεως. Τὸ πρόβλημα γραφῆς τῶν ὁμηρικῶν κειμένων, ποὺ εἶναι προγενέστερα ἀπὸ τὰ ἡσιόδεια κατὰ τι, μᾶς ἐμποδίζει νὰ ὁμιλοῦμε γιὰ γραφὴ τῶν ἡσιόδειων πρὶν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, βαθιὰ στὰ χρόνια ἐνὸς Δευκαλίωνα! Ἄλλωστε πίσω ἀπὸ τὰ «τραγουδισμένα» ἀλλὰ «ἀγραφα» ὁμηρικὰ χρόνια καὶ τὴν ἱστορικὴ μετα-ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, ὑπάρχουν ἱστορικὰ οἱ ἀρχαῖοι χρόνοι (1600 - 1200 π.Χ.) μὲ τὴ μυκηναϊκὴ γραφὴ, ἢ γραμμικὴ Α' καὶ Β', ἢ μινυακὴ γραφὴ (ἀπὸ τὶς Μινύες τοῦ Ὀρχομενοῦ), οἱ μινωϊκοὶ χρόνοι (1600 - 2000 καὶ πέρα π.Χ.) μὲ τὴν κρητικὴ - μινωικὴ γραφὴ, ἀκόμη καὶ ἡ γραφὴ τοῦ Δίσκου

τῆς Φαιστοῦ, ἡ κυπριακὴ ἱστορικὴ λάμψη (1400 - 1200 π.Χ.) μὲ τὴν κυπριακὴ γραφὴ! Σὲ ποιά ἀπὸ αὐτὲς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι γραμμένη ἡ «Θεογονία», σὰν κείμενο πρὶν ἀπὸ τὰ χρόνια της; Ἡ σύνθεση τῶν ἑλληνικῶν μύθων εἶναι πρὶν τελεσμένη ἀπὸ τὴν καταγραφὴν τους στὴ «Θεογονία». Τὸ κείμενό της, πρὶν προσωπικὰ γραμμένο, γίνεται κατανοητὸ πρὶν εὐκόλῃ ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ κείμενο, πρὶν παραμένει ἀπρόσωπο καὶ εἶναι χρονικὰ προγενέστερα συνθεμένο, ὅπως τουλάχιστον δείχνουν τὰ γλωσσικὰ καὶ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα.

στ. Ἡ προϊστορία μας πιστεύαμε πῶς σταματοῦσε μὲ τὴ μυθολογία μας. Ἀλλὰ συναζόμε πολλὰ τῆς ἱστορίας μας στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τοὺς μύθους. Ὅπως δὴ ποτε ὁμως μὲ τὰ ἔργα ἡρώων, πρὶν ὑμνολογεῖν τὰ ὁμηρικὰ μας τραγούδια, ἀλλὰ καὶ σὲ ἡσιόδειες συνθέσεις («Ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλῆ»), ἀνοίγεται καὶ δὲν «τερματίζεται» ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία. Ὁφείλεται νὰ σημειωθεῖ, ὅτι τὰ διάφορα γραμμένα μας οἱ μῦθοι δὲν ἔχουν ὅμοια ἔκβαση (παράδειγμα ὁ μῦθος τῆς Νιόβης), ἀλλὰ εἶναι σχετικὰ μὲ τὴν προφορικὴ διάσωση, διάδοση, χωρὶ καὶ ἀνθρώπους, πρὶν θρυλεῖται. Οἱ ρίζες τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας βρίσκονται στὴν καρδιά τῆς μυκηναϊκῆς - ἀχαιϊκῆς ζωῆς καὶ ἀγνωστῆς μας ἀπὸ ἄμεσα τῆς ἐποχῆς γραπτὰ παραδομένα (δηλ. τοῦ 1600-1400 π.Χ.). Ἄν ἡ «Θεογονία» βεβαιώνεται ὅτι εἶναι γραμμένη πρὶν τοῦ Δευκαλίωνα, πρὶν θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθεῖ ἡ θρυλούμενη καταστροφή; Στὸν 9ο, στὸν 10ο, στὸν 11ο, στὸν 12ο αἰῶνα; Μὰ τοὺς αἰῶνες αὐτοὺς ἔχουμε ἤδη γνωστὰ καὶ τραγουδισμένα τὰ τρωικὰ πράγματα. Οἱ ἀρχαιολόγοι τοποθετοῦν τὴν πτώση τῆς Τροίας τοῦ Πριάμου, 8ος κατὰ σειρά τῶν πολλῶν πόλεων στὴ θέση καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Τροίας, γύρω στὰ 1204 π.Χ. Ἡ ὁμηρικὴ δημιουργία, γύρω στὸν 9ο αἰῶνα, ὑμνολογεῖ ἀπὸ παράδοση (ἀδιευκρίνιστο ἀκόμα ἂν πρόκειται ἀπὸ προφορικὴ μόνον ἢ καὶ γραπτὴ) τὰ τρωικὰ πράγματα καὶ ἡ σκαπάνη φώτισε καὶ φωτίστηκε θαυμαστὰ ἀπὸ αὐτά. Μὰ στὸν Ὅμηρο τίποτα δὲν γράφεται γιὰ καταπονισμό! Οἱ μῦθοι, καὶ οἱ θεολογικοὶ μαζί καὶ τοῦ Δευκαλίωνα, εἶναι συνθεμένοι πίσω ἀπὸ τὰ τρωικὰ πράγματα. Γιατί οἱ ἥρωες πρὶν παίρνουν μέρος στὴν ὑπερπόντια ἐκστρατεία εἶναι παιδιὰ τῶν ἡδὲ σὲ μύθους «περασμένων» θεῶν τοῦ δωδεκάθεου. Συναινοῦν σὲ τοῦτο καὶ ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ συγκριτικὴ φιλολογία. Ἄν πάλι ἡ καταστροφὴ εἶχε ἐπισυμβεῖ πίσω ἀπὸ τὸν 13ο π.Χ. αἰῶνα, δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ χρονολογηθεῖ καταγραμμένη σὲ μυκηναϊκὴ ἢ κυπριακὴ ἢ μινωικὴ ἢ ἐλλαδικὴ γραμμικὴ Α' ἢ Β' ἢ μινωικὴ - κρητικὴ, δηλαδὴ πολὺ παλαιότερα; Ἐπιπρόσθετα ἡ «Θεογονία» διαπνέεται ἀπὸ ἓνα πνεῦμα ἠθικῆς διδασκαλίας, πρᾶγμα πρὶν ὑπάρχει στὴν ἀμιγρὴ ἡρωικὴ ποίηση (9ος αἰῶνας). Ἀλλὰ τὸ συναντᾶμε στὴν ἐπόμενη περίοδο, τὴ «μετατρωικὴ» (8ο καὶ 7ο αἰῶνα). Ἡ σύνθεση τῆς «Θεογονίας», καθὼς στοχεύει σὲ ἠθικοπλαστικὴ διδασκαλία, ἀποδείχνει καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ ὅτι εἶναι συνθεμένη μετὰ τὴν Ἰλιάδα (= ἡρωικὴ ποίηση, 9ος π.Χ.), πιθανὸν σιμὰ στὰ χρόνια τῆς Ὀδύσσειας, πρὶν ὅπως δὴ ποτε εἶναι μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, καὶ σὰν ὑπόθεση καὶ ἐπειδὴ διατηρεῖ ἰδιαίτερο διαχωριστικὸ χρονικὸ τῆς στοιχεῖο ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἠθικοδιδασκαλικὴ χροιά.

Μὲ σταθμοὺς τὸ 1600 - 1400 - 1200 π.Χ. οἱ Ἀχαιοὶ ἔχουν ἀπλωθεῖ σὲ ὅλο τὸν ἐλλαδικὸ χωρὶ, ἔχουν ἔρθει σὲ ἐπιμιξίες καὶ ἐπικοινωνίες μὲ ὅλους τοὺς γύρω λαοὺς, Μικρασιάτες (χεττιτικὰ γραμμένα), Κρήτες (μῦθος τοῦ Μινώταυρου - Θησέας - ὀνομασία τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὸν πνιγμένο πατέρα του), Αἰγύπτιους (ἀντίστοιχη ὀνομασία θεοτήτων), Θρᾶκες (ἄγρια λατρευτικὰ στοιχεῖα - ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία - Μήδεια), καὶ ἔχουν ἰδρύσει τὶς περίφημες ἀκροπόλεις - Μυκῆνες σὲ κάθε σημαντικὸν τοῦ κέντρου. Ἀπὸ αὐτὸ καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦς ὀνομάστηκε μυκηναϊκός! Ἦρθαν καὶ ἀπλώθηκαν στὸν ἐλλαδικὸ (καὶ ἄλλο χωρὶ) κουβαλώντας μαζί τοὺς θεοὺς καὶ τὶς πίστεις τοὺς μέσα στοὺς μύθους τοὺς. Ἐνῶ συνάμα προσδεχόντουσαν θρησκευτολογικὰς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, καθὼς δείχνουν τὰ πρὶν πάντω. Τὸ 1200 π.Χ. ἐπακολούθησαν οἱ Δωριεῖς φέρνοντας καὶ προσθέτοντας καὶ αὐτοὶ στοιχεῖα στὴν ὅλη «ἐλλαδικὴ - ἑλληνικὴ» θεολογία - κοσμολογία τῶν ἀρχαίων μας καιρῶν. Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴ χρονικὴ περίοδο τῆς προσόδου καὶ τῆς μείξης ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων ἐμφωλεῖται τὸ μυστήριον τοῦ «θεογονικοῦ» περιεχομένου, πρὶν ἔνῳ πρὶν νὰ λογαριάζεται ὅτι εἶχε πιστευεῖ πολλὰ χρόνια πρὶν (16ος π.Χ.), ἔχει καταγραφεῖ πολλὰ χρόνια κατόπι (8ο

π.Χ. αιώνα). Τοῦτο τὸ συμπέρασμα, παρὰ τὴ χρονικὴ του ἀχλύδα, εἶναι πάρα πολὺ διάφορο ἀπὸ ὃ,τι ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν κ. Τσατσόμοιρο· καὶ εἶναι ἤδη ὁμολογημένο ἐπιστημονικά. Ἡ ἔρευνα μὲ ἐλπίδα καὶ λαχτάρα ἀναμένει καὶ ἐπιδιώκει τὴν διαφώτισή του.

Σελ. 1151: ὅς μοῦ ἐπιτραπεῖ, νὰ ἀποκριθῶ στὰ ἐρωτήματα:

1. (α,β,γ). Οἱ Πλειάδες στὴ μυθολογία ὀνομάζονται «*Ἀτλαγενεῖς*», διότι ἦσαν κόρες τοῦ Ἀτλαντα καὶ τῆς Πληϊόνης (= θυγατέρας τοῦ Ὀκεανοῦ). Στὴν ἐπική, ἡρωϊκὴ καὶ θρησκευτικὴ ποίηση ἄλλος εἶναι ὁ Ὀκεανός, ἄλλος εἶναι ὁ Πόντος, ἄλλος ὁ Ἀτλαντας, ἄλλος ὁ Ποσειδῶνας.

2α. Ἡ «*Θεογονία*», στίχ. 337 - 370, κάνει λόγο γιὰ τὸ γένος τοῦ Ὀκεανοῦ καὶ γράφει γιὰ «τρεῖς χιλιάδες κόρες τοῦ Ὀκεανοῦ» μὲ θηλυκὰ ὀνόματα, χωρὶς καμμιά νοητικὴ παρέκκλιση. Τὸ κείμενο, ἀφοῦ πρῶτα, στίχ. 338-345, ὀνοματίζει τοὺς γιούς του ποταμούς, γράφει:

στίχ. 346 *Τίκτε δὲ θυγατέρων ἱερὸν γένος...*

δηλαδή: Γέννησε τὴν ἱερὴ γενιά τῶν θυγατέρων του...

(Τὸ «*ἱερὸν γένος*» ἔχει ἐδῶ τὴ σημασίαν «γένος ἀκαταμάχητο, γοργό»· *ἱερὸν* = δυνατό, εὐκίνητο, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικὴ ὀρολογία).

Καὶ ὀνοματίζει τὶς Ὀκεανίδες νεραίδες τῶν γιαιῶν, μὲ ὀλόδροσα ὀνόματα.

364 *Τρεῖς γὰρ χιλιάς εἰσι τανύσφυροι Ὀκεανῖναι,*

αἱ ῥα πολυσπερές γαῖαν καὶ βένθεα λίμνης

366 *πάντη ὁμῶς ἐφέπουσι, θεάων ἀγλαὰ τέκνα.*

(Μετάφραση:)

364 Γιατὶ ὑπάρχουν τρεῖς χιλιάδες λεπταστράγαλες κόρες τοῦ Ὀκεανοῦ,

365 οἱ ὁποῖες, καθὼς πιστεύεται, πολυσκορπισμένες στὴ γῆ καὶ σὲ βάθη
λίμνης

366 διακινεῖνται ὅμοια παντοῦ, πανέμορφα γεννῆματα θεῶν.

Μὲ τὴ γραμμένη ἐδῶ ὀρθὴ μετάφραση τοῦ κειμένου καταρρέει καὶ ὃ,τι ὑποστηρίζεται στὴ σελ. 1148.

β. *Γοργούς* θὰ πεῖ *Γοργόνες*. (Μῆτε γιὰ νησιὰ μιλάει τὸ κείμενο, μῆτε τοὺς κάτοικους *Γοργούς* ὀνομάζει!).

Ἄς παραθέσουμε τὸ κείμενο:

270 *Φόρκυ δ' αὖ Κητῶ Γραῖας τέκε καλλιπαρήους*

ἐκ γενετῆς πολιὰς, τὰς δὲ Γραῖας καλέουσιν

ἀθάνατοί τε θεοὶ χαμαὶ ἐρχόμενοι τ' ἀνθρώποι,

Πεμφρηδῶ τ' εὐπέπλον Ἐνυὼ τε κροκόπεπλον,

Γοργούς θ', αἱ ναίουσι πέρην κλυτοῦ Ὀκεανοῖο

275 *ἐσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἣν Ἐσπερίδες λιγύφωνοι,*

Σθεννώ τ' Εὐρύαλη τε Μέδουσα τε λυγρὰ παθοῦσα.

Ἡ μὲν ἔην θνητὴ, αἱ δ' ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω,

αἱ δύο· τῇ δὲ μὴ παρελέξατο Κυανοχαίτης

ἐν μαλακῷ λειμῶνι καὶ ἀνθεσι εἰαρινοῖσιν.

(Μετάφραση:)

270 Στὸ Φόρκυ γέννησε ἡ Κητῶ τὶς Γραῖες τὶς ὠραιοπρόσωπες
ἀπὸ γεννησιμοῦ τους γκριζόμαλες, ποὺ γι' αὐτὸ τὶς ὀνομάζουν Γραῖες
καὶ οἱ ἀθάνατοι θεοὶ κι οἱ ἀνθρώποι, ποὺ περπατοῦν τὸ χῶμα,
δηλαδή τὴν ὁμορφόπεπλη Πεμφρηδῶ καὶ τὴν κροκόπεπλη Ἐνυὼ
καὶ τὶς Γοργόνες, οἱ ὁποῖες κατοικοῦν πέρα ἀπὸ τὸν ξακουστὸ Ὀκεανό,

275 στὴν ἐσχατιὰ τῆς νύχτας, ὅπου βρίσκονται οἱ λυγρόφωνες Ἐσπερι-

δες⁽¹⁾, δηλαδή ἡ Σθεννώ καὶ ἡ Εὐρυάλη καὶ ἡ Μέδουσα, πού'παθε φοβερὰ⁽²⁾.

Τούτῃ ἦταν θνητὴ, οἱ δύο ἄλλες ἀθάνατες καὶ ἀγέραστες· καὶ μετὰ τὴ μιὰ ἐρωτοσμίχτηκε ὁ Κυανοχαίτης⁽³⁾ σὲ δροσερὸ λειβάδι σ' ἄνθη τῆς ἀνοιξῆς.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐδῶ σύμφωνη μετὰ τὸ κείμενο μετάφραση δὲν ὑποστηρίζεται πιά ὀρθὰ τὸ β' καὶ γ', σελ. 1151, καθὼς καὶ ὁ,τι γράφεται στὴ σελ. 1148/1149.

δ. Στὴ «Θεογονία» ὁ Ἄτλας φέρεται σὰ γιὸς τοῦ Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Κλυμένης. Ὁ Πλάτωνας στὸν «Κριτία», πού λέγει γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα πάλι, ἀκολουθεῖ ἄλλη ἐκβασὴ τοῦ μύθου: «Ὅταν οἱ θεοὶ μοιράστηκαν τὴ γῆ, ἔλαχε τοῦ Ποσειδῶνα ἡ Ἀτλαντίδα. Ἐδῶ ὁ θεὸς ἐρωτοσμίχτηκε μετὰ τὴν ὀρφανὴ τοῦ Εὐήνορα καὶ τῆς Λευκίππης, τὴν Κλειτώ, πού τοῦ ἔκανε πέντε διδυμες γέννες. Πλούτισε τὴ χώρα ὁ θεὸς καὶ τὴ μοίρασε στὰ 10 παιδιὰ του, πού ὀνοματίζονται μέσα στὸ κείμενο. Καταγράφονται δὲ τὰ ἀγαθὰ τῆς Ἀτλαντίδας καὶ περιγράφονται τὰ εὐτυχισμένα πολλὰ χρόνια πολλῶν γενιῶν, μετὰ τὴν πρώτην πεντα-δίδυμη, ὅπου ἐδῶ εἶχε γεννηθεῖ καὶ ὁ Ἄτλας, πού ἐξῆσαν ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς χώρας τούτης τελοῦσαν τὸ δίκιο καὶ τὴν ἀρετὴ. Ὅταν ἀρχισαν νὰ ἀμαρτάνουν, ὁ Δίας ἐτοιμάζεται νὰ τοὺς καταστρέψει. Καὶ ἐδῶ λήγει τὸ πλατωνικὸ κείμενο τοῦ «Κριτία», (Κριτ., VII - τέλος). Ἡ ἄλλη, ἀρχαία, τοῦ μύθου ἐκδοχὴ ἀνατρέπει τὰ περὶ πρώτου καὶ τελευταίου βασιλεῖα τοῦ Ἄτλαντα κ.λ.π., πού ἀναφέρονται στὶς σελ. 1149/1151 κάτω (δ).

Ἡ ὀρθὴ ἄλλωστε μετάφραση τῶν στίχων 517-520:

- 517 Ἄτλας δ' οὐρανὸν εὐρὺν ἔχει κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης
 πείρασιν ἐν γαίῃς, πρόπαρ Ἑσπερίδων λιγυφώνων,
 ἐστηῶς κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτῃσι χέρεσσιν·
 520 ταύτην γὰρ οἱ μοῖραν ἐδάσσατο μητιέτα Ζεὺς...

(Μετάφραση:)

Καὶ ὁ Ἄτλας σὲ ἀνάγκη ὑποταγμένος τρομερῇ
 στητὸς στὰ πέρατα τῆς γῆς, μπροστὰ ἀπὸ τίς λυγερόφωνες Ἑσπερί-
 δες,
 κρατᾷ τὸν οὐρανὸ μετὰ τὴν κεφαλὴ καὶ τ' ἀκούραστα χέρια·
 γιὰ αὐτὴ τὴ μοῖρα τοῦ ὀρισε ὁ βαθύβουλος Δίας,

ἀνατρέπει ὅσα γράφονται στὴ σελίδα 1149 κάτω καὶ ὅλη τὴ σελίδα 1150. Οἱ στίχοι τῆς «Θεογονίας», ἀφοῦ λέγουν ποιοὶ γέννησαν τὸν Ἄτλαντα, καταμαρτυροῦν μετὰ μιὰ τοῦ συνεχιζόμενης διαπιστωμένη τοῦ ἀπὸ τὴν παράδοση τιμωρία. Εἶναι καὶ τοῦτο ἓνα στοιχεῖο τῆς ἀργότερα γραφῆς τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐκάστοτε προσθήκης ἄλλων στίχων, ἴσως καὶ ὄχι ἡσιόδειων.

Δὲν εἶναι σωστὴ ἡ μετάφραση τῶν στίχ. 26 + 27 σελ. 1143, ὥστε δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ ἐρμηνεία πού τοὺς δίνεται στὴν ἴδια σελίδα, προτελευταία παράγραφο. Τὸ «Ποιμένες ἀγραυλοὶ, κᾶκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον...» εἶναι ὀνομαστικὴ πτώση ἀντὶ κλητικῆς (ἢ κλητικῆς χωρὶς τὸ ἐπιφώνημα «ὦ»). Οἱ Μοῦσες ἀπευθύνουν τὸ λόγο τοὺς στοὺς ποιμένες· δὲν τὰ λένε οἱ ποιμένες γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ὥστε νὰ βγαίνει λαθεμένο συμπέρασμα γιὰ τοὺς πηγὰς κ.λ.π. Ἡ σωστὴ μετάφραση εἶναι:

- 26 Βοσκοὶ ξωτάρηδες, τιποτένιοι, μόνο κοιλιές,
 27 γνωρίζουμε νὰ λέμε πολλὰ ψέματα ὅμοια μετὰ ἀλήθειες...».

Τὸ στίχ. 26 τὸν ἀπευθύνουν οἱ Μοῦσες στοὺς βοσκούς· τὸ στίχ. 27 τὸν λένε οἱ Μοῦσες γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους.

Τὸ «φωνῇ ὁμρεῦσαι» δὲ σημαίνει «διασώζοντας τὰ καταγεγραμμένα». Ἀλλὰ τὸ παντελῶς ἀντίθετο: «συναρμολογώντας, ἐναρμονίζοντας μετὰ φωνῇ, ψαλμικά». Ἄς θυ-

1. Οἱ Ἑσπερίδες κόρες ἦσαν 3 ἢ 4 ἢ κατ' ἄλλους 5.

2. Αὐτὰ εἶναι ὀνόματα στὶς 3 Γοργόνες.

3. Ἐπιθετὸ τοῦ Ποσειδῶνα.

μηθοῦμε τίς μετὰ τὸν Ὅμηρο συντεχνίης τῶν Ὀμηρίδων· πού γήτευαν μὲ τὴν ἐναρμονισμένη φωνή τους στοὺς ἀπὸ στήθους ἀπαγγελλόμενους στίχους τοὺς ἀκροατὲς κατὰ τοὺς μουσικοὺς ποιητικοὺς ἀγῶνες. Καὶ στὸν Ὅμηρο τὸ θεῖο χαρακτηριστικὸ τῶν Μουσῶν εἶναι ἡ ὡραία φωνή καὶ ἡ βαθεῖα μνήμη. Δὲν εὐσταθοῦν λοιπὸν τὰ δσα γράφονται στῇ σελ. 1144.

Στῇ σελ. 1147 ἀπὸ τὴν 3ῃ παράγραφο καὶ κάτω γίνεται σύγχυση τῶν «γενῶν». Ἄλλο εἶναι στῇ *Θεογονίᾳ* τὸ γένος τοῦ Πόντου, ἄλλο τὸ γένος τοῦ Ὠκεανοῦ. Οἱ στίχοι εἶναι ξέχωροι, 233-336 καὶ 337-377. Μετὰ ἀπὸ σειρὰ γενῶν Θείας-Κρείου-Κοίου-Κρόνου καὶ Ρέας, ἀκολουθεῖ τὸ γένος τοῦ Ἰαπετοῦ, ὅπου γιὸς τοῦ Ἰαπετοῦ καὶ τῆς Κλυμένης εἶναι ὁ Ἄτλας, πού εἶχε ἀδερφοὺς τὸ Μενότιο, τὸν Προμηθέα καὶ τὸν Ἐπιμηθέα, πού παντρεύτηκε καὶ τὴν πρώτη γυναῖκα πού ἐφτιαξε ὁ Δίας. Πουθενά ἢ «*Θεογονία*» δὲ μιλάει γιὰ νησιά, ἀλλὰ μιλάει γιὰ γεννήματα θεῶν, κόρες ἢ γιους.

Οἱ στίχοι τῶν σελίδων 1146 καὶ 1148 ἔχουν δοθεῖ μὲ λαθεμένη μετάφραση καί, βέβαια, ἐρμηνεία. «*Μοῦσαι χρυσάμπυκες*» σημαίνει οἱ Μοῦσες πού φοροῦν χρυσὰ διαδήματα· καὶ ὅχι «Μοῦσες πού εἶχαν τὸ ἄντρο τους, τὰ τεράστια σὰν σπῆλαια οἰκοδομήματα μὲ τὰ χρυσὰ προμετώπια» (σελ. 1142). (*Χρυσάμπυκες ἵπποι* = τὰ ἄλογα πού ἔχουν χρυσὰ προμετωπίδια.) Ἄμπτυξ = διάδημα γυναικεῖο ἀπὸ μέταλλο, πού ἀνάδεναν τὴν κόμη στὸ μέτωπο.

Τὸ ἐπίθετο «*δῖος*» (σελ. 1142) διατηρεῖ στὸν ἐπικὸ στίχο συχνὰ ἀχρωμὴ κάποια σημασία. Σημαίνει βέβαια τὸν ὅποιον κατάγεται ἀπὸ τὸ Δία· ἄρα τὸν εὐγενικῆς καταγωγῆς, ὅπου τὸ ἐσωτερικὸ, πηγαῖο τοῦ ἥθους τὸν προστάζει πάντα νὰ πράττει τὸ σωστό. Ἔτσι ὁ Ἀχιλλεύς, ἂν καὶ σέρνει ἐκδικητικὰ τὸν Ἑκτορα, ἐκείνη ἀκριβῶς τῇ στιγμῇ εἶναι «*δῖος*», ἐπεὶ αὐτὸ ἦταν τὸ σωστό, ἀντρεῖο νομιζόμενο τότε γιὰ αὐτὴ τὴν περίστασι. Οἱ βασιλεῖς εἶναι στὴν ἥρωικὴ γλῶσσα «*διογενεῖς*», γιατί κατάγονται ἀπὸ τὸ θεό, τὸν ὑπέρτατο Δία. Σὲ τοὺτους ὁ Δίας ἄμεσα ἢ κατὰ κληρονομίαν ἔχει παραδώσει σκῆπτρο του, σημάδι τῆς δικιᾶς του, θεϊκῆς δικαιοκρισίας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅχι ἀντὶ γιὰ «δικαιοκρίτες» οἱ διογενεῖς βασιλιάδες νὰ πράττουν αὐθαίρεσις καὶ ἀδικίες. Ὁ Δευκαλίωνας εἶναι μέσα στῇ γενιᾷ τῶν ἀνθρώπων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἤδη ὑπάρχων Δίας ἔχει θυμώσει γιὰ τίς ἀτασθαλίες τους καὶ ἀποφάσισε καὶ τοὺς τιμώρησε μὲ καταποντισμό· καθὼς καὶ ὁ Ἄτλας ἀπὸ ἄλλη ἀποψη. Πῶς λοιπὸν ὀριοθετοῦνται χρονικὰ διαστήματα (σελ. 1142, παραγρ. 3η) μὲ σταθμούς ἀπὸ τῇ μιᾷ τὸ Δευκαλίωνα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλή τὸ Δία;

Οἱ ἀρχαῖοι βιογράφοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Ἡσίοδου ὡς «*Δῖος*». Ἡ ἐπὶ κλήση «*δῖον γένος*», ὅμως, γίνεται στὸ «*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*» καὶ ὅχι τῇ «*Θεογονίᾳ*». Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη ἀμφισβητεῖται ἂν ἡ «*Θεογονία*» καὶ τὸ «*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*», εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου δημιουργοῦ. Ἀλλὰ ὁ ἀρθρογράφος πολὺ συχνά, ὁ ἀξιέπαινος κ. Τσατσόμοιρος, ἐναλλάσσει τὴ μελέτη-πορεία του, γιὰ νὰ ἀντλήσει ἀποδεικτικὰ του στοιχεῖα, πότε στὸ ἓνα πότε στὸ ἄλλο κείμενο, ἂν καὶ ὁ ἴδιος δὲν παραδέχεται τὴν κοινὴ τους πατρότητα. Τότε, γιατί ὅπου συμφέρει τὰ συμμίσγει;

Ἀλλὰ ἄς σταθοῦμε ἐδῶ· κι ἄς μὴν προχωρήσουμε καὶ ἄλλο. Μὰ ἄς συνάξουμε τὸν ὅλο λόγο μας στὸ πικρὸ παράπονο: Κατακτημένη γνώση καὶ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλολογία τόσο ἀνεκτιμωσύνης λογαριάζεται, ὥστε μιὰ μονοκοντυλιά, μιὰ τολμηρὴ χαρακτηριστικὰ διαγράφει κάθε τῆς πνευματικὸ προηγούμενο ἀγῶνα; Ἡ γνώση καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀποτελεῖ «*καταστημένο*». Εἶναι γόνιμη πνευματικὴ ἐπινίκια κατάκτηση, σπυρί-σπυρί, γραμμὴ-γραμμὴ, πού φέρνει πάντα, καὶ ξανά καὶ ξανά μετὰ φόβου καὶ ἐλέους ἀπὸ τὰ ἱερὰ περάσματα ὅλων τῶν προηγούμενων ἀγωνιστῶν ἱεραρχικῶν τῆς τελεσμάτων, πού δέος ὀφείλεται νὰ μᾶς διακατέχει ὡς ὅσας ὑποψιαστοῦμε πῶς εἶναι δυνατόν κάτι νὰ μετακινήσουμε, χωρὶς πρῶτα νὰ διέλθουμε ἀπὸ ὅλα τὰ μονοπάτια τῆς προχρονικῆς ἐπιστημονικῆς πορείας καὶ σταθμούς τῆς, ἤδη κατειλημμένα ἀπὸ περιίλους ἐρευνητὲς καὶ ἐδῶ φιλολόγους ἐπιστήμονες ἀπίθανου μεγέθους.

Ἀγγελικὴ Πανωφοροπούλου

Ο κ. Ἡλίας Τσατσόμοιρος, ὑπ' ὄψη τοῦ ὁποῖου ἐτέθη τὸ ἀνωτέρω κείμενο τῆς κ. Α. Πανωφοροπούλου, γράφει τὰ ἑξῆς:

ΜΗ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΚΡΟΥΣΗ...

Στὸ ἄρθρο «Σχολαστική ἢ ἀπόκριση...» τῆς κ. Α. Πανωφοροπούλου, ποῦ ἀφορᾷ ἀνακοίνωσή μου γιὰ τὸ πανάρχαιο κείμενο τῆς *Θεογονίας* (*Δαυλός*, τεῦχος 25/1984), ἀπαντῶ ὡς κατωτέρω.

• Θὰ πιστεύε κανεῖς, πὼς μιᾶς τέτοιας μορφῆς ἔρευνα, ἂν μὴ τι ἄλλο, θὰ μπορούσε νὰ γίνεи δεκτὴ, ἔστω ὡς ἐρέθισμα, στοὺς χώρους πολλῶν ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἱστορίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς κοσμολογίας, τῆς ἀστρονομίας καὶ πολλῶν ἴσως ἀκόμη κλάδων, καί, βέβαια, καὶ τῆς φιλολογίας. Αὐτὸ καὶ μόνο τὸ ἐρέθισμα, στοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστήμης, ἂν συνέβαινε, θὰ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ δικαιώσει τοὺς πνευματικοὺς κόπους ἑνὸς ἐρευνητῆ. Ἄντ' αὐτοῦ, «ἐξ οἰκείων τὰ βέλῃ». Τὸ ρόλο τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν προγονικὴ κληρονομιά ἢ κ. Πανωφοροπούλου, φαίνεται, τὸν ἀντιλαμβάνεται σὰν «πράξη ἐπιβεβαιωτική», ἀναγκαστικά, τῶν κατευθυνόντων τὴν ἐπιστήμη τῆς φιλολογίας. Γι' αὐτὸ, ἄλλωστε, στὸν πρόλογό μου δήλωσα, πὼς τέτοιας μορφῆς συμπεράσματα δύσκολα μπορεῖ νὰ περάσουν σ' αὐτοὺς ποὺ «ἐπὶ πονήσει τῶν ἐπὼν καθειστήκεσαν», ὅπως ὁ Πausanias ἔλεγε (*Βοιωτικά*, 30), δηλαδὴ στὰ πνευματικὰ ὑποστηρίγματα τοῦ κατεστημένου. Ἄν συμφωνοῦσα μὲ τὰ γινώσθ' αὐτὰ μένα συμπεράσματα χρονολόγησις τῆς ἱστορίας, δὲν θὰ ὑπῆρχε κανεῖς λόγος νὰ χάνουμε τὸν καιρὸ μας. Καί, τέλος, ἂν ἡ ἔρευνά μου θὰ ἐπιβεβαίωνε τὰ κατεστημένα, ἀσφαλῶς θὰ τὸ ὁμολογοῦσα.

Μετά, λοιπόν, ἀπὸ σύντομὴ εἰσαγωγή, μὲ τὴν ὁποία ἡ κ. Πανωφοροπούλου θέλησε νὰ μᾶς πληροφορήσει γιὰ μερικὲς πασίγνωστες βέβαια ἀπόψεις καὶ ἐργασίες, καταλήγει: «Οἱ θεογονικοὶ μῦθοι, ἐπειδὴ λαμβάνεται σὰ δεδομένο ὅτι ὅλοι, σὰ θρησκευόμενοι, ὀφείλουν νὰ τοὺς ἔχουν μάθει «παραδοσιακά», σπάνια βρίσκονται στὰ ἀρχαῖα μας κείμενα ἀναπτυγμένοι· ἀπλῶς ἀναφορὲς γίνονται σὲ αὐτοὺς»· καὶ τελειώνει τὸ πρῶτο μέρος τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀποδεχόμενῃ τὸ τοῦ θρησκευτολόγου Nilson M.P. καταστάλαγμα, ὅτι: «ἔχει ἀναστρεφθεῖ ἀπὸ τὶς μακρινές μας πίστεις (τὸ ὑπογραμίζω ἐγὼ) στοιχεῖα καὶ τὰ ἔχει παραλληλίσει μὲ στοιχεῖα πίστης - λατρείας τῆς σημερινῆς μας λαϊκῆς θρησκείας».

Τὸ θέμα μου βέβαια δὲν ἦταν αὐτό. Μὲ τὴν εὐκαιρία ὅμως, ποῦ μοῦ δίνει ἡ ἐπικρίτριά μου, ἔχω νὰ κάνω δύο παρατηρήσεις: πρῶτον, ποῖα εἶναι ἡ «ἐλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία»; Ἐγὼ δὲν γνωρίζω. Μήπως ἡ κ. Πανωφοροπούλου μιλάει γιὰ τὸν χριστιανισμό; Γιατὶ μόνο σ' αὐτὸν ὑπάρχει τὸ «στοιχεῖο πίστης - λατρείας». Στῇ *Θεογονίᾳ*, ποῦ σημαίνει κατὰ κυριολεξίαν «ἀνθρωπογονία», οὔτε «πιστεύω» οὔτε «λατρεῖες» συναντοῦμε. Αὐτὴ ἡ πίστη - λατρεία εἶναι ἀντίθετη μὲ τὸν *Ἑλληνικὸν Λόγον*. Ὁ ἑλληνικὸς λόγος δὲν δέχθηκε ποτὲ δόγματα. Ἡ λέξη «πίστις» εἶναι ἄγνωστη στὸ κείμενο τῆς *Θεογονίας*. Ἡ πειθῶ, ποῦ ἡ *Θεογονία* (στιχ. 349) ἀναφέρει, εἶναι: ἡ δύναμη τοῦ πείθειν, καταπειστικὴ εὐγλωττία, πειστικότητα, ἐπιχείρημα λογικὸ καὶ ἀκόμη εὐπείθεια, ὑπακοή. Ἡ ἐκτροπὴ βέβαια δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ χριστιανισμό. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι γιὰ πολλὰ, ἄλλα, ὑπεύθυνος. Σημειῶνω ὅμως καὶ ἐδῶ, ὅτι ἡ στρέβλωση μὲ τὰ «πιστεύω» καὶ τὶς «λατρεῖες» κατὰ τὸν Ἡρόδοτο [*Εὐτέρπη*, 50] προήλθε ἀπὸ τὸν βαρβαρικὸν περίγυρο. Γράφει: «Οἱ Πελασγοὶ συμβουλευτήκαν τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης ἂν ἔπρεπε νὰ δεχθῶν ὡς ὀνόματα (θεῶν) αὐτὰ ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους [ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἦκοντα]. Τὸ μαντεῖο χρησιμοδότησε καταφατικά. Ἀπὸ τὸν καιρὸ αὐτὸν θυσιάσαν χρησιμοποιοῦντες τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν».

Ἐναντίον τῆς ἐκτροπῆς αὐτῆς ὑψώθηκαν, ἀπ' τὴν ἐποχὴ ἥδη τοῦ Ξενοφάνη καὶ μετὰ, πολλὰς φωνὰς διαμαρτυρίας. Θὰ ἀναφερθῶ στὸν Ἡράκλειτο, ποῦ βλέποντας τοὺς Ἕλληνας νὰ προσφέρουν δῶρα στοὺς θεοὺς, εἶπε: «Λένε προσευχὲς στὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, πούς δὲν τοὺς ἀκοῦνε, σὰν νὰ μπορούσαν νὰ τοὺς ἀκούσουν, στοὺς θεοὺς ποὺ δὲν ἐπαυρῶνουν τίποτα, ὅπως καὶ τίποτα δὲν ἀπαιτοῦν» (Diels, ἀπ. 128). Πράγματι, τότε ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἀπαιδευτῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλεύθερου λόγου: «Ὁ Ἡράκλειτος π.χ. —γράφει ὁ κ. Ἀξελός— ἔρχεται σὲ σφοδρὴ σύγκρουση μὲ τὶς ψευδοθρησκευτικὰς ἐξάρσεις τοῦ ὁ

χλου». Καὶ ὁ Ἡράκλειτος συμπληρώνει: «Ὁ ἄρχοντας (ἄναξ), ποῦ δικό του εἶναι τὸ μαντεῖο στοὺς Δελφοὺς οὔτε λέει οὔτε κρίνει, ἀλλὰ σημαίνει... Ἡ Σίβυλλα ποῦ λέει λόγια ἀγέλαστα, ἀκαλλώπιστα καὶ ἀφτιασίδωτα, διασχίζει μὲ τὴ φωνή της χιλιάδες χρόνια...» (Diels, ἀπ. 93,92). Αὐτὰ τὰ πολὺ λίγα γιὰ τὴν Θεογονία καὶ γιὰ τοὺς, χιλιετίες μετὰ τὴ σύνταξή της, κλασσικοὺς χρόνους, σχετικὰ μὲ τὴν «λαϊκὴ θρησκεία» καὶ τὶς μακρινὲς «πίστεις».

Καὶ ἡ κ. Πανωφοροπούλου ξεκινάει ἀμέσως τὴν κυρίως ἐπὶ κρισὶ τῆς μὲ τὸν «Τίμαιο», γιατί, ὅπως λέει, «γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα πρῶτος ὁ Πλάτων στὸ «Τίμαιος» ἀναφέρει». Βέβαια δὲν ἀναφέρει, ἡ κ. Πανωφοροπούλου, τὶς περικοπὲς ποὺ ἀρμόζουν μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν 3000 νησιῶν ποὺ περιγράφει ἡ Θεογονία. Γράφει ὁ Πλάτων στὴ γνωστὴ ἀφήγησις: «στὴν εἰσοδὸ τοῦ, ποῦ σεῖς ὀνομάζετε Στήλες τοῦ Ἡρακλέους [ἡ ὀνομασία ὀφείλεται στοὺς ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸ Ἀργοναῦτες: «διαπρήσσοντες —γράφουν τὰ «Ἀργοναυτικά»— ἀνὰ στόμα Τερτησσοῖο ἰκόμεθα, στήλησι δ' ἐκέλευμεν Ἡρακλῆος] εἶχε μιὰ νῆσο· ἡ νῆσος αὐτὴ ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ Λιβύη καὶ τὴν Ἀσία ἐνωμένες· καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐκκινούντες οἱ τότε ἄνθρωποι, μποροῦσαν νὰ ἀποβιβάσθουν σὲς ἄλλες νήσους, καὶ ἀπὸ αὐτὲς κατόπιν σ' ὀλόκληρη τὴν ἀπέναντι ἡπειρὸ τὴν εὐρισκόμενη γύρω ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν ἐκεῖνον ὠκεανόν». Βέβαια, στὴν ἐποχὴ ποῦ ὁ Σόλων ἐπισκέπτεται τὴν Αἴγυπτο, ὁ Κολόμβος δὲν ἔχει ἀνακαλύψει ἀκόμη τὴν «ἀπέναντι ἡπειρον». Αὐτὴ τὴν παρατήρησι τοῦ Πλάτωνος, ποῦ ἐνισχύει τὸ κείμενό μου καὶ ποῦ ἐγὼ δὲν τὴν περιέλαβα σὰν ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, πιστεύοντας ὅτι ἀπευθύνω τὰ γραπτὰ μου σὲ γνωρίζοντες τὸ θέμα, ἡ κ. Πανωφοροπούλου τὴν ἀπεσιώπησε...

Θὰ ἀπαντήσω καὶ σὲ ἄλλα ποὺ περιέλαβε στὴν «Σχολαστικὴ ἀπόκρισις...», χωρὶς βέβαια νὰ ἔχω ἀναφερθεῖ ἐνῶ σὲ αὐτά. Τὸν Φορωνέα καὶ τὴ Νιόβη, τὸσον ἡ Θεογονία ὅσο καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὅμηρος, δὲν τοὺς γνωρίζουν, δὲν ξέρουν κατὰ περὶ αὐτῶν. Γιὰ τὸν Τάνταλο, τὸν πατέρα (;) τῆς Νιόβης, βρίσκουμε μιὰ μόνο ἀναφορὰ [στὴν Ὀδ., λ. 582] χωρὶς σοβαρὲς ἐξηγήσεις. Στὸ πλατωνικὸ κείμενο καθορίζεται μιὰ χρονολογία: «ἐνακισχίλια ἔτη». Καὶ ἡ κ. Πανωφοροπούλου τὴν ἀναφέρει (9000 χρόνια) καὶ βάζει δίπλα ἕνα μεγάλο θαυμαστικόν. Τί νὰ κάνουμε δηλαδὴ; Νὰ διορθώσουμε τὸν Πλάτωνα γιὰ νὰ ἔλθει στὰ μέτρα ποὺ θέλουμε; Τί σημαίνει αὐτὴ ἡ ἐιρωνία;

Συνεχίζει πρὶς κάτω: «Διατηρῶ πάρα πολλὰς ἐπιφυλάξεις γιὰ τὰ ὅσα γράφονται ἐδῶ καὶ γιὰ τὸ βοήθημα ποὺ στηρίζεται. Καθὼς καὶ γνωρίζω σὰ μεταφράστρια τοῦ ὁλοῦ ὁμηρικῶ ἔργου, ἡ «Ὀδύσεια» δὲν εἶναι μόνον ταξιδιωτικὲς ἐμπειρίες ἢ κώδικας ἀνέμων καὶ ρευμάτων, μῆτε δηλώνει πούθενά πῶς ἐγινε νὰ χαρτογραφηθεῖ ἡ νέα εἰκόνα τοῦ Ὠκεανοῦ».

Στὸ κείμενο ὅμως ποὺ δημοσίευσε ὁ «Δαυλός», ὅταν ἔγραφε περὶ χαρτογραφῆσεως τοῦ ὠκεανοῦ, ἔβαλα μπροστὰ ἕνα «ἴσως». Πιστεύω, ὅτι δὲν τὸ πρόσεξε ἡ κ. Πανωφοροπούλου.

Τὸ γραφόμενον ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸ «ἡ — Θεογονία — εἶναι ἔπος θρησκευτικόν» μέχρι «τῶν Πλειάδων» εἶναι ἀπόψεις γνωστὲς σ' ἐμένα, πρὸς τὶς ὁποῖες ἂν συμφωνοῦσα, δὲν θὰ ἔκανα τὴν ἔρευνα. Θὰ σταθῶ ὅμως σὲ μερικὰ σημεῖα:

• Γράφει ἡ κ. Πανωφοροπούλου: «Ἡ Ἱεογονία εἶναι ἔπος θρησκευτικὸ γραμμένο ὄχι γιὰ νὰ «δημιουργήσει», ἀλλὰ γιὰ νὰ καταγράψει τὰ περὶ θεῶν ἡδὴ θρυλούμενα καὶ πιστευόμενα, καὶ ἀπὸ τοῦτο πῆρε ἄλλωστε καὶ τὴν ὀνομασίαν. Σταματᾷ, ὅταν πρὶς δὲν πρόκειται νὰ πεῖ κατὰ τὴν «θεογονίαν»· συνεχίζει ὡς ἡρωογονία».

Σταματᾷ ἢ συνεχίζει, ἰδοὺ ἡ ἀπορία! Μὰ ἀκριβῶς, διότι δὲν σταματᾷ, δὲν μιλάει περὶ τῶν «θεῶν» (ἀνατολίτικου τύπου): Οἱ ἥρωες ἦσαν οἱ διάδοχοι θεοί...

Τὰ σχετικὰ περὶ «γραφῆς» καὶ περὶ «Ἰνδοευρωπαϊῶν» θίγονται στὸ ἐπόμενο τεῦχος καὶ πάλι τοῦ Δαυλοῦ⁽¹⁾. Μὲ λίγη ὑπομονὴ θὰ δημοσιευθοῦν πολλὰ ἀκόμη γύρω ἀπὸ τὴ Θεογονία. Θὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ κομμάτι τοῦ κειμένου, ποὺ ἐπαναλαμβάνει ὅλα τὰ γνωστὰ καὶ ἀπαράδεκτα γιὰ τὴν παρούσα ἔρευνα ἱστορικὰ, δῆθεν, στοιχεῖα, ποὺ μοῦ θυμίζουν τοὺς «τίτλους ἰδιοκτησίας» τῶν παλιῶν οἰκοπεδοφάγων. Ἀξίζει νομίζω νὰ ἀφηγηθῶ τὸ ἱστορικόν. Στὰ ὄχι καὶ πολὺ παλιὰ χρόνια οἱ καταπατητὲς τῶν δημοσίων χτημάτων (ἀμπέλια ξέφραγα, ὅπως ἔλεγε ὁ λαὸς) «συνεργάζονταν» μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: καταπατοῦσε ὁ ἕνας ἐξ αὐτῶν μιὰ περιοχὴ καὶ ἀρχίζει νὰ τὴν σπέρνει: ἀμέσως ἕνας

(1) Τεῦχος 26 (Φεβρουάριος 1984), σελ. 1241-9.

άλλος, απ' την παρέα, του έκανε «προσωρινά μέτρα» και τὸν πήγαινε στο δικαστήριο. Ἐκεῖ μὲ μάρτυρες «ἀποδείκνυναν τὴν κυριότητα». Τὸ δικαστήριο, ἐρήμην φυσικά τοῦ πραγματικοῦ ἰδιοκτητῆ (τοῦ Δημοσίου), ἔβγαζε κάποια ἀπόφαση, κι' αὐτὴ ἡ ἀπόφαση γινόταν «ἀρχὴ τίτλου ἰδιοκτησίας». Κάτι παρόμοιο ἔγινε μὲ τὸ πιὸ πολυσυζητημένο θέμα, τοὺς «Ἰνδοευρωπαίους». Ἡ ἀρχὴ ἔγινε μὲ τὸν ἐντιμότητα κ. Γουλιέλμο Τζὼν (1746-1794), Ἕλληνο-ἀγγλο δικαστὴ, ποὺ σ' ἓνα λόγο του κατὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς «Ἀσιατικῆς Ἑταιρίας τῆς Βεγγάλης» ἰσχυρίστηκε ὅτι ἀνακάλυψε τὴν συγγένεια τῆς σανσκριτικῆς μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Τὸ 1790 ὁ ἴδιος, σὲ μελέτη πιά, ὑποστήριξε ὅτι ἡ σανσκριτικὴ πρέπει νὰ εἶναι τῆς αὐτῆς καταγωγῆς μὲ τὴν ἑλληνικὴ, λατινικὴ, τὶς τευτονικὲς γλώσσες καὶ τὴν κελτικὴ. Τὸ 1813 ἕνας Ἀγγλος «ἀνατολιστὴς», ὁ Θωμᾶς Γιάγκ (1773-1829), τροποποίησε τὸν ὁρο «Ἰνδοευρωπαϊκὲς γλώσσες» καὶ τὸν ἔκανε «Ἰνδοευρωπαϊκὴ ὁμογλωσσία». Ἐκτοτε, ἐρήμην τοῦ «ἀρχικοῦ ἰδιοκτητῆ», δηλαδή τῆς ἱστορίας, καὶ παρὰ τὶς ἀντίθετες γνώμες, ὅπως π.χ. τοῦ Γερμανοῦ γλωσσολόγου καὶ ἠθνολόγου Φραγκίσκου Βὸπ (1791-1867) [ὁ Βὸπ ἀπέδειξε σὲ ἐξάτομο ἔργο του, μελετώντας τὴν γραμματικὴ τῆς σανσκριτικῆς, βενδικῆς, ἀρμενικῆς, ἑλληνικῆς, λατινικῆς, λιθουανικῆς, ἀρχαίας σλαβικῆς, γοθικῆς καὶ γερμανικῆς, ὅτι ἡ σανσκριτικὴ στηριζόταν στὴν ἑλληνικὴ καὶ ὄχι ἡ ἑλληνικὴ στὴ σανσκριτικὴ], οἱ ἐσφαλμένοι καὶ ἐν συνεχείᾳ πλαστοὶ «τίτλοι ἰδιοκτησίας» ὄχι μόνον ἐξακολουθοῦν νὰ παραποιοῦν τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες «φύλακες» τῆς προγονικῆς μας κληρονομιάς, ἐκπαιδευτικοὺς καὶ ἀκαδημαϊκοὺς...

Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ παραποίηση, ἃς μὴ πλανώμεθα, ἔχει τεράστια σημασία. Ἡ ὑποβάθμιση τῆς γλώσσας εἶναι ὑποβάθμιση ἀναγκαστικὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου. Ἡ ψευδής, στὴ συνέχεια, λόγῳ γλώσσας χρονολόγηση (ἡ σανσκριτικὴ τοποθετεῖται περὶ πρὸς 2500 π.Χ., μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Ἀρίων) παρουσιάζει ὡς ἄνευ οὐσιώδους σημασίας τὶς κοινωνικὲς διαδικασίες τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ ἐμφανίζει ἱστορικὰ δικαιολογημένες τὶς κοινωνικὲς δομὲς τῶν «ἐλέφ Θεοῦ» καὶ «φόβῳ Κυρίου» ἐξουσιαστικῶν δομῶν ὧν τῶν δογμάτων.

Μετὰ λοιπὸν ἀπὸ τὶς γνωστὲς αὐτὲς αὐθαίρετες καὶ κατεστημένες χρονολογήσεις, ποὺ ἡ κ. Πανωφοροπούλου ἐπαναλαμβάνει, καταλήγει στὰ ἑξῆς: «Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν χρονικὴ περίοδο τῆς προσόδου καὶ τῆς μείζης ὧν αὐτῶν τῶν στοιχείων, ἐμφωλεῦει τὸ μυστήριον τοῦ "θεογονικοῦ περιεχομένου", ποὺ ἐνῶ πρέπει νὰ λογαριάζεται ὅτι εἶχε πιστευτεῖ πολλὰ χρόνια πρὶν (16ος π.χ.), ἔχει καταγραφεῖ πολλὰ χρόνια κατόπι (8ος π.χ. αἰών). Τοῦτο τὸ συμπέρασμα, παρὰ τὴν χρονικὴ του ἀχλύδα, εἶναι πάρα πολὺ διάφορον ἀπὸ ὅ, τι ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν κ. Τσατσόμοιρο καὶ εἶναι ἡδὴ ὁμολογημένο ἐπιστημονικὰ. Ἡ ἔρευνα μὲ ἐλπίδα καὶ λαχτὰρα ἀναμένει καὶ ἐπιδιώκει τὴν διαφώτισή του».

Ἐκτὸς λοιπὸν ἀπὸ τὸ «θεογονικὸ μυστήριον», ποὺ ἀπαιτεῖ ἴσως καὶ ἱκανότητες ἀστυνομικῆς, δὲν βλέπω τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔκανε τὴν κ. Πανωφοροπούλου νὰ βάλει στὸ 16ον αἰῶνα ἓνα ἐρωτηματικόν, ἐνῶ ἔχει ἀπόλυτη βεβαιότητα γιὰ τὸν 8ο αἰῶνα. Ἀλλὰ τὸ «κάτι ἄλλο», ποὺ δὲν κατάλαβα, εἶναι πῶς ἓνα πρᾶγμα «ὁμολογημένο ἐπιστημονικὰ (!) ἀναμένει τὴν ἔρευνα καὶ ἐπιδιώκει τὴν διαφώτισή του». Γιὰ τὴν ἀντίφασή της αὐτὴ τὴν παραπέμπω στοὺς ἀναγνώστες τοῦ Δαυλοῦ.

Καὶ ἔτσι φθάνουμε στὸ οὐσιαστικὸ θέμα τῆς ἀνακoinώσεώς μου, στὸ ὁποῖο μόνο οἱ ἀμφισβητήσεις τῆς κ. Πανωφοροπούλου ἔπρεπε κανονικὰ νὰ εἶχαν περιοριστεῖ. Στὴ σελίδα 1151 γράφω τόσα πολλὰ γιὰ τὴν «ἀνοικτὴ συστροφή» τῶν Πλειάδων, ὥστε ἀμφιβάλλω ἂν κατάλαβε τὴν ἀνάλυση ἡ κ. Πανωφοροπούλου γιὰ νὰ γράφει αὐτὰ ποὺ ἔγραψε. Τὸ θέμα μας, ἐδῶ, δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν Θεογονία ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Ἔργα καὶ Ἡμέραι τοῦ Ἡσίοδου. Ὁ Ἡσίοδος μᾶς μιλάει γιὰ ἀνατολὴ καὶ δύση ἀστεριῶν καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἡσίοδος ζῆ μετὰ τὸν Δευκαλῶνα, ἐξετάζω τὸ θέμα ἐν συσχετισμῷ μὲ τὸ κείμενο τῆς Θεογονίας. Πάντως... ἀξιόλογη ἡ παρατήρηση τῆς ἐπικρίτριάς μου ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ Ὠκεανός, ἄλλος εἶναι ὁ Πόντος, ἄλλος ὁ Ἀτλας, ἄλλος ὁ Ποσειδῶνας. Τὸ κατάλαβα καὶ τὴν εὐχαριστῶ...

Ἡ κ. Πανωφοροπούλου παραθέτει ἐπὶ πλέον τὸν στίχο 346:

«Τίκτη δὲ θυγατέρων, ἱερὸν γένος...», δηλαδή: *Γέννησε τὴν ἱερὴν γενιὰ τῶν θυγατέρων*

ρων του... Τὸ "ἱερὸν γένος" ἔχει ἐδῶ τὴν σημασίαν "γένος ἀκαταμάχητο, γοργόν": ἱερὸν = δυνατό, εὐκίνητο, σύμφωνα με τὴν ὁρολογία». Συμφωνῶ ἐδῶ με τὴν μετάφραση τῆς κ. Πανωφοροπούλου, παρ' ὅλον ὅτι σημασίες τῆς λέξεως *ἱερὸς* εἶναι καὶ πολλὰς ἄλλες, ὅπως ἀκμαῖος, ἰσχυρὸς, λαμπρὸς· ἐπίσης, ἐπὶ παντός φυσικοῦ πράγματος: ἔκφραση ἐκπληξης ἢ θαυμασμοῦ. Γιατὶ ὁμως στὴ μετάφρασή της ἄφησε τὸ «ἱερὸν» ἀμετάφραστο; Μήπως τὰ προλεχθέντα περὶ λαϊκῆς θρησκείας κλπ. τὴν ἔκαναν νὰ βρεῖ κάποιον συγγενὲς νόημα γιὰ νὰ στηρίξει τὰ ἐπόμενα; * Ἄς δοῦμε. Γράφει: «Καὶ ὀνοματίζει τὶς Ὑκεανίδες νεραίδες τῶν γιαιῶν, με ὁλόδροσα ὀνόματα».

* Ἀπὸ τοὺς ἐπίμαχους ὁμως στίχους 364-370, δηλαδὴ σύνολον ἑπτὰ, ἢ κ. Πανωφοροπούλου μεταφράζει μόνον τοὺς τρεῖς, δηλαδὴ τοὺς 364, 365, 366. Καὶ μᾶς λέει πῶς κάτῳ:

«Γιατὶ ὑπάρχουν τρεῖς χιλιάδες λεπταστράγαλες κόρες τοῦ Ὑκεανοῦ οἱ ὁποῖες, καθὼς πιστεύεται, πολυσκορπισμένες στὴ γῆ σὲ βάθη λίμνης διακινδυνεύουν ὅμοια παντοῦ, πανέμορφα γεννῆματα θεῶν. Με τὴ γραμμένη ἐδῶ ὀρθὴ μετάφραση τοῦ κειμένου καταρρέει καὶ ὁ, τι ὑποστηρίζεται στὴ σελίδα 1148».

Στὴ σελίδα 1148 πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐπίμαχους στίχους παραθέτω δύο στίχους, τοὺς 215 καὶ 216. Θὰ τοὺς ἐπαναλάβω πρὸς διευκόλυνση τῶν ἀναγνωστῶν.

«Ἐσπερίδας θ', ἥς μῆλα πέρην κλυτοῦ Ὑκεανοῖο
χρύσεια καλὰ μέλουσι φέροντά τε δένδρεα καρπὸν».

* Ἡ κ. Πανωφοροπούλου ἀπέφυγε νὰ μεταφράσει τοὺς δύο αὐτοὺς στίχους καὶ μᾶς ἄφησε καταρρέοντας!.. Ἄς δοῦμε μία πρὸς τὶς λέξεις αὐτῶν τῶν δύο στίχων:

Ἐσπερίδας : ἔσπερίς, -ίδος, θηλ. τοῦ *ἔσπεριος* = δυτικῆ, δυσμικῆ. Ὁ Στράβων [Γεωγραφικά, 150] γράφει γιὰ τὶς Ἐσπερίδες: «τὴν τε ἐπὶ τὰς Γηρυόνην βόας στρατεῖαν καὶ τὴν ἐπὶ τὰ μῆλα τῶν Ἐσπερίδων τὰ χρύσεια ὡσαύτως καὶ μακάρων τινὰς νήσους κατονομάζοντες». Κατὰ τὸν Στράβωνα ἐπρόκειτο γιὰ νησιά στὰ ὁποῖα ἐγίνε «στρατεία», γιὰ τὰ πρόβατά τους.

ἡ μῆλα : τοῦ ρήματος *εἰμί* [ὑπάρχω] ὑποτακτικῆ (ἐπικ. τύπ.). Τὴ λέξη *μῆλον* τὴ βρίσκουμε στὸν Ὅμηρον [Ἰλ., Ψ 147, Κ 485 καὶ Ὀδυσ., μ 301, ξ 105, ι 438, ι 184, κ 85] μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ προβάτου ἢ αἰγός. Στὴν Ὀδύσσεια, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὰ δένδρα *ροιάς* ἢ *μηλέας* (λ. 589), λέει: «Δένδρεα δ' ὕψιπέτῃλα κατὰ κρήθεν χέει καρπὸν δῆλαι καὶ ροῖαι καὶ μηλέαι ἀγλαόκαρποι». Ἀλλὰ πολλοὶ ἀκόμη λόγοι δικαιολογοῦν τὴν ἀπόδοση τοῦ *μῆλα* σὰν πρόβατα. Ὁ Ἡσύχιος, λέει. «μηλοβοτεῖν», ἐρμηνεύει «ποιμαίνειν». *Μηλοβοτέω* = βόσκω πρόβατα· καὶ ὅλες οἱ ὁμόρριζες λέξεις, ὅπως *μηλοβοτήρ*, *μηλόβοτος*, *μηλογενής*, *μηλόδοκος*, ἀφοροῦν πρόβατα ἢ ποίμνια.

πέρην ἢ πέρηθεν : ἰων. καὶ ἐπικ. τύπος ἀντὶ τοῦ *πέραθεν* ἢ *πέραν*: ἡ λέξη σημαίνει ἐκ τοῦ *πέραν*, ἐκ τοῦ περαιτέρω μέρους. Αὐτὸ τὸ *πέραν* ἢ *πέρην* (ἐπίρρημα) εἶχε τὴν σημασίαν στοὺς ἐπικούς ποιητές τοῦ: μεταξὺ δύο νήσων ἢ θαλάσσης κ.λ.π.: «νῆσων αἶ ναῖονσι πέρην ἀλός» [Ἰλ., Β626] ἢ «πέρασθεν δν τιν' ἔλεσκε, πέρην ἀλός ἀτρυγέτοιο». Στὸ πρῶτο παράδειγμα ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ «πέρα ἀπ' τὴ θάλασσα». Στὸ δεύτερο [Ἰλ., Ω, 752] τοῦ ἀντικρῦ. Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ρίζα εἶναι *περ-*, ἀπὸ τὴν ὁποία παράγονται ἐκτὸς τοῦ ρήματος *περάω* καὶ οἱ λέξεις *πέρα*, *πέραν*, *πόρος*, *πορεύω*, *πορίζω*, *ἐμπορος*, *πεῖρα*, *πειράω*, *πορθμὸς* κ.λ.π.

κλυτός : ἀκουστός, ἡχηρὸς, βουερός, (βροντόχτυπος;), ἀλλὰ ποτὲ ἑξακουστός· μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ φημιστός.

χρύσεια : ἐκ τοῦ χρύσεος, ἢ, ὅν = ὁ διὰ χρυσοῦ κεκοσμημένος, ὁ χρυσόχρους, ποτὲ ὁμως ὁ ἐκ χρυσοῦ κατασκευασμένος, ἢ χρυσός.

μέλουσι : τοῦ ρήματος «μέλω», συνθεστικῶς στὸ γ' ἐνικ. καὶ πληθυντικῶς τοῦ ἐνεργ. ἐνεστ.: μέλει, μέλουσι κ.λ.π. Σημαίνει φροντίζω γιὰ κάτι ἢ ἐνδιαφέρομαι.

φέροντα : τοῦ ρήματος «φέρω» ἀπὸ τὴ ρίζα *φέρ-*: φέρνω, φέρω, σηκώνω κ.λ.π.

Ἡ λέξη στὴν αἰτιατικὴ συχνὰ ἀποδίδεται διὰ τοῦ «μέ», ὅπως ἡ μετοχὴ τοῦ *ἔχω* (*ἔχων*) συνδυάζεται με ρῆμα σχεδὸν πλεοναστικῶς, ὥστε νὰ δίνει ἔμφαση στὸ λόγο.

Μὲ αὐτὰ τὰ μεταφραστικὰ δεδομένα ἀπέδωσα ἐρμηνευτικὰ τοὺς δύο στίχους ὡς ἑξῆς: *Τὰ νησιὰ Ἑσπερίδες δὲ (ποὺ σ' αὐτὰ) ὑπάρχουν χρυσόμαλλα πρόβατα καὶ (μὲ) δένδρα ποὺ δίδουν καρποὺς (ἐπειδὴ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες) στὸ μακρινὸ καὶ βουερὸ ὠκεανὸ καλὰ τὰ φροντίζουν.*

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατὰ λέξιν ἐρμηνεία τῶν στίχων 215, 216 θὰ ἔλθω στοὺς στίχους ποὺ μετέφρασε (364-366) καὶ στοὺς στίχους ποὺ δὲν μετέφρασε (367-370) ἡ κ. Πανωφοροπούλου. Θὰ ξεκινήσω ἀπὸ τοὺς στίχους ποὺ δὲν μετέφρασε:

367 τόσσοι δ' αὐθ' ἑτεροὶ ποταμοὶ καναχηδὰ ῥέοντες,
368 υἱέες Ὠκεανοῦ, τοὺς γείνατο πότνια τηθὺς
369 τῶν ὄνομα ἀργαλέον πάντων βροτὸν ἀνὲρ' ἐνισπεῖν.
370 Οἱ δὲ ἕκαστοι ἴσασιν, οἱ ἂν περιναίετ' αὖτις.

Ἐχὼ βέβαια ἐρμηνεύσει τοὺς στίχους αὐτοὺς (*Δαυλός*, 25/84) καὶ δὲν θὰ ἐπαναλάβω πάλι τὴν μετάφραση. Διερωτήθηκα ὅμως, μετὰ τί τρόπο θὰ ἀπέδιδε τὸ κείμενο ἡ ἐπικριτριά μου, ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ ἀπὸ τοὺς στίχους 364-366, ποὺ τοὺς ἀπέδωσε μετὰ τὸν τρόπον ποὺ διαβάσαμε:

- (α) Αὐτὰ τὰ τρεῖς χιλιάδες ποτάμια, ποὺ ὀρμητικὰ καὶ βουερὰ κυλᾶνε, ποὺ πρέπει νὰ κυλᾶνε; πάνω στὶς «λεπταστράγαλες κόρες» τοῦ ὠκεανοῦ; ἢ στὰ τρεῖς χιλιάδες
(β) Τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ τῶν..., εἶναι, μᾶς λέει ὁ στίχος 369, πολὺ δύσκολο νὰ τ' ἀραδιάσει κανεὶς θνητὸς, ἀλλὰ τὰ ξέρουν (προσέξτε στὸ σημεῖο αὐτὸ) αὐτοὶ ποὺ τὰ κατοικοῦν ὁλόγυρα; Ἐσφαλῶς κοντὰ ἢ ἐπάνω στὰ νησιὰ καὶ κοντὰ στὰ ποτάμια.

Ἄς δοῦμε ὅμως καὶ τοὺς λόγους ποὺ οἱ στίχοι (364-366), ὅπως τοὺς ἀπέδωσε ἡ κ. Πανωφοροπούλου, δὲν ἱκανοποιοῦν οὔτε τὴν κατὰ λέξιν μετάφραση.

- τανύσφυροι* : Ἡ λέξη εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ «*ταναός*», ποὺ ἔχει ρίζα *ταν-* καὶ σημαίνει τεταμένος, μακρὺς, ὕψηλός, ἐκτεταμένος (*τείνω*) καὶ τὴ λέξη «*σφυρόν*». Ἡ λέξη «*σφυρόν*» σημαίνει τὸ κότσι, εἶναι ὅμως ἐπίσης (μεταφορικῶς) κατὰ Ἡσύχιον «τὸ κατώτατο ἄκρο ἢ οἱ πρόποδες δρους». Εἶναι ὅμως ἀκόμη δυνατόν ἡ λέξη νὰ ἔχει σὰν δευτέρω συνθετικὸ τὴ λέξη «*σφυράς*» ἢ «*σπυράς*», ποὺ σημαίνει τὴ κόπρη τῶν προβάτων.
Ὠκεανῖνα : Ἡ λέξη στὸν πληθυντικὸ σημαίνει: οἱ ἀνήκουσες ἢ εὐρισκόμενες στὸν Ὠκεανό, οἱ ὠκεάνιες.
πολυσπερής : Ἡ λέξη σύνθετη ἀπὸ τὰ «*πολὺ*» καὶ «*σπείρω*». Τὸ ρῆμα σημαίνει σπέρνω καί, μεταφορικὰ, διασκορπίζω σὰν τοὺς σπόρους. Ἐπειδὴ ὁ μὴ ἀκολουθεῖ τὸ «*γαῖαν*», τὸ ἀπέδωσα «σὰν διάσπαρτη ξηρὰ μέσα σὲ βαθύτατη θάλασσα». Διότι ἡ λέξη *λίμνη* παρ' Ὀμήρῳ καὶ ἐδῶ, σημαίνει «θάλασσα» [*Ἰλ.*, Ω 79, *Ὀδυσ.*, γ 1].
ἐφέπουσι : Τὸ ἀπέδωσα «ὑπάρχουν». Κυριολεκτικὰ σημαίνει ἀναζητοῦν, ἐρευνοῦν, διέρχονται, διατρέχουν. Αὐτὲς οἱ καταστάσεις δὲν ἀντιτίθενται στὸ νόημα τῶν στίχων καὶ ἰδιαίτερα αὐτῶν ποὺ ἀκολουθοῦν. Τὸ «διακινεῖται ὁμοῖα παντοῦ» ἐξυπηρετεῖ μόνο στὴν περίπτωσιν ποὺ δὲν μιλάμε γιὰ νησιὰ ἀλλὰ γιὰ «ἄερικά».

Γιὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἡ μετάφραση καὶ ἐρμηνεία τῶν πρώτων στίχων (*Δαυλός*, 25) εἶναι ἡ ὀρθή.

Ἄς προχωρήσουμε στοὺς ἐπόμενους στίχους.

«*Γοργοὺς* — γράφει ἡ κ. Πανωφοροπούλου — *θὰ πεῖ Γοργόνες (μῆτε γιὰ νησιὰ μιλάει τὸ κείμενο μῆτε τοὺς κάτοικους Γοργοῦς ὀνομάζει!)*». Λίγο βέβαια πιὸ κάτω παραθέ-

τοντας τούς στίχους 270-280 διαβάζουμε:

274 «Γοργούς θ', αἱ ναίουσι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο
ἔσχατι ἢ πρὸς νυκτός, ἔν' Ἑσπερίδες λιγύφωνοι».

Καὶ ἡ κ. Πανωφοροπούλου μεταφράζει: «Καὶ τὶς Γοργόνες, οἱ ὅποῖες κατοικοῦν πέρα ἀπὸ τὸν ξακουστὸ Ὠκεανὸ στὴν ἔσχατιὰ τῆς νύχτας, ὅπου βρίσκονται οἱ λυγρόφωνες Ἑσπερίδες».

Οἱ παρατηρήσεις μου ἐδῶ συγκεντρώνονται σὲ μερικά σημεία:

(α) *Γοργούς* : Τὸ ὄνομα, ἂν εἶχε προέλευση τῇ Γοργῷ, θὰ σχημάτιζε αἰτ. πληθ. *Γοργούς*, μὲ περισπωμένη καὶ ὄχι *Γοργούς*, ὅπως τὸ κείμενο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν παρουσιάσθηκε. Ἐνάλι τὸ ὄνομα προέρχεται ἀπὸ τὸ *γοργός*, ἢ, ὄν, τότε εἶναι αἰτιατικὴ πληθυντικὴ. Ἡ λέξις *γοργός* σημαίνει αὐστηρός, ἄγριος, φοβερός, βλοσυρός. Οἱ λέξεις *Γοργῷ* καὶ *Γοργόνες* βρίσκονται στὸ ψευτοησιόδειο ποίημα «Ἀσπίς Ἡρακλέους» καὶ ὄχι στὴν *Θεογονία*. Στὸν Ὅμηρο [Ἰλ., θ, 349] τὸ ὄνομα «*Γοργῷ*» ἀναφέρεται ὑπὸ μορφῇ παρομοιώσεως: «*Γοργούς ὁμματ' ἔχων*». Ἐπίσης στὴν Ἰλ., Α, 36 πάλι μὲ τὴν ἴδια σημασία ἀναφέρεται: «*τῇ δ' ἐπὶ μὲν Γοργῷ βλοσυρῶπις ἔσπεφάνωτο*».

(β) *ναίουσιν* : «κατοικοῦν» καί, ἐπὶ τόπων ἀμτβ., «*κεῖνται*», «*εὐρίσκονται*» (1. Σταματάκος, *Λεξ. τῆς Ἀρχ. Ἑλλ. Γλ.*, καὶ ἄλλα). Ἐνάλι χρησιμοποιήσουμε ἐδῶ τὴν δευτέρη σημασία τοῦ ρήματος (τὴν ὁποία δὲν ἐκμεταλλεύθηκα στὴν ἀνακοίνωσή μου), τότε ὅλα τὰ κύρια ὀνόματα τοῦ ἀποσπάσματος (*Γραῖαι*, *Πεμφρηδῶ*, *Ἐνυῶ*, *Γοργοί* κλπ.) ἀποτελοῦν τὸ πυνύμια γεωγραφικῶν περιοχῶν, πού «*κεῖνται*», «*εὐρίσκονται*» πέρα ἀπὸ τὸν ξακουστὸ Ὠκεανὸ — κι ἐν πάσῃ περιπτώσει τίποτε δὲν μᾶς υποχρεώνει νὰ δεχθῶμε σῶνει καὶ καλὰ, ὅτι ἀντιπροσωπεύουν ὀνομασίες... τεράτων.

Τί ὁμως θέλει νὰ σημαίνουν οἱ Γοργόνες, ἡ κ. Πανωφοροπούλου; Τὰ τέρατα πού δὲν-μποροῦσε νὰ πλησιάσει κανεὶς καὶ πετοῦσαν καὶ πάσχιζαν ν' ἀρπάξουν τὸν Περσέα καὶ κρέμονταν ἀπὸ τὶς ζῶνες τοὺς φίδια κ.λ.π. [*Ἀσπίς Ἡρακλέους*, στίχ. 215-237]; Διότι, ἂν δεχθῶμε αὐτὴ τὴ μεταφραστικὴ θέση, τότε ἡ μάχη, αὐτὴ πού περιγράφει ἡ Ἀσπίς Ἡρακλέους, ἐγίνε γύρω ἀπὸ μιὰ πόλιν ὅπου πολεμοῦσαν ἄνδρες φορῶντας τὰ πολεμικά τους ἄρματα, γιὰ νὰ μὴν κυριευτεῖ ἀπ' τὸν Περσέα, ὁπότε, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ κείμενο, πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι αὐτὰ ἐγίναν ἢ στὰ νησιά Ἑσπερίδες ἢ κάπου κοντὰ σὲ αὐτά. Ἐνάλι οἱ Ὠκεανίδες διακινεῖνται καὶ οἱ Ἑσπερίδες εἶναι Ὠκεανίδες καὶ διακινεῖνται (*ἀερικά*), τότε τί νομίζει ὅτι εἶναι «Γοργόνες», ἡ κ. Πανωφοροπούλου;

λιγύφωνοι : Ἡ λέξις εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὸ *λιγύς*, *λιγεῖα*, πού σημαίνει εὐκρινής, συριστικός, ὀξύς καί, ἐπὶ ἐνάρθρων ἤχων, καλλίφωνος κ.λ.π. *Λιγυφωνία* μετὰ ταῦτα σημαίνει ἡ καθαρὴ, ἡχηρὴ καὶ ἰσχυρὴ φωνή. Συνηθέστατα στὸν Ὅμηρο ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς χαρακτηρίζονται ὅλοι οἱ κάτοικοι μιᾶς περιοχῆς [Ὀδ., θ, 294 καὶ Ἰλ., Β, 867].

Μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐρμηνευτικὲς ἀναλύσεις, ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου εἶναι ἡ κατωτέρω: «Τοὺς ἄγριους καὶ φοβεροὺς [Γοργούς] πού (εἶθε νὰ) κατοικοῦν μακριὰ στὸν βουερὸ Ὠκεανὸ στὸ ἄκρο τῆς δύσης, ὅπου εἶναι τὰ νησιά Ἑσπερίδες, πού (οἱ κάτοικοι τοὺς) διακρίνονται γιὰ τὴ καθάρια καὶ ἡχηρὴ φωνή τους».

Τὰ ἀναγραφόμενα περὶ Ἀτλαντος στὸν (δῆθεν) πλατωνικὸν διάλογο «*Κριτίας*» δὲν τὰ θεώρησα σοβαρὰ καὶ δὲν μὲ ἀπασχόλησαν. Πάντως δήλωσα ὅτι «*γιὰ τὶς ἐρμηνευτικὲς θέσεις γύρω ἀπὸ τὴ Θεογονία δὲν ὑπάρχει ἄλλο κείμενο πλην αὐτῆς καὶ τοῦ Ὀμήρου, πού μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει στὴ κατανόησή της*».

Γράφει στὴ συνέχεια ἡ κ. Πανωφοροπούλου γιὰ τὸν Ἀτλαντα. Ἐγὼ ἔχω δώσει ἀναλυτικὰ τὶς ἀπόψεις μου στὸ 25ο τεῦχος τοῦ *Δαυλοῦ*: δὲν ἔχω νὰ προσθέσω τίποτα ἐπὶ πλέον.

Θὰ κλείσω ὁμως τὴν ἀπάντησή μου μὲ τὶς παρατηρήσεις τῆς κ. Πανωφοροπούλου

τὶς σχετικὲς μὲ τοὺς στίχους 26 καὶ 27 τῆς *Θεογονίας*. Γράφει: «Δὲν εἶναι σωστή ἡ μεταφράση τῶν στίχων 26 + 27, σελὶς 1143, ὥστε δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ ἐρμηνεία πού τοὺς δίνεται στὴν ἴδια σελίδα, προτελευταία παράγραφος κ.λ.π. Ἡ σωστὴ μετάφραση εἶναι:

26 «*ῥ'Βοσκοὶ ζωτάρηδες, τιποτένιοι, μόνο κοιλιές,
27 γνῶρίζουμε νὰ λέμε πολλὰ ψέματα ὅμοια μὲ ἀλήθειες...*».

Καὶ ἐδῶ σταματᾷ ἡ κ. Πανωφοροπούλου, ἐνῶ οἱ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν στίχοι εἶναι τρεῖς (26-28). Ἄς τοὺς ξαναδοῦμε:

26 «*Ποιμένες ἀγραυλοὶ, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
27 ἰδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα·
28 ἰδμεν δ', εὖτ' ἐθέλομεν, ἀληθέα γηρύσασθαι*».

Τοὺς στίχους αὐτοὺς τοὺς ἀπέδωσα στὴ σελίδα 1143 τοῦ *Δαυλοῦ*/25 καὶ θεωρῶ περὶ τὸ νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τὴν ἐρμηνεία τους. Ἄς σταθοῦμε ὁμῶς καὶ πάλι σ' αὐτοὺς ἐρμηνευτικά.

Ὁ Κάρολος Sittl πού τὸ ἔργο του «*Ἡσιόδου, Τὰ Ἀπαντα*» [ἐκδοση 1889] χρησιμοποίησα βοηθητικά, καὶ ἄρκετὲς φορὲς μοῦ ἔδωσε χρήσιμες πληροφορίες, γράφει γιὰ τὸν στίχο 26 τὰ κάτωθι: «Ὁ στίχος ὁδε τοσοῦτον ἀτοπος φαίνεται, ὥστε Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος, εἰς τὴν ποιητικὴν μᾶλλον ἐνδοξος ἢ τὴν γραμματικὴν, ἐλλειμὰ τὴ ὑπώπτευσεν. Ἀπαντα ὁμῶς νομίζομεν ἀκέραια».

Ἄς ἀφήσουμε ὁμῶς τὶς γνώμες τῶν ἄλλων, πού γιὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς ιδιαίτερα εἶναι πολλές, καὶ ἂς δοῦμε πού ὀδηγούμαστε, ἂν κάνουμε δεκτὴ τὴ σχετικὴ ἀποψη τῆς κ. Πανωφοροπούλου, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἀποψη πολλῶν μεταφραστῶν. Οἱ στίχοι 22-28, θὰ παρατηρήσουμε, εἰς βρῆσκονται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τοὺς στίχους 36-40. Ἄς δοῦμε τὸ γιατί. Ἄν εἶναι οἱ Μοῦσες αὐτὲς πού ἀπευθύνονται στοὺς βοσκούς, τότε αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ εἶναι κόρες τοῦ «μεγάλου νοός» Δία, ἀλλὰ «τσοκαρα τῆς γειτονιάς», «γλωσσόκοπες», πού βρίζουν (χωρὶς νὰ φοβοῦνται τὶς γκλίτσες τῶν βοσκῶν) μὲ λόγια ἀπαίσια [«χοντράνθρωποι, κακὲς ντροπές, σκέτες κοιλιές»]. Καὶ μετὰ ἀπὸ τὸ βρισθῆναι, πού ἀπέδειξε τοὺς τσοπαναράιους τοῦ Ἑλικῶνα «Ἀρσακεῖαδες», οἱ κόρες τοῦ Δία, σὰν «ξετσιώπτες» πού εἶναι, τοὺς πετᾶνε στὰ μούτρα καὶ τὴν αἰσιδωσύνη τους: «Ἐμεῖς σαπιοκοιλιές, ἔχουμε μάθει νὰ λέμε πολλὰ ψέματα — τὸ *ψεῦδος* ἔχει πάντοτε τὴ σημασία τῆς *δόλιας* παραποίησης τῆς ἀλήθειας — πού ἐσεῖς (τὰ κορόιδα τὰ χάνετε) καὶ τὰ νομίζετε ἀλήθειες. Ξέρουμε ὁμῶς, ἅμα θέλουμε (κέφι μας), νὰ γκαριζοφωνάζουμε [*γηρύσασθαι*] καὶ ἀλήθειες».

Καὶ μετὰ ἀμέσως ὁ Ἡσιόδος, ἀφοῦ μᾶς δήλωσε τὸ ποιὸν τῶν Μουσῶν, ἀρχίζει νὰ μᾶς λέει: «Θὰ σᾶς ἐξιτορήσω γιὰ τὰ συμβαίνοντα τώρα, τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν καὶ τὰ παρελθόντα, διασώζοντας τὰ καταγραμμένα· γιατί μόνο ἀπ' αὐτὲς (τὶς Μοῦσες) ἀνεξάντλητα καὶ ὅμοια ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος λόγος (*ἀκάματος ῥέει αὐδὴ*) ἀπὸ τὰ στόματά τους πού εἶναι τέρψη τῶν αὐτιῶν ν' ἀκοῦς (*ἡδεῖα*)» [στιχ. 36-40]. Βέβαια ἡ κ. Πανωφοροπούλου δὲν πρόλαβε νὰ μεταφράσει καὶ τὸν στίχο 28 γιὰ νὰ προβληματιστεῖ ἀπὸ τὸ «*γηρύσασθαι*». Τί συμπέρασμα ὁμῶς ὀδηγούμαστε νὰ βγάλουμε;

Τὸ συμπέρασμα εἶναι εὐκόλο. Ὁ Ἡσιόδος εἶναι ἕνας κατεργάρος ποιητῆς, πού θὰ μᾶς παρουσιάζει ψέματα καὶ ἀλήθειες καὶ ἐμεῖς, ἂν εἴμαστε τόσο ἡλίθιοι ὥστε, παρὰ ταῦτα, ν' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτόν, ἂς ψάξουμε ὅπως μπορούμε, ἔστω καὶ πηγαίνοντας στὴν καφετζού, νὰ βροῦμε τὶς ἀλήθειες.

Τὴν δίκαιη ὀργή πού ἔπρεπε νὰ ξεσηκώσουν τέτοιες ἐρμηνευτικὲς θέσεις στοὺς «φύλακες» τῆς προγονικῆς κληρονομίᾳς δυστυχῶς δὲν τὴν βρῆκα πουθενὰ στὰ κείμενα τῶν «κατεστημένων». Ἄς μὴ χρησιμοποιεῖ λοιπὸν εἰρωνικούς τίτλους στὸ γραπτὸ της ἡ κ. Πανωφοροπούλου. Εἶναι πράγματι «*Σχολαστικὴ ἡ ἀπόκριση*...». Γιὰ τὰ ὑπολοιπα περὶ «*Μουσῶν*», «*δίου*» καὶ «*φωνῇ ὁμηρεῦσαι*» ἰσχύουν ὅσα ἔγραψα στὸ τεῦχος 25/84 τοῦ *Δαυλοῦ*. Εὐχαριστῶ πάντως τὴν κ. Πανωφοροπούλου πού ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἀνακοίνωσή μου.

Ἡλίας Α. Τσατσόμοιρος

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Οσοι διαμαρτύρονται για τὸ ψεύδος ποὺ κατέκλυσε τὸν Κόσμο μας καὶ στρέφουν τὴν ὀργή τους ἀποκλειστικὰ ἐναντίον τοῦ ψευδόμενου, ἀπαλλάσσοντας πάσης κατηγορίας τὸ θεωρούμενο «θῦμα» του, τὸν δέκτη τῆς παραποιημένης ἀλήθειας, θὰ πρέπει νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν κρίση τους αὐτή. Γιατὶ δὲν νοεῖται καὶ δὲν ὑπάρχει λειτουργία πομποῦ χωρὶς δέκτη. Τὰ δύο αὐτὰ ἀποτελοῦν *σύστημα* ἐνιαῖο, εἶναι στὴν πραγματικότητα ἓνα πρᾶγμα. Γιὰ νὰ γίνω πιὸ συγκεκριμένος, μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ λειτουργῇ ἓνας τηλεοπτικός σταθμὸς χωρὶς τηλεθεατὲς ἢ ἔνα ἔντυπο χωρὶς ἀναγνώστες; Φυσικά, ἂν συνέβαινε κατὰ τέτοιο, ὁ σταθμὸς ἢ τὸ ἔντυπο θὰ ἔπαυαν νὰ ἀντιπροσωπεύουν ὅ,τι ἐννοοῦμε μὲ τοὺς ὅρους αὐτοῦς.

Γιὰ νὰ γενικεύσουμε τὸ θέμα μας: εἶναι γνωστό, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς σύγχρονες κατακτήσεις τῆς πυρηνικῆς φυσικῆς, ὅτι τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο, ὁ παρατηρητὴς καὶ τὸ παρατηρούμενο, ὄχι ἀπλῶς ἀλληλοεπηρεάζονται καὶ ἀλληλοἐλκονται ἢ ἀλληλοαπωθοῦνται, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ «λειτουργήσῃ» τὸ ἓνα χωρὶς τὸ ἄλλο. Ἐνα ἠλεκτρόνιο π.χ., ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο μελέτης ἑνὸς ἐρευνητῆ, συμπεριφέρεται ὅπως συμπεριφέρεται, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὁ παρατηρητὴς, ὅπως ἀκριβῶς κι ὁ παρατηρῶν ἐπιστήμων συμπεριφέρεται ὅπως συμπεριφέρεται, λόγῳ τῆς παρουσίας τοῦ ἠλεκτρονίου. Ἐξυπονοεῖται, ὅτι, ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτά, δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ ἄλλο. Ἡ ρήση τοῦ Παρμενίδη *«ταυτόν ἐστι νοεῖν τε καὶ εἶναι»* ἔπρεπε νὰ περάσουν χιλιάδες χρόνια γιὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ στὴν

καθολικὴ ἰσχὺ τῆς, στὸ σύμπαν, στὴν φύση, στὴν ἱστορία, στὴν κοινωνία, στὸ Πνεῦμα.

Αλλ' ἂς ἀφήσουμε τὸ γενικὸ μέρος κι ἂς ἐπανέλθουμε στὸ ψεύτη καὶ τὸ θεωρούμενο «θῦμα» του. Θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ἐνεργητικὸς δράστης, ὁ ἠθικὸς αὐτουργὸς τῆς διαπράξεως τοῦ ἐγκλήματος, ἐνῶ ὁ δεῦτερος εἶναι «παθητικός», εἶναι «ἐνεργούμενο». Μπορεῖ, ἀλλὰ σὲ τί διαφέρουν ἡ «ἐνεργητικότητα» καὶ ἡ «παθητικότητα» στὴν προκειμένη περίπτωση; Ἀφοῦ δεχθήκαμε, ὅτι δὲν ὑπάρχει ψεύτης ἂν δὲν ὑπάρχῃ αὐτὸς ποὺ πιστεύει ὅτὸ ψεύδος, δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογήσουμε, ὅτι τὸ «θέμα», τὸ «περιεχόμενο» τοῦ ψεύδους εἶναι τὸ «σημεῖο ἐπαφῆς», ὅτι εἶναι κοινὸ, ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο καὶ στοὺς δύο, ὅτι αὐτὸ τοὺς συνδέει, ὅτι αὐτὸ τοὺς ταυτίζει ἢ ὅτι αὐτὸ τοὺς *«ἐκφράζει»* καὶ τοὺς δύο —γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσῃ μιὰ λέξη τῆς μόδας; Πῶς ἐγὼ θὰ δεχόμουν, ὅτι π.χ. ἡ φάλαινα εἶναι ψάρι κι ὄχι θηλαστικὸ, ἂν οἱ «προσλαμβάνουσες παραστάσεις» μου ἢ οἱ «γνώσεις» μου ἢ ἡ γενικὴ «πνευματικὴ δομὴ» μου δὲν περιείχαν καὶ τὴν φανταστικὴ βέβαια, παράμετρο ὅτι «κάπως ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα»; Πολλῷ μᾶλλον, πῶς ἐγὼ θὰ δεχόμουν τὴν προπαγάνδα π.χ. περὶ «ισότητος», ἂν δὲν «μοῦ πῆγαινε» ἡ ἰδέα αὐτὴ ἢ ἂν δὲν μὲ συνέφερε ἢ, τέλος πάντων, ἂν διαφορὲς ὑποσύνειδες καταστάσεις ἢ ψυχόρμητα δὲν μὲ ὠθοῦσαν στὴν ἀποδοχὴ ἑνὸς τέτοιου ψεύδους;

Εἶναι φανερό, ὅτι τὸ θεωρούμενο ὡς «θῦμα» τοῦ ψεύτη εὐθύνεται ἐξ ἴσου μὲ τὸν θεωρούμενο ὡς

«δράστη» στὴν κυριαρχία τῆς ἀναλήθειας στὸν Κόσμο μας. Καὶ τὸ «πέραςμα» τῶν ψευδῶν ἐκείνων, ποὺ εἶναι δυσκολώτερα ἀντιληπτά ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὰ πῶς πάνω παραδείγματα καὶ ἀπαιτοῦν ὄχι ἀπλῶς στοιχειώδεις γνώσεις ἢ παρατηρήσεις, ἀλλὰ σκέψη, στοχασμὸ γιὰ ν' ἀποκαλυφθοῦν, δὲν ἀθρώνει καθόλου τὸν δέκτη τους. Γιατί, ἂν τὸν δικαιολογούσαμε μὲ τὸ ἐλαφρυντικὸ τῆς ἄγνοιας ἢ τῆς ἐλλείψεως προβληματικῆς γιὰ τὴν σωστὴ ἀντιμετώπιση δύσκολων ζητημάτων, εἴμαστε, βάσει τῆς «λογικῆς» αὐτῆς, ὑποχρεωμένοι ταυτόχρονα νὰ δικαιολογήσουμε καὶ τὸν «πομπό» τοῦ ψεύδους, πού, ἐπὶ τέλους, σ' ἓνα δυσθεώρητο πρόβλημα συγχωρεῖται νὰ ἐκφράση καὶ μιὰ ἀμφίβολη ἢ ἀτυχή ἢ ἔστω ἀνακριβῆ ἄποψη. Ἐξυπνοεῖται, ὅτι, ἀντικειμενικά, στὴν «λειτουργία» τοῦ ψεύδους, τῆς ἀναλήθειας, ἡ ὑποκειμενικὴ ἔννοια τοῦ δόλου δὲν ὑπάρχει, δὲν παίζει κανένα καθοριστικὸ ρόλο. Τὸ ψεῦδος εἶναι ἐξ ἴσου ψεῦδος, εἴτε λειτουργεῖ ἐν ἐπιγνώσει εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ. Κι ἐδῶ βάσει τῆς καθολικῆς ἰσχύος τοῦ «συστήματος», τῆς ὀργανικῆς συνυπάρξεως ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἡ ἀπομόνωση τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ δύο (ὡς

φορέως τοῦ δόλου) δὲν σημαίνει τίποτα καὶ ἀποτελεῖ αὐθαίρεσιν.

Τότε, ποῦ ὀδηγοῦμαστε: στὴν κατάφαση πρὸς τὸ ψεῦδος; Μὴ γένοιτο! Ἀλλοῦ θέλω νὰ καταλήξω μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυση: δὲν μπορεῖ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀλήθεια, ἂν τὸ ἔνα μόνο ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ «συστήματος» τὴν γνωρίζῃ καὶ τὴ λέῃ. Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τὴ θέλουν καὶ νὰ μποροῦν νὰ τὴ βρίσκουν ἀμφοτέρω τὰ μέρη. Ἄν π.χ. μιὰ ἐξουσία ἀποφασίσῃ νὰ λέῃ ἀλήθειες πρὸς μιὰ μάζα ποὺ δὲν τις κατανοεῖ, παύει αὐτόματα νὰ ὑπάρχει. Ἀκριβῶς, ὅπως, ἀντίστοιχα —γιὰ τοὺς λαϊκιστὲς αὐτό— ἂν ἡ μάζα μπορῇ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλήθεια, παύει νάνα ἐξουσιαζόμενη μάζα, παύει κι αὐτὴ νὰ ὑπάρχει. Παραμένει καὶ θὰ παραμένῃ τέτοια, γιατί «τόχει μέσα της» νάνα τέτοια. Ἡ μάζα γεννᾷ τὴν ἐξουσία, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἐξουσία γεννᾷ τὴ μάζα. Κανένα ἀπὸ τὰ δύο μέρη δὲν εἶναι λιγώτερο ἢ περισσότερο ὑπεύθυνο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Εἶναι ἀπλῶς ἐξ ἴσου ὑπεύθυνα, ὡς ἀπαραίτητα συστατικὰ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συστήματος...

Μετέωρος

ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ

Τὰ δάκρυα

Ἦτανε δακρυσμένος.

Ὅπως τὰ τζάμια.

Ἀπὸ μέσα.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΤΟΥ κ. ΝΙΚΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΤΟ «Δ»

Ο γνωστός συγγραφέας κ. Νίκος Δήμου παραχώρησε την ακόλουθη συνέντευξη στο «Δαυλό»:

- ΕΡ. Ποιές διαστάσεις έχει προσλάβει στη σύγχρονη Ελλάδα το φαινόμενο «μαζισμός»: Η σημερινή ελληνική «μάζα» έχει επίγνωση του έξουσιαστικού της περίγυρου (πνευματικού και πολιτικοκοινωνικού);
- ΑΠ. *Ο «μαζισμός» (ό όρος μ' ένοχλει και αισθητικά και έννοιολογικά) δεν είναι ούτε νέο ούτε ελληνικό φαινόμενο. Δεν είναι άλλωστε ούτε άρνητικό. Η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων, που τους περασμένους αιώνες βρισκόντουσαν σε κατάσταση υποζυγίου ζώνου, άρχισε τον 20ό αιώνα να αποκτά συνείδηση του έαυτού της. Σίγουρα βρίσκεται ακόμα στα πρώτα βήματα της πορείας της. Άλλα ή πρόοδος που έχει επιτελέσει είναι σημαντική. Η απόρριψη της εξέλιξης αυτής δείχνει για μένα ελιτίστικές και αντιδημοκρατικές τάσεις. Οι περιφρονητές της «μάζας» είναι συνήθως και νοσταλγοί της εποχής όπου στην κουλτούρα (άλλα και στην έξουσία) συμμετείχε μόνο το 0,05% του λαού. Τότε οι μάζες δεν είχαν καν μία «κατώτερη κουλτούρα» — αλλά καμμία. Άπλως δούλευαν. (Θέλω εδώ να παρατηρήσω πως ό όρος μάζα θα έπρεπε να χρησιμοποιείται στην κοινωνιολογική του σημασία — σε αντιδιαστολή προς τους δ-ρους: κοινό, όχλος κλπ. — ή να αποφεύγεται — γιατί είναι χρωματισμένης σχετλιαστικά)*.*

* [Υποσημείωση του «Δαυλού»]: Λυπούμαστε, γιατί αναγκάζομαστε να υποσημειώσουμε το παρόν σχόλιο στην απάντηση αυτή του κ. Ν.Δ., αλλά είναι προφανές ότι η άποψη που αναπτύσσει εδώ οφείλεται στην έλλειψη κάποιας «κοινής γλώσσας» μεταξύ μας. Σ' αυτό ίσως συνέτεινε και το γεγονός ότι για τεχνικούς λόγους προτιμήθηκαν οι γραπτές έρωτήσεις αντί μιας ελεύθερης συζητήσεως, που θα μαγνητοφωνούσαμε. Έτσι, κάτι που ό «Δαυλός» θεωρεί αυτόνοτο, δηλ. τη σαφήνεια της άναφοράς του στο φαινόμενο «μαζισμός», για τον κ. Ν.Δ. είναι όχι μόνο κάτι το άπροσδιόριστο, αλλά και άμβιβολο ή «ένοχλητικό». Θά ήταν ίσως περιττό για τους άναγνώστες του «Δαυλού» να παρατηρήσουμε, ότι ήδη οι σχετικοί όροι «μάζα», «μαζικός», «μαζικότητα», «μαζοποίηση», «μαζισμός» κλπ. αποτελούν διεθνώς «κοινούς τόπους» όχι μόνο για το σύγχρονο στοχασμό, τη λογοτεχνία και γενικά τη διανόηση, αλλά και για τη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική έπιστήμη, ακόμη και για την καθημερινή ζωή και πρακτική σ' όλο τον κόσμο. Θά συνεχίζαμε δε την κοινότοπη αυτή διευκρίνιση, αν σημειώναμε, ότι πρόκειται, με δυό λόγια, για την μέσω της Τεχνολογίας και των άνεπτυγμένων πολιτικών και ψυχολογικών «τεχνικών» συμπίεση του προσώπου, της ατομικότητας και την παράλληλη υπερανάπτυξη της τυποποιητικής όμοιομορφίας και άπροσωπίας στη σκέψη και στις έκδηλώσεις της ζωής — φαινόμενα που υποβαθμίζουν και πολτοποιούν άυταπόδεικτα την έλευθερία, την ατομική αλλά και την κάθε μορφής έλευθερία. Φυσικά, το φαινόμενο ένδς τέτοιου «μαζισμού» έχει προσλάβει σήμερα πρωτοφανείς στην ιστορία διαστάσεις. Ούτως έχόντων των πραγμάτων ό χαρακτηρισμός των κριτικών θεωρήσεων της καταστάσεως αυτής ως «ελιτίστικών και αντιδημοκρατικών τάσεων» και των φορέων τους ως «νοσταλγών της εποχής όπου στην κουλτούρα (άλλα και στην έξουσία) συμμετείχε μόνο το 0,05% του λαού» στρέφεται έν τέλει έναντίον του σύγχρονου παγκόσμιου φιλελεύθερου προβληματισμού και μεταφράζεται πρακτικά σε έμμεση συνηγορία υπέρ της λαϊκίζουσας έξουσιαστικής άσυδοσίας.

(Όπως θ' αντίληφθθ ό άναγνώστης κι από τις υπόλοιπες άπαντήσεις του κ. Ν.Δ., στην προχωρημένη βαθύτερη άναζήτηση, που υπόκειται στις έρωτήσεις του «Δαυλού», ό έρωτώμενος δεν συνεισέφερε).

ΕΡ. Ὑπάρχει ποιοτική διαφορά μεταξύ τοῦ «πνεύματος» τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ «πνεύματος» τῆς μάζας; Εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἢ νὰ βοηθῇ ἡ μία χωρίς τὴν ἄλλη;

ΑΠ. Δὲν γνωρίζω νὰ ὑπάρχει «πνεῦμα» εἴτε στὴν ἐξουσία, εἴτε στὴ «μάζα». Κάθε ἐξουσία εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἀντιπνευματικῆς. Τὸ πολὺ-πολὺ νὰ ἔχει κάποια «νοοτροπία». (Συνήθως: αὐτὴ ποὺ βοηθάει στὸ νὰ κρατηθεῖ στὴν ἀρχή).

Βεβαίως μποροῦν νὰ βοηθοῦν ἡ μία χωρίς τὴν ἄλλη. Δὲν βλέπω μάλιστα γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθοῦν μαζί. (Μιλάμε πάλι γιὰ ὁδούς τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης).

ΕΡ. Πῶς ἐξηγεῖτε τὴν ἀγοραστικὴ μαζικότητα ὠρισμένων βιβλίων σας;

ΑΠ. Ἄν ἀναφέρεστε στὸ ἓνα βιβλίο μου γιὰ τὸ ὁποῖο μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ «μαζικότητα»: νομίζω πῶς ἡ ἐπιτυχία του ὀφείλεται στὴν ἀνάγκη ποὺ ἐνιωσαν οἱ Ἕλληνες γιὰ αὐτοκριτικὴ (ιδίως μετὰ τὴ δικτατορία) καὶ γιὰ αὐτογνωσία. Ἀκόμα καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀγόρασαν τὸ βιβλίο παρεξηγώντας το (γιατί εἶχε «πλάκα»), τελικὰ πρέπει κάποιον νὰ ἐνιωθαν αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Ἀλλιώς ἓνα βιβλίο μὲ τέτοιο τίτλο (ἢ «Δυστυχία» κλπ.) δὲν ἀγοράζεται. Ὅπως δὲν θὰ ἦταν νοητὴ ἡ ἐπιτυχία του πρὶν ἀπὸ πενήντα ἢ ἑκατὸ χρόνια. (Θυμίζω ὅσα ἔγραψα παραπάνω γιὰ τὴν προϊοῦσα αὐτοσυνείδηση τῆς πλειοψηφίας).

ΕΡ. Νοεῖται καὶ ὑπάρχει ἐξουσία χωρίς ἀναρχία — καὶ τὰνάπαλιν; Μήπως οἱ δύο αὐτὲς ἀποτελοῦν ὅψεις τοῦ ἴδιου «νομίσματος»;

ΑΠ. Ὅχι — εἶναι δύο διαφορετικὰ νομισματικὰ συστήματα! Ἡ μία προσπαθεῖ νὰ καταργήσῃ τὴν ἄλλη! Ἡ ἄποψη περὶ «παλιντρόπου ἀρμονίης» στὸ χῶρο αὐτὸ εἶναι γοητευτικὴ — ἀλλὰ ἀπατηλὴ καὶ ἐπικίνδυνη.

ΕΡ. Ἄν δεχθῶμε ὅτι ὁ ἐξουσιαστής καὶ ὁ δοῦλος ταυτίζονται (ὡς ἐξίσου ἀρνητὲς τῆς ἐλευθερίας), ποιὸς τύπος ἀνθρώπου θὰ μπορούσε νὰ διαδεχθῇ τὸν σύγχρονο ἀναρχοεξουσιαστικὸ ἢ δουλοτυραννικὸ ἄνθρωπο; Ποιὲς θὰ μπορούσαν κατὰ τὴ γνώμη σας νὰ εἶναι οἱ κύριες ιδέες καὶ ἀξίες του;

ΑΠ. Δὲν δέχομαι τὴ θέση σας —γιατί προϋποθέτει πῶς ὁ δοῦλος θέλει νὰ εἶναι δοῦλος. Οὔτε εἶναι ὁ ἐξουσιαστής ἀρνητὴς τῆς ἐλευθερίας γενικὰ — μόνο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου. (Ἰσα-ἴσα ποὺ γιὰ τὸν ἴδιο ἡ ἐξουσία εἶναι ἄσκηση ἀπόλυτης ἐλευθερίας). Δὲν καταλαβαίνω τί ἐννοεῖτε μὲ «ἀναρχοεξουσιαστικὸ» καὶ «δουλοτυραννικὸ» ἄνθρωπο. (Πάλι ἡ «παλιν-τροπος»);.

Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐρώτησής σας, μοῦ λείπει τὸ χάρισμα τῆς προφητείας.

ΕΡ. Ἡ ἰσότητα εἶναι φύσει ἀληθινὴ ἢ δογματικὴ — καὶ συνεπῶς ἐξουσιαστικὴ — «ἀρχή»; Προάγει ἢ καταστέλλει τὴν ἐλευθερία; Καὶ κατὰ πόσον ἓνα καθεστῶς ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσότητος ψήφου μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλευθερωτικὸ;

ΑΠ. Δὲν νομίζω πῶς ὑπάρχουν «φύσει ἀληθινές» ἀρχές. («Ἐξ ἀποκαλύψε-

ως» ἴσως, ἀλλὰ μόνο γιὰ πιστούς). Ἡ ἰσότητα εἶναι λογικὰ καὶ ἠθικὰ ἀναγκαία ἀρχὴ καί, σὰν τέτοια, ἡ βάση κάθε φιλελεύθερης σκέψης. Μιλᾶμε γιὰ τὴν ἰσότητα ἀπέναντι στοῦ νόμο, γιὰ τὴν ἰσότητα εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων. Δὲν μιλᾶμε γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἰσοπέδωση — ποὺ φυσικὰ εἶναι καταπιεστικὴ.

- ΕΡ. Ποιὰ μορφή κοινότητας, κατὰ τὴ γνώμη σας, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι μὴ ἐξουσιαστικὴ καὶ μὴ ἀναρχικὴ; Ποιὲς ιδεολογικὲς ἀρχὲς θὰ μπορούσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν κοινοτικὴ ἐλευθερία καὶ τὴν κοινοτικὴ ἀλήθεια;
- ΑΠ. Ἡ ἐρώτηση αἰτεῖ μία νέα «οὐτοπία». Εἶμαι κηρυγμένος ἐχθρὸς κάθε οὐτοπίας καὶ κάθε «μοντέλου» — ποὺ περιορίζει τὴν ἐλευθερία τῶν πειραματισμῶν μας. Μαθαίνοντας ἀπὸ τὰ λάθη μας, ἴσως, σὲ μερικὲς δεκάδες χιλιάδες χρόνια, νὰ ἔχουμε βρεῖ μία ἰσορροπημένη μορφή πολιτείας. Μέχρι τότε θὰ πρέπει νὰ παραμένουμε πιστοὶ καὶ στὴν ἐπιθυμία τῆς ἀναρχίας καὶ στὴν ἀνάγκη τῆς ὀργάνωσης.
- ΕΡ. Ὁ οἰκονομισμὸς-δογματισμὸς-σκοποθηρισμὸς, σὰν κοινὸς ιδεολογικὸς παρονομαστὴς τοῦ καπιταλομαρξισμοῦ ἢ τῆς σύγχρονης παγκόσμιας μορφῆς ἐξουσίας, εἶναι δυνατόν νὰ γεννήσῃ — ἂν δὲν γέννησε ἤδη — ἓνα νέο πνευματικὸ Μεσαίωνα;
- ΑΠ. Δὲν βλέπω πούθενὰ Μεσαίωνα — ἀλλὰ οὔτε κι αὐτοὶ ποὺ ζοῦσαν πρὶν χίλια χρόνια τὸν ἐβλεπαν. Οἱ ἐποχὲς βαπτίζονται ἀφοῦ πεθάνουν. (Καὶ πάντα μὲ κριτήρια ὑποπτα). Βλέπω μᾶλλον πὼς βγαίνουμε ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἐλευθερωνόμαστε σιγά-σιγά γιὰ νέες ἀναζητήσεις. (Ἡ Ἑλλάδα καθυστερεῖ πάντα — ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἀκολουθήσῃ κι αὐτὴ τὴ γενικότερη τάση).
- ΕΡ. Ποιὰ ἔννοια δίνετε στοὺν ὄρο ἐλληνικότητα;
- ΑΠ. Αὐτὸ ποὺ οἱ συνειδητοὶ Ἕλληνες νιώθουν δικό τους. (Ἄν ὁ ὀρισμὸς εἶναι ταυτολογικὸς δὲν φταίω ἐγώ. Μόνο στατιστικὲς ἀπαντήσεις μποροῦν νὰ καλύψουν ἐρωτήσεις ποὺ περιέχουν ἀδιευκρίνιστους ὅρους).
- ΕΡ. Ἄν σήμερα γράφατε στοῦ «Δαυλό» (ἢ γενικὰ σ' ἓνα μὴ μαζικὸ ἔντυπο), ποιὸς θὰ ἦταν (ἀπὸ τὴ διπλῇ ἄποψη: τῆς παρούσης φάσεώς τῆς προσωπικῆς πνευματικῆς σας πορείας καὶ τῆς παρούσης φάσεως τοῦ «πνεύματος» ποὺ κυριαρχεῖ μεταξὺ τῶν προβληματιζόμενων Ἑλλήνων) ὁ κύριος θετικὸς στόχος τῶν κειμένων σας; Ποιὸς ὁ κύριος ἀρνητικὸς;
- ΑΠ. Δὲν γράφω μὲ στόχους. Γράφω κινούμενος ἀπὸ αἰτία. Τὰ αἰτία αὐτὰ ἀλλάζουν. Ἄν νιώθω τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκφράσω τὸν ἐρωτᾶ μου, γράφω ἓνα ἐρωτικὸ ποίημα. Ἄν νιώθω ἀγανάκτηση, γράφω ἓνα σατιρικὸ κείμενο. Ἄν μὲ κινήσῃ κάποιο ἐρώτημα, γράφω ἓνα δοκίμιο ἢ μία μελέτη. Δὲν γνωρίζω τί θὰ ἔγραφα. Γνωρίζω μόνο τί ἔχω γράψει.

HANS FINK*

Ἡ κρίση τοῦ καπιταλο-σοσιαλισμοῦ κατὰ τὴν τελευταία 15ετία

Παρά τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσεως, τὰ σημάδια ὑφέσεως στὶς καπιταλιστικὲς οἰκονομίες εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐμφανίζονται περὶ τὸ τέλος τῆς δεκαετίας 1960—70. Τότε σημειώθηκαν πολλὲς ὑπερτιμήσεις πρώτων ὑλῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν οἰκονομικὴ στασιμότητα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν πληθῶρισμό, ποὺ χαρακτήριζε τὶς καπιταλιστικὲς οἰκονομίες τῆς δεκαετίας 1970—80.

Ἡ οἰκονομικὴ κρίση, μὲ συμπτώματά της τὰ χαμηλὰ κέρδη, τὴν ὑπερπαραγωγὴ καὶ τὴν αὐξημένη ἀνεργία, εἶχε ὀλοφάνερες οἰκολογικὲς, πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς προεκτάσεις. Ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τῶν πετρελαιοειδῶν, τοῦ οὐρανίου καὶ ἄλλων πρώτων ὑλῶν ἀντικατοπτρίζει ἀδυναμίες ποὺ ὑποδηλώνουν ὅτι ὑπάρχουν φυσικὰ ὅρια στὴν οἰκονομικὴ καὶ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη, καπιταλιστικοῦ ἢ σοσιαλιστικοῦ τύπου. Ἡ καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἄλλες ἀπειλές (ποὺ διαφαίνονται γιὰ τὸ μέλλον) κατὰ τῆς συνεχίσεως τῆς παρουσίας ἀνθρώπινης ζωῆς στὴ Γῆ δὲν εἶναι πιά δυνατόν νὰ ἀγνοοῦνται.

Ἀπὸ ἀποψη διεθνoῦς πολιτικῆς, ἡ κρίση στὶς ἀνεπτυγμένους καπιταλιστικὲς χώρες συνδυάζεται μὲ κάποια μετατόπιση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὰ παλιὰ της κέντρα πρὸς τὰ διάφορα περιφερειακὰ διαμερίσματα τῆς ὑδρογείου ποὺ παράγουν πρώτες ὕλες. Οἱ πολυεθνικὲς καπιταλιστικὲς ἐταιρεῖες ἔχουν ἐξασφαλίσει ὑψηλοῦ βαθμοῦ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ κέντρα καὶ ἡ ταχύρρυθμη βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη βρῆκε θέση σὲ πολλὲς παραδοσιακὲς «περιφερειακὲς» χώρες, ὅπου τὰ ἐργατικά χέρια εἶναι φτηνά καὶ οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες εὐνοϊκὲς (π.χ. στὴν Κορέα, τὴν Ταϊβάν κλπ.). Τοῦτο, μόνο νέες δυσχέρειες δημιουργεῖ στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν βιομηχανιῶν τῶν «κεντρικῶν» καπιταλιστικῶν χωρῶν. Καί, ἐξ ἄλλου, τὰ αὐστηρὰ μονοπώλια ποὺ ὀρισμένες χώρες ἔχουν ἐπιβάλλει στὶς πρώτες ὕλες, δημιουργοῦν πρόσθετα προβλήματα καὶ στὰ «κέντρα» καὶ στὶς λιγώτερο εὐνοημένες περιοχὲς τῆς «περιφέρειας». Ἀκόμη καὶ στὶς ΗΠΑ ἡ ἐξουσιαστικὴ ἰσχὺς ἔχει ὑπονομευθῇ μετὰ τὴν ἥττα στὸ Βιετνάμ καὶ τὴ νομισματικὴ κρίση. Ἡ αὐξοῦσα ἀδυναμία τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ποὺ ὀργανώθηκε σὲ κάποια κοινὴ ἀγορά, ἴσως θὰ ὀδηγήσῃ σὲ κάποια μεγαλύτερη εὐρωπαϊκὴ ἀνεξαρτησία. Τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα στὶς ἐπὶ μέρους χώρες συνδυάζονται ὅλο καὶ πὺς πολὺ μὲ τὶς παγκόσμιες ἐξελίξεις, ὥστε εἶναι πιθανόν, ἐν τέλει, νὰ μεταπέσῃ σὲ «ἀχρησία» τὸ ἐθνικὸ κράτος (τὸ πολιτικὸ αὐτὸ ὑπόβαθρο τῆς ἀρχικῆς καπιταλιστικῆς ἀναπτύξεως).

Τὰ πρώτα προμηνύματα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως συνέπεσαν χρονικὰ μὲ λαϊκὰ κινήματα σ' ὅλο τὸν Κόσμο, ποὺ ἔθεσαν τέρμα στὴν πολιτικὴ ἀπάθεια τῆς δεκαετίας 1950—60 καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐπομένης. Οἱ γυναῖκες, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ, ἀρχίσαν νὰ ὀργανώνωνται ἐναντίον τῆς «σεξουαλικῆς καταπίεσης» —ποὺ συνεχιζόταν σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν καθιέρωση τῆς τυπικῆς ἰσότητος τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Οἱ ἐθνικὲς μειονότητες διαμαρτύρονται κατὰ τῶν συνεχιζόμενων ἐπισήμων ἢ ἀνεπισήμων διακρίσεων. Οἱ σπουδαστὲς διαμαρτυρήθηκαν κατὰ τῶν ἱεραρχικῶν ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν καὶ ἀπαίτησαν «συμμετοχὴ στὴν Ἐκπαίδευση». Ταυτόχρονα ὁμάδες ποὺ ἔχουν σὰν δόγμα τοὺς τὸν ἐπαναστατικὸ σοσιαλισμό, ἀλλὰ διάκινονται ἐχθρικὰ πρὸς τὸν σοβιετικὸ κομμουνισμό, ἀρχίσαν νὰ ἀποσποῦν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν μαζῶν, χωρὶς ὅμως ν' ἀποκοτῶν κι ἀνάλογη δύναμη. Οἱ οἰκολογικὲς ἀνησυχίες γιὰ τὰ ἀπώτερα ἀποτελέσματα τῆς βιομηχανίας, ὑπὸ τὴν παρούσα μορφή της, προκάλεσαν ἐπίσης καὶ τὶς ἀνησυχίες τῶν εὐρέων λαϊκῶν στρωμάτων.

Πάντως, κανένα ἀπὸ τὰ κινήματα αὐτὰ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ

* Ὁ Hans Fink διδάσκει φιλοσοφία στὸ Πανεπιστήμιον Aarhus τῆς Δανίας.

τις ὀργανώσεις της, ἡ ὁποία ὑφίσταται ὅλο καὶ ἐντονώτερη τὴν πίεση τῆς κρίσεως. Ἡ πίεση αὐτὴ ὠδήγησε σ' ἓνα νέο κύμα συνδικαλιστικῶν κινητοποιήσεων, ἀλλὰ καί, ἐξ ἀντιθέτου, προκάλεσε ἀντίρροπες διαθέσεις γιὰ χαλιναγώγηση τῆς συνδικαλιστικῆς δραστηριότητος. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ξαναφέρνει στὴν ἐπικαιρότητα τὸ πρόβλημα ἂν τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα μπορῇ νὰ ἐπιβιώσῃ, χωρὶς νὰ καταργηθοῦν οἱ παραδοσιακοὶ δημοκρατικοὶ θεσμοὶ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ φασιστικῶν ἢ ἡμιφασιστικῶν μέτρων: Καὶ ἀκόμη: ἂν ὁ καπιταλισμὸς μπορῇ νὰ μεταβληθῇ σὲ σοσιαλισμὸ ἢ, ἂν ἡ μεταβολὴ αὐτὴ μπορῇ νὰ γίνῃ μέσω τῆς διευρύνσεως τῶν δημοκρατικῶν δικαιωμάτων ἢ μέσω κάποιου συστήματος στὸ ὁποῖο θὰ κυβερνᾷ ἡ μειοψηφία.

Τὸ φάσμα αὐτὸ τῶν ἐπιλογῶν ὀριοθετεῖ τὰ ἀντικείμενα ὁλόκληρης τῆς σύγχρονης διανοήσεως γύρω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀντίθεση μεταξὺ φεουδαρχίας καὶ καπιταλισμοῦ ὑπῆρξε σὲ κάποια φάση τὸ μοναδικὸ ἐπίκεντρο τῆς κοινωνικῆς σκέψεως, ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων καπιταλισμοῦ καὶ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἐξ ἴσου ἀναπόφευκτο φιλοσοφικὸ ζήτημα σήμερα. Πρόκειται γιὰ ἀντίθεση, πού πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ διαιρεῖ καὶ καθορίζει τὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ καὶ τὰ σχέδια γιὰ κοινωνικὲς ἀλλαγές, ὅπως καὶ θέτει τὴ σφραγίδα της, ὅλο καὶ πιο πολὺ, στὴν σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ἐννοιολογία, συμπεριλαμβανόμενης καὶ τῆς φιλοσοφικῆς θεματολογίας.

Τὴ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν καπιταλιστικῶν καὶ τῶν σοσιαλιστικῶν λύσεων στοιχειοθετεῖ ἡ κοινωνικὴ ἐξασφάλιση τῶν δικαιωμάτων ἐργασίας καὶ ιδιοκτησίας. Οἱ καπιταλιστὲς θεωροῦν, ὅτι ἡ ἐργατικὴ δύναμη εἶναι ἐμπόρευμα πού μπορεῖ νὰ ἀγορασθῇ καὶ νὰ χρησιμοποιηθῇ γιὰ τὴν αὐξηση τῶν ιδιωτικῶν κεκτημένων· καὶ βλέπουν τὴν ἀνεργία σὰν ἀναγκαῖο μέρος τῆς διαδικασίας τῶν κοινωνικῶν ρυθμίσεων. Οἱ σοσιαλιστὲς θεωροῦν τὴν ἐργασία σὰν «ἀνθρώπινο δικαίωμα», πού μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθῇ μὲ τὴ διαδικασία ἑνὸς κοινωνικοῦ προγραμματισμοῦ καί, στὴ συνέχεια, μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἀνεργίας. Καμμιά ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες θεωρίες δὲν εἶναι ἐνιαία καὶ σταθερὴ. Γύρω ἀπὸ τὴν καπιταλιστικὴ θεωρία διανοίγονται δυνατότητες μεγαλύτερου διοικητικοῦ ἐλέγχου, «ἐπιστημονικῆς διοικήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων», «ἐπαγγελματικοῦ ἐμπλουτισμοῦ», συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν στὶς ἐπιχειρήσεις κ.ο.κ. Ὅμοίως, σὲ ἐπίπεδο κρατικῆς πολιτικῆς οἱ κυβερνήσεις μποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ νόμο καὶ τὴ διοίκηση, γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν τὴν πειθαρχία στὴν ἐργατικὴ τάξη ἢ, ἐναλλακτικὰ, μποροῦν νὰ ἐνσωματώνουν τίς συνδικαλιστικὰς ἐνώσεις στὴν οἰκονομία.

Μεταξὺ τῶν σοσιαλιστικῶν κοινωνιῶν οἱ διαφορὲς δυνατὲς καπιταλιστικὲς στρατηγικὲς μποροῦν νὰ ἀντιπαρτίθενται πρὸς τοὺς διάφορους τύπους σοσιαλιστικῆς «ἀνταποκρίσεως» ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κοινὴ συναίνεση στὴ σοσιαλιστικὴ θεωρία γιὰ μιὰ τέτοια ἀνταπόκριση, δὲν ὑπάρχει κανὼν ὁμοφωνίας ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο πού πρέπει ν' ἀποκτήσῃ ὁ σοσιαλισμὸς. Ἀπὸ μιὰ, ἔσχατη, ἀποψη μιὰ σοσιαλιστικὴ ἐπιχείρηση μπορεῖ νὰ ταυτίζεται μὲ μιὰ καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση σ' ὅλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ὅτι τὸ κέρδος διανέμεται σ' ὅλη τὴν κοινότητα μᾶλλον παρά στοὺς ἰδιώτες κατόχους τοῦ κεφαλαίου. Στὸ ἄλλο ἄκρο τοῦ φάσματος, ὁ σοσιαλισμὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς βίαιη πλήρης κατάργηση ὅλων τῶν ἱεραρχιῶν τῆς ἐξουσίας ἢ τῶν ἀπολαυτῶν, ὡς πλήρης ἐνοποίηση ἐπιχειρήσεως καὶ κοινοτικοῦ περιβάλλοντος καὶ ὡς τερματισμὸς τῆς διαιρέσεως τῆς ἐργασίας σὲ χειρωνακτικὴ καὶ πνευματικὴ. Καὶ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, οἱ σοσιαλιστὲς βρίσκονται ἐνώπιον πολλῶν θεωριῶν σχετικῶν μὲ τὸ ρόλο τοῦ Κράτους στὸ σοσιαλιστικὸ καθεστῶς, πού ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ μοντέλο ἑνὸς ἐξαιρετικὰ συγκεντρωτικοῦ παγκόσμιου ἢ ἐθνικοῦ προγραμματισμοῦ καὶ διοικητικῆς ἱεραρχήσεως καὶ φθάνουν μέχρι τὴν τοπικὴ αὐτοοργάνωση καὶ τὴν ἐλαχιστοποίηση τῆς κεντρικῆς διοικήσεως.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Η μπορεῖ ἡ τράπεζά μας νὰ κατέστη λιτωτέρα τὰ τελευταῖα ἔτη, ἢ μπορεῖ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν, οἱ ἐπιστήμονες νὰ πραγματοποιήσουν τὴν μεγαλυτέραν ἀνακάλυψιν τῶν αἰώνων, ἐντοπίζοντες εἰς τὰ θυλάκιά μας τὸ ἀπὸ καταβολῆς ἐπιστήμης ζητούμενον ἀπόλυτον κενόν, ὅμως οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἔναι αἰσθήσεις μας, ὡς ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή, τέρπονται πλουσιῶς τελευταίως, καὶ δὴ μὲ θεάματα καὶ ἀκροάματα ἀληθῶς πρωτοφανῆ καὶ γνησίως πρωτότυπα.

Πρὸ ἡμερῶν π.χ. ἤκουσα ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον τὴν εἶδσιν περὶ «προαγωγῆς τῶν ταξιαρχῶν»! Ὁμολογῶ, ὅτι, καίτοι εἶμαι θρησκός, καίτοι διαθέτω κάποιαν φαντασίαν, οὐδέποτε ἐπέρασα ἀπὸ τὸν νοῦν μου ἡ σκέψις ὅτι οἱ ἀρχιστράτηγοι τῶν οὐρανίων Ἀσωμάτων Ταξιάρχαι ἐπὶ δύο χιλιετίας τώρα παρέμενον στάσιμοι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὡς ταξίαρχοι, καὶ ὅτι καιρὸς ἦτο πλέον νὰ προαθοῦν. Τὸ ἐσκέφθησαν οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ ραδιοφώνου ἐπανορθώσαντες τὴν μακρὰν ταύτην ἀδικίαν. Τοὺς συγχαίρω.

Ἡ ἀνωτέρω προαγωγή, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ πλῆθος ἄλλων πρωτοτύπων ἀκουσμάτων, δικαιώνουν τὰ ὑπὲρ τῆς «γλώσσας τοῦ λαοῦ» θεσπισθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μέτρα, ὡς ἡ κατάργησις τῶν βλαβερῶν τόνων, πνευμάτων, κλίσεων, ἐγκλίσεων, χρόνων, ἄρθρων καὶ λοιπῶν ἀντιδραστικῶν πραγμάτων, πού ἐπὶ χιλιετίας μᾶς ἐταλαιπώρουν: Τὰ μέτρα αὐτὰ ληφθέντα παραλλήλως πρὸς ἓνα ἄλλα συναφῆ, ὡς ἡ «ἀπεντατικοποίηση τῶν σπουδῶν», ἡ «πολιτικοποίηση τοῦ μαθητικοῦ κινήματος», οἱ «ἀλλεπάλληλες βαθειᾶς τομέες» εἰς ὅλας τὰ βαθμίδας τῆς

ἐκπαιδεύσεως, οὐχὶ μόνον γεννοῦν πρωτοτυπίας ὡς ἡ ἀνωτέρω, ἀλλὰ διαμορφώνουν καὶ τὸν «νέο σοσιαλιστικὸ ἄνθρωπο τοῦ τρίτου δρόμου». Ὁ τελευταῖος οὗτος, ὑπολογίζεται, ὅτι εἰς μίαν δεκαετίαν τὸ πολὺ θὰ εἶναι ἥδη παρὼν, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα θὰ ὑπερέχη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Νεάντερταλ.

Ομως, πλέον τῶν γλωσσικῶν τέρψεων, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἐθνικὴ μας ὑπερηφάνεια διέρχεται ἀνθοφόρον περιόδον τελευταίως, εἰς βαθμὸν μάλιστα τοιοῦτον, ὥστε, ἐνίστε, νὰ ὑπερεκχειλίξη ἐκ τοῦ στήθους μας, ὡς παλαιότερον ἡ διαβόητος «Χαβούζα» τοῦ Σχιστοῦ.

Ἀπτὸν παράδειγμα, αἱ παρειαὶ τοῦ κ. Ρήγκαν, αἱ ὁποῖαι —κατὰ τοὺς τίτλους τῶν ἐφημερίδων μας— παρὰ τὴν ἡλικίαν των ἔχουν πλέον μονίμως ἐρυθρὸν χρῶμα ἐκ τῶν καθημερινῶν ἀνηλεῶν ραπισμάτων, τὰ ὁποῖα δέχονται ἀπὸ τὴν μικράν, πλὴν ὑπερήφανον Ἑλλάδα. Ἡ κεφαλὴ τοῦ κ. Κόλ ἀπεψιλώθη, ἐξ ἄλλου, ὡς γνωρίζε.ε, ἀπὸ τὰς στενοχωρίας τὰς ὁποίας τοῦ προξενούμεν, ἐνῶ ἡ κ. Θάτσερ, πληροφοροῦμαι, λαμβάνει τρία «βάλιουμ» ἡμερησίως, διὰ νὰ λησμονήσῃ τὰς ταπεινώσεις εἰς τὰς ὁποίας τὴν ὑπεβάλομεν. Τελευταίως, καὶ ὁ κ. Μιττεράν ἔχει βρεῖ τὸν μελᾶν του. Πλὴν, εἰς τοῦτον ἐπιτιθέμεθα διὰ τὸ καλόν του, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν τάξιν καὶ εἰς τὸν σοσιαλιστικὸν δρόμον, ἐκ τοῦ ὁποίου παρεξέκλινεν.

Πάντως, ἡ 8η παρελθόντος Μαρτίου εἶναι ἡμέρα ἣτις θὰ γραφῇ εἰς τὰς χρυσὰς δέλτους τῆς νεωτέρας ἐθνικῆς ὑπερηφανείας μας. Ἦτο ἡ ἡμέρα, καθ'

ἦν ἡ ἔθνικὴ μας ὑπερηφάνεια ἐγένεν πλέον χεῖμαρρος ὀρμητικὸς, ἕτοιμος νὰ πνίξη πάντα βέβηλον. Ἦτο ἡ ἡμέρα —ἤ, μᾶλλον, ἡ νύξ— καθ' ἣν ἐδώσαμεν ἀλησμόνητον μάθημα εἰς τὴν γείτονα Τουρκίαν, ἀνακαλέσαντες τὸν πρέσβυν μας ἀπὸ τὴν Ἀγκυραν, ἀπαντῶντες οὕτω εἰς τουρκικὰ πολεμικὰ σκάφη, τὰ ὅποια εἶχον ρίψει πέντε ὁμοβροντίας ἐναντίον τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ μας «Πάνθηρ».

Βεβαίως, τὴν ἐπομένην, ὅτε ἡ Τουρκία μᾶς ἀπεκάλυπεν ὅτι δὲν ἦσαν ὁμοβροντιαί, ὡς ἐνομίσσαμεν, ἀλλὰ ἀπλῶς θραύσματα αὐτὰ ποὺ ἔπεσαν πλησίον τοῦ ἀντιτορπιλικοῦ μας, ἐσπεύσαμε νὰ ἀνακαλέσωμεν τὴν ἀνάκλησιν, διότι, κατὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιον, τὸ ὅποιον σεβόμεθα, ἡ ἀνάκλησις πρέσβεως ἐπιτρέπεται μόνον ὅταν ὑφίσταται περίπτωσις γνησίων ὁμοβροντιῶν καὶ οὐχί

θραυσμάτων τὰ ὅποια ὁμοιάζουν μὲ ὁμοβροντίας.

Συζητῶν δι' ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ λοιπὰ τῆς πατρίδος μας, ἐσχάτως, μὲ φίλον, ἤκουσα τὴν ἐξῆς παρατήρησίν του, τὴν ὁποίαν σᾶς μεταφέρω πρὸς μελέτην: «Ἀπὸ τότε», εἶπεν, «ποὺ ὁ μακαρίτης ὁ Κονδύλης ἀπεκάλυπεν, ὅτι, ἂν ἐγνώριζε πόσον εὐκολὸν πρᾶγμα εἶναι ἡ διακυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, θὰ τὴν ἐκυβέρνηα ἀπὸ λοχίας, δὲν ὑπάρχει δεκανεὺς, ὑποδεκανεὺς, ὑποσημνίας ἢ δίοπος ποὺ νὰ μὴν ἐσκέφθῃ —καὶ δικαίως— ὅτι ἡμπορεῖ νὰ τὴν κυβερνήσῃ...».

Ἐγώ, πάντως, ὁμολογῶ, ὅτι ὡς ἀπλοὺς στρατιώτης ὑπηρέτησα...

Ἄριστοφάνης Καρφιᾶς

ΖΩΗ ΣΑΒΙΝΑ

Τελώνιο

Αἰλουροειδῇ νερὰ
 ξυπνήστε
 κύματα καὶ στρόβιλοι
 καμπάνες, σφαῖρες
 καὶ τρίλιες σκόρπιες τῆς παραλλαγῆς·
 ξυπνήστε
 καὶ θά 'ναι
 πνιγμένα τὰ καράβια,
 οἱ καθημερινὲς συνήθειες·
 πολυφωνικοί, ἀποτρόπαιοι οἱ θόρυβοι,
 κοπάδια οἱ ἐλεύθερες πράξεις,
 σταθμός,
 σταθμός
 τοῦ ἀστάθμητου...

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

‘Ελληνικότητα και ‘Ελληνική Οικονομία

Αυτή ή φύση, αυτό το κλίμα, αυτό το φῶς τῆς ‘Ελλάδος συναποτελοῦν καθοριστική συνθήκη γιά πολλά πού συμβαίνουν στόν τόπο πού ζοῦμε. ‘Η χώρα εἶναι ἓνα φυσικό δημιούργημα σπανίου κάλλους, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς πολυδαίδαλου συνδυασμοῦ ἀπὸ λόφους, βουνά, ὀροπέδια, κάμπους, ρεματιές, νησιὰ, πελάγη, ποτάμια. Αὐτὸ τὸ σπᾶσιμο τῆς ἑλλαδικῆς συνέχειας σὲ χιλιάδες αὐτόνομες ἐδαφικὲς ἀκεραιότητες ὑποχρεώνει τοὺς κατοίκους αὐτῆς τῆς γῆς νὰ συμπεριφέρονται, καθ’ ὃν τρόπον ἡ φύση ὀρίζει. ‘Ο ἑλλαδικὸς χώρος δὲν εἶναι στέππα, δὲν εἶναι ἀχανὲς πεδινὸς ὀρίζοντας μαζικῆς μονοπαραγωγῆς, ὅπου ὁ ἥλιος ἀνατέλλει καὶ δύει στὴν ἴδια πλατειά, μονότονη, ἀφιλόξενη καὶ ἀπέραντη ἴσια ἐπιφάνεια. ‘Η ἑλληνικὴ γῆ εἶναι ἔργο θεῖας τέχνης, ὅπου ἡ κάθε πέτρα, τὸ κάθε νησάκι, τὸ κάθε θαλασσάκι, τὸ κάθε πλάτωμα ἔχει τ’ ὄνομά του. Κι αὐτὸ σημαίνει πολλά, ὅταν μιλάμε γιά τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία μὲ τὴν ιδιόρρυθμὴ ποικιλία τῆς καὶ ποιότητας.

‘Επὶ χιλιάδες χρόνια σ’ αὐτὸν τὸν τόπο βιώνουν, προχωροῦν καὶ ἐνίοτε κάνουν θαύματα ἀνθρώποι πού μέσα τους ἔχουν περάσει τὸ πρόσταγμα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πού ὑπαγορεύει τὴν ἀτομικὴ ιδιαιτερότητα. ‘Ετσι ἔχουμε: κάθε νησί, κάθε κάμπος, κάθε βουνὸ καὶ οἰκονομικὴ αὐτοτέλεια, μὲ πολὺ δύσκολες τίς χερσαῖες καὶ θαλάσσιες ἐπικοινωνίες, γεγονὸς πού συμβάλλει καὶ συναινεῖ στὴ δημιουργία τῆς ἰδιαιτερότητας. ‘Η ἐκ τῶν πραγμάτων δὲ ὑποχρεωτικὴ οἰκονομικὴ αὐτοτέλεια τῶν διαφόρων τμημάτων τῶν πτυχωμένης καὶ νησοσπαρμένης ἑλληνικῆς γῆς καὶ θάλασσας μοιραίως παράγει ἐκείνον τὸν τρόπο ζωῆς πού στηρίζεται στὴν «οἰκονομία τῆς αὐταρκειας» τοῦ ‘Αριστοτέλη, ἡ ὁποία συνιστᾷ βασικὸ ὑπόβαθρο τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας τοῦ καθενός.

Καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς οἰκονομίας στηρίζεται σὲ «ἀπειράριθμες ἀτομικὲς πρωτοβουλίες», γιὰ τὴν ἀπειράριθμες εἶναι καὶ οἱ τοπικὲς ιδιαιτερότητες στὰ πλαίσια τοῦ πνεύματος αὐταρκειας καὶ ἐλευθερίας πού διακρίνει τὸν ‘Ελληνα.

Μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ ‘21 τὸ οἰκονομικὸ «μοντέλο» πάνω στὸ ὁποῖο λειτουργοῦσε ἡ οἰκονομία τοῦ τόπου μας (ἀπὸ τὴν νεολιθικὴ ἐποχὴ) ἦταν, κάθε νησί, κάθε χωριό, κάθε ἐπαρχία, κάθε γεωγραφικὸ διαμέρισμα καὶ, τέλος, ἡ ‘Ελλάδα ὁλόκληρη νὰ ἀναπτύσσουν αὐτόνομη οἰκονομία ἐπὶ βάσεως αὐταρκειας, στὸ βαθμὸ πούμποροῦσε νὰ πραγματοποιηθεῖ. Μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους τὸ οἰκονομικὸ αὐτὸ σύστημα ἄρχισε νὰ σπάει, νὰ χαλαρώνει, ἐξαιτίας τῆς διεισδύσεως στόν ὀργανισμό τῆς τοῦ ξένου αὐτοῦ σώματος πού λέγεται *Κράτος*. Γιὰ τὴν προηγούμενη ἱστορία τοῦ αὐτοῦ ὁ τόπος δὲν γέννησε *Κράτος*, τουλάχιστον ἑλληνικό. ‘Η μόλυνση τοῦ καθαροῦ τρόπου ζωῆς τῶν προγόνων μας συνεχίστηκε, μὲ γοργὸ ρυθμό, ὅσο τὸ Κράτος γιγάντωνε καὶ ὅσο ἡ οἰκονομία «ἀνεπτύσσετο». Πάντως, ποτὲ ἡ οἰκονομία, μέχρι τὸ Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὸ βασικὸ νόμο, τὴν φυσικὴ προσταγὴ περὶ «φιλελεύθερης ἀτομικῆς οἰκονομίας» ἔστω καὶ φτωχῆς, σὲ πλαίσια σχετικῆς αὐταρκειας καὶ αὐτονομίας. (Καὶ ἡ ἀξία τοῦ συστήματος αὐτοῦ φάνηκε στὴν Κατοχὴ, τὴν ὁποία τὰ νησιὰ καὶ τὰ χωριά οἰκονομικὰ δὲν ἐνοίωσαν). ‘Ο ‘Ελληνας μέσα στὸ εἶναι του κουβαλαίει ἐνστικτωδῶς τὸν φυσικὸ νόμο νὰ ἔχει ἀμεση εὐθύνη γιά τὴν παραγωγή του: εἴτε γεννήματα εἴτε ζωντανὰ εἴτε οἰκοτεχνήματα καὶ βιοτεχνήματα εἴτε ὑπηρεσίες εἶναι αὐτά, καθὼς καὶ γιά τὸν «ἐλεγχὸ τῶν κόπων» του, ὥστε νὰ μὴν πάει χαμένος. ‘Αλλὰ ἡ συνέχεια δὲν εὐνόησε τὴν ἀληθινὴ αὐτὴ ἀντίληψη.

Μὲ βάση τὰ ἐπίσημα στατιστικά, τὸ ἔτος 1951 ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία στηριζότανε ἀποφασιστικά στὸν ἰδιωτικὸ τομέα, ὁ ὁποῖος ἀπασχολοῦσε τὸ 92% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, παρήγε τὸ 75% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ πραγματοποιοῦσε τὸ 73% τῆς ἐ-

θνικῆς δαπάνης. Αὐτὴ ἡ συμπαγὴς ἰδιωτικοοικονομικὴ συγκρότηση τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας εἶχε γιὰ κύρια χαρακτηριστικά της τὴν προσωπικὴ ἐπιμέλεια τῶν ἰδιοκτητῶν γεωργῶν, μίᾱ ἐκτεταμένη οἰκοτεχνία καὶ μεγαλοβιοτεχνία ὑπὸ τὴν προσωπικὴ εὐθύνη τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν τῶν μικρῶν καὶ μεσαίων μεταποιητικῶν μονάδων, ἕνα ἀχανὲς μικρὸ καὶ μεγάλο ἐμπόριο ἀτομικῆς μορφῆς, μίᾱ ἀναπτυγμένη ἐμπορικὴ ναυτιλία ποὺ ἦταν ἡ ἐξέλιξη τῆς ναυτιλίας τοῦ παλίου ἐμποροκαπετάνιου καὶ τέλος ἕνα πλατὺ καὶ πολυσχιδὴ τομέα προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν (γιατρῶν, δασκάλων, δικηγόρων κλπ.).

Αὐτὴ ἡ οἰκονομία στηριζότανε στὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ καθενὸς ἐργαζομένου (μὲ καταφανῆ τὴν ἀπουσία τοῦ Κράτους - ἐπιχειρηματία) καὶ ἐπὶ πλέον ἀπολάμβανε κάποια λογικὴ κρατικὴ προστασία ἀπὸ τὸν ἐπιδοτημένο ξένο ἀνταγωνισμό. Εἶχε, λίγο-πολύ, μορφή αὐτοτελείας καὶ λειτουργοῦσε στὸ «ἀπυρόβλητο» τοῦ διεθνοῦς ἀνταγωνισμοῦ, γεγονὸς ποὺ τὴν ἄφηνε ἔξω ἀπὸ κυκλικές διακυμάνσεις καὶ κρίσεις τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας. Τίποτα δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν τὰ ντόπια πολυποικίλα γεωργικὰ προϊόντα ποιότητας οὔτε τὰ ἀριστουργηματικὰ βιοτεχνήματα καὶ οἰκοτεχνήματα οὔτε τὸ μικροδιάστατο καὶ ἀχανὲς ἐμπόριό μας καί, βέβαια, οὔτε ἡ εὐέλικτη ναυτιλία μας καὶ οἱ προσωπικὲς ὑπηρεσίες ἀπὸ τὴν διεθνὴ πρωτοποριακὴ τεχνολογία, μὲ τὴν συνδέουσα θανάσιμη ἀνταγωνιστικότητα. Αὐτὴ δὲν ἀγγίξε τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία, ποὺ ἀπολάμβανε τὴν ἰδιόρρυθμὴ αὐτονομία της. Ὅμως τὸ ἐπίπεδό της ἦταν ἐπίπεδο φτώχειας. Κι αὐτὴν ἤρθε νὰ τὴν ἄρῃ ἡ περίφημη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη.

Ἡ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης κράτησε κάπου εἴκοσι χρόνια, δηλαδὴ πραγματοποιήθηκε στὴν περίοδο 1953—1973. Στὴν περίοδο αὐτῇ, ἡ οἰκονομία λειτούργησε σὲ πλαίσια ἀρκετὰ φιλελεύθερα, μὲ μοναδικὸ στόχο τὴν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας ἀντὶ πάσης θυσίας, καί, μέσω τῆς ἐκβιομηχάνισης, τὴν γρήγορὴ ἀύξηση τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος (ποὺ σχεδὸν τριπλασιάστηκε) καὶ τὴν ἔξοδο τῆς χώρας ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς πενίας-ὑπανάπτυξης. Ὅραμα τῆς ἐκβιομηχάνισης ἦταν ἡ «μαζικὴ» παραγωγή κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα. Καὶ ἡ ἐκβιομηχάνιση ἐγινε ὅπως ἐγινε· καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ σημειώθηκαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ τέρατα καὶ σημεία, ποὺ σήμερα πληρώνουμε καὶ θὰ πληρώνουμε. Δηλαδή, ὄχι μόνο μαζεύτηκε ἡ μισὴ Ἑλλάδα στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκε ἀτάκτως ἡ γεωργία καὶ ἐνταχθήκαμε οἱ περισσότεροι σὲ κακὲς «Ὑπηρεσίες», χωρὶς, φεῦ, νὰ ἀποκτήσουμε καὶ τὴν περιπόθητὴ βιομηχανία τῆς μαζικῆς παραγωγῆς σὲ πλαίσια διεθνοῦς ἀνταγωνισμοῦ ἀνευ προστασίας. (Κι ὁποῖος ξέρει κολύμπι, ἄς κολυπήσει).

Καὶ ἀκολούθησε ἡ δευτέρη φάση, αὐτὴ ποὺ ἄρχισε τὸ 1974 καὶ συνεχίζεται στὶς μέρες μας, ποὺ λίαν ἐπιτυχῶς ὀνομάζεται: «ἀποβιομηχανοποίηση». Αὐτὴ ἡ ἀποβιομηχανοποίηση, ποὺ ὀριοθετεῖ μίᾱ νέα ἐποχὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία, τυχαίως ἢ καὶ γιὰ λόγους αἰτίας, συμπίπτει μὲ τὴν ἐναρξὴ «σοσιαλοποίησής» της, μὲ κυρίαρχη τὴν παρουσία τοῦ δημοσίου τομέα καὶ τῶν μαζικῶν διεκδικήσεων πάνω στὴν μοιρασιά τοῦ εἰσοδήματος. Καὶ τὸ ἐκκολαπτόμενο σύνθημα εἶναι: Ξυλῶστε τα καὶ ψάχτε γιὰ ἄλλο «μοντέλο» ἀνάπτυξης.

Ἀλλὰ ἄς δοῦμε τὸ σημερινὸ μοντέλο τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Λοιπόν, ὁ δημόσιος τομέας τὸ 1951 δαπανοῦσε τὸ 27% τῶν συνολικῶν πόρων τῆς χώρας καὶ τὸ 1983 τὸ 60%. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ ἰδιωτικὸς τομέας τὸ 1951 δαπανοῦσε τὸ 73% καὶ τὸ 1983 τὸ 40%. Βέβαια ὁ δημόσιος τομέα παράγει «ὀνομαστικῶς» τὸ 40% τοῦ εἰσοδήματος, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα τὸ ἀντίστοιχο «ἔργο» ὑπολογίζεται κάπου στὸ 20%. Παρὰ ταῦτα ξοδεύει τὸ 60%, γεγονὸς ποὺ σφραγίζει τὴν ἐξουσιαστικὴ παρουσία τοῦ κρατικισμοῦ (Δημόσιο καὶ κρατικοποιημένες καὶ κοινωνικοποιημένες καὶ προβληματικὲς καὶ

συνεταιριστικές καὶ κρατικές καὶ συντεχνιακές ἐπιχειρήσεις κλπ.) πάνω στὴν οἰκονομία μας καὶ καταλήγει σὲ καταπιεστικὴ ἐξουθένωση τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα μέχρι μαρasmus.

Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, τώρα καλεῖται ὁ ἰδιωτικὸς τομέας ποὺ παράγει τὸ 80% τοῦ εἰσοδήματος (σὲ περιεχόμενο «ἔργου» καὶ ὄχι «ὀνομαστικά») ἀλλὰ τοῦ μένει μόνο τὸ 40% ὕστερα ἀπὸ τὴν πάσης φύσεως κρατικὴ ἀπομύζηση καὶ σπατάλη, νὰ στηρίξει στὶς πλάτες του τὸν τερατόμορφο «λευκὸ ἐλέφαντα» τοῦ δημοσίου τομέα ποὺ καταβροχθίζει τὴ μερίδα τοῦ λέοντος μὲ μηδαμινὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ ἀναρωτιέμαι: Ἐχετε ξαναδεῖ δυνώροφο σπίτι, ποὺ τὸ ἰσόγειο νὰ εἶναι πιὸ ἀδύνατο ἀπὸ τὸν πάνω ὄροφο ποὺ σηκώνει; Ἐκεῖ φτάσαμε. Ὁ συμπαγής, κραταιὸς καὶ φιλελεύθερος ἰδιωτικὸς τομέας στηρίζεται πλέον σὲ πῆλινα πόδια καὶ στὶς πλάτες του σηκώνει τὸν παχύσαρκο καὶ ἀσπόνδυλο δημόσιο τομέα.

Ἄν ψάξουμε στὴν παγκόσμια οἰκονομικὴ βιβλιογραφία γιὰ νὰ χαρακτηρίσουμε τὸ εἶδος τῆς οἰκονομίας τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος, νομίζω ὅτι θὰ χάσουμε τὸν καιρὸ μας. Γιατὶ καπιταλιστικὴ τύπου ΗΠΑ βέβαια δὲν εἶναι καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι μαρξιστικὴ τύπου ΕΣΣΔ οὔτε, ὅμως, σοσιαλιστικὴ σουηδικὴ ἢ ἀγγλικὴ ἢ γαλλικὴ τύπου οὔτε κανταφικὴ οὔτε τριτοδρομικὴ τύπου Γιουγκοσλαβίας οὔτε χομεινικὴ οὔτε βέβαια κινεζικὴ κλπ. Τότε μὲ τί μοιάζει; Θὰ ἀπορρίψω μετὰ βδελυγμίας, ἔστω καὶ τὸν ἀστεϊσμό, ὅτι εἶναι «ἐλληνικὴ». Στὴν Ἑλλάδα τοῦ «μέτρου», ἔστω καὶ ξεθωριασμένου, τέτοια ἀνοσιουργήματα δὲν χωροῦν. Τὸ τερατούργημα τοῦ «εἰδους» τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας ποὺ δημιουργήθηκε μέσα σὲ 30 χρόνια, αὐτὸ τὸ «θαῦμα», καθὼς λένε, κτίστηκε πάνω στὴν ἄμμο. Γιατὶ ξεχάσαμε ποιοὶ εἴμαστε καὶ τί μπορούμε νὰ κάνουμε. Γιατὶ ξεχάσαμε στὸ μοντέλο μας νὰ βάλουμε καὶ τὴν παράμετρο ποὺ ὀνομάζεται «ἐλληνικότητα», κοντὰ στοὺς ἐτήσιους ρυθμοὺς αὔξησης τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, τὴν βιομηχανοποίηση καὶ τὴν κοινωνικοποίηση.

Πράγματι, ἂν εἶχαμε ὑπόψη μας τὴν παράμετρο «ἐλληνικότητα», θὰ φροντίζαμε στὴν ἀναπτυσσόμενη οἰκονομία μας νὰ φυλάξουμε σὰν κόρη ὀφθαλμοῦ τὴν ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία (ἐκφραση ἀτομικῆς ἀκεραιώσεως, ἀλήθειας καὶ ἐλευθερίας), νὰ ἀποφύγουμε τὶς διαδικασίες καὶ μεθόδους τῆς ὑπέρμετρης «μαζοποίησης» (ἐννοία ξένη καὶ ἐχθρικὴ πρὸς τὶς κοινωνικὲς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων), νὰ προλάβουμε τὴν μεγάλῃ «ἐξάρτηση» τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὰ διεθνῆ κυκλώματα (παραμένοντας σὲ πλαίσια «αὐτονομίας» τοῦ «μέτρου»), νὰ περιορίσουμε τὸ δημόσιο τομέα μὲ τὶς ἄθλιες κρατικές του ἐπιχειρήσεις στὸ ρόλο τοῦ χωροφύλακα καὶ διεκπεραιωτῆ κλασσικῶν δημοσίων ἐργασιῶν (γιὰ ποιά βιομηχανία τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης μιλάμε, ὅταν οἱ κοινότητες καὶ οἱ δήμοι δὲν μποροῦν νὰ ἐκδώσουν ἀρτίως οὔτε ἓνα πιστοποιητικὸ γεννήσεως;) νὰ προστατεύσουμε τὸν Ἑλληνικὸ ἄνθρωπο ὥστε νὰ μὴν γίνῃ ὑποχείριό τοῦ μαζισμοῦ καὶ τοῦ καταναλωτισμοῦ (τάσεις «φύσει» ἀντίθετες πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἑλλήνου κατὰ Ἀριστοτέλῃ), νὰ τὸν μιῆσουμε στὰ νάματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κοινωνικῆς σοφίας (καὶ ὄχι νὰ καταργήσουμε τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ἀπ' τὰ σχολεῖα καὶ στὴ θέση τους νὰ βάλουμε τὸ μονοτονικὸ καὶ τὰ «περιθωριακά» γλωσσικὰ ἰδιώματα).

Ἐφ' ὃ καὶ ματαιῶς θὰ ψάξουμε, γιὰ νὰ βροῦμε ἔστω καὶ ἴχνη «ἐλληνικότητας» στὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία. Ἡ μυθολογία μας ποὺ, συμβολικά, ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τῶν κατοίκων αὐτοῦ τοῦ τόπου, φαίνεται ὅτι πέρασε ἀπαρατήρητη ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες, ὡς πρὸς τὴν περίπτωσή τοῦ Ἰκαρου. Πετάξαμε ψηλά μὲ ψαλιδισμένα τὰ φτερά, κυνηγώντας τὸ ἀμφιλεγόμενο ὄραμα τοῦ οἰκονομισμοῦ πάνω σὲ πρότυπα ξένα γιὰ μᾶς. Ἄν, τώρα, προσπαθῆσουμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα «ἐλληνικά», ἢ προσγειώσῃ μας (ὀδυνηρὴ ὀπωσδήποτε) θὰ γίνῃ μὲ τὶς λιγότερες ζημιές. Καὶ πάντα ἄς ἔχουμε ὑπό-

ΣΤΡΑΤΟΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ

Αὐθεντίες καὶ μοντέλα

Ἀνέκαθεν, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ πολὺ μακρινοῦ παρελθόντος τοῦ ἀνθρώπου τῆς βραχοσπηλιάς καὶ τῆς χορταρένιας καλύβας, τοῦ παραποτάμιου ἢ παραλίμιου οἰκισμοῦ, ὡς τὶς ἡμέρες μας, ποὺ ὑψώνονται οἱ σύγχρονοι πύργοι τῆς Βαβέλ, ποὺ συνιστοῦν τὰ ἄχαρα ἀστικά συγκροτήματα στὶς μεγαλουπόλεις τοῦ κόσμου μας, ἡ αὐθεντία καὶ τὸ μοντέλο —τὸ ὡς πρότυπο νοούμενο προκαθορισμένο θεωρητικὸ σχῆμα— ἀσκοῦσαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν, σχεδὸν στὸν ἴδιο βαθμὸ, τὴν ἀκατανίκητη γοητεία τους στὶς εὐρύτερες μάζες. Ἡ αὐθεντία καὶ τὸ μοντέλο λειτουργοῦν ὡς σαγῆνες, ὅχι μόνον μὲ τὴ μεταφορικὴ σημασία ποὺ πῆρε στὰ μετέπειτα χρόνια ἡ ἀρχαία λέξι «σαγήνη», δηλαδὴ τῆς γοητείας καὶ τοῦ θελήτηρου, ἀλλὰ περισσότερο μὲ τὴν ἀρχικὴ τῆς, τὴν κυριολεκτικὴ, δηλαδὴ τὴν ἔννοια τοῦ ψαράδικου διχτυοῦ, ποὺ περικλείει κι ἀγριεύει ψάρια. Μιλῶ γιὰ τὴ γοητεία ἐκείνη ποὺ ἀσκεῖ δυναστευτικὰ ὁ ἐξουσιαστὴς ἐπὶ τοῦ ἐξουσιαζόμενου, μιὰν ἐπιρροή ποὺ γεννᾷ, ἄμεσα καὶ συναρπαστικὰ καὶ πέραν ἀπὸ κάθε λογικὴ διεργασία, τὴν πειθῶ πρῶτα καὶ συνακόλουθα ὅλη ἐκείνη τὴν κλίμακα τῆς υπαγωγῆς, μὲ χαμηλότερο σκαλί τὴν ἀπλὴ ὑπακοή καὶ ψηλότερο τὴν πλήρη, ἡγουν τὴν τυφλὴ ὑποταγή.

Ὁ λόγος τῆς αὐθεντίας καὶ ἡ σαγήνη τοῦ μοντέλου θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ λειτουργοῦν στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες πανομοιότυπα, ὅπως ἀκριβῶς λειτουργοῦσαν ἀπὸ τὴ χάραινα τοῦ κόσμου, ἐφόσον οἱ μάζες δὲν ξυπνοῦν καὶ τὰ ἄτομα καθίστανται ἀγελαῖα. Ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ λόγος τῆς αὐθεντίας καὶ ἡ σαγήνη τοῦ μοντέλου θὰ παίρνουν διάφορες μορφές, κατὰ περιόδους καὶ ἐποχές.

Τὸ «αὐτὸς ἔφα» ἐνεργοῦσε καὶ ἐνεργεῖ ἐξουσιαστικὰ, ἀφότου ὁ ἄνθρωπος ἀνῆκε στὸς πρῶτους *ἄνθρωπίδες* (*hominidae*) καὶ ἔτεινε ἐξελικτικὰ, ἀργὰ καὶ σταθερά, νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς ἀνοργάνωτης ἀκόμα, τῆς ἀσυνείδητης νόησης, δηλαδὴ τῆς προφομαρισμένης λογικῆς, ποὺ στοιχειοθετοῦν ὁμοιότυπα καὶ πάντα ἀλάθευτα οἱ δέσμες τῶν ἐμφυτῶν ἐνστικτωδῶν παρормήσεων, τῶν ὀρμεμφύτων, νὰ περάσει στὸ χωρὸ τοῦ ἔλλογου βίου καὶ νὰ καταστῇ τελικὰ ἔμφρων ἄνθρωπος.

Ἡ ὅλη διαγωγή καὶ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου τῶν πολὺ μεγάλῃς χρονικῆς διάρκειας προϊστορικῶν περιόδων ποὺ διέτρεξε, ἐδραζόταν σὲ στεριωμένη μαγικοθησκευτικὴ βάση. Οἱ μάγοι καὶ οἱ ἱερεῖς, ποὺ συνιστοῦσαν τὴν προνομιοῦχα τάξι τῶν ὑπερκείμενων καὶ ὑπεραιρούμενων, τῶν ἐκλεκτῶν τῆς φυλῆς, θεσμοθετοῦσαν ἀρχές, ἰδέες καὶ ἥθη, καθόριζαν ἀποκλειστικὰ τὶς τροπές τῆς σκέψης καὶ τὶς μορφές τῆς δράσης τῆς ομάδας, ποὺ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὰ μαζοποιημένα ἄτομα.

Ὁ ἀνιμισμός, ἡ ἀμετάθετη πίστις τῶν μαζῶν στὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς κόσμου ἐξωανθρώπων, μυστηριωδῶν δυνάμεων, ποὺ σχηματοποιοῦνταν σὲ πολύμορφα «πνεύματα», εἶχε ὡς ἀναγκαῖα συνέπεια καὶ τὴν ὑπαρξὴ μεσολαβητῶν. Κάποιοι ἐπρεπε νὰ «μεσιτεύουν», νὰ «πρεσβεύουν» —γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσιν δύο πάρα πολὺ συνηθισμένους στὰ κείμενα τῆς χριστιανικῆς ὑμνογραφίας καὶ ὑμολογίας ὄρους —μεταξὺ τῶν «πνευμάτων» καὶ τῶν μαζῶν. Ἔτσι, οἱ μάγοι καὶ ἱερεῖς, οἱ μάντις καὶ προφῆτες οἱ θαυματοποιοὶ καὶ θεραπευτὲς συνιστοῦσαν τὶς αὐθεντίες, τοὺς πολιτικοθησκευτικοὺς ἐξουσιαστὲς τῶν μαζῶν.

Τὰ προνομιοῦχα αὐτὰ ἄτομα, αἰρόμενα πάνω ἀπὸ τὶς μάζες, καθόριζαν ἐξουσιαστικὰ τὶς τύχες τῶν ὑπὸκῶν τους. Καὶ οἱ τελευταῖοι δέχονταν τὸ ρόλο τους αὐτὸν καὶ ὑποτάσσονταν ἀπόλυτα.

Πῶς ὁμως προήλθαν αὐτοὶ οἱ ἐξουσιαστές; Τί ἦταν ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἔκανε νὰ διαδραματίσουν ἕναν τέτοιο ρόλο; Ἦταν, δηλαδὴ, πλάσματα ἐξωγενῆ ἢ ἐνδογενῆ; Θέλω νὰ πῶ, γεννήθηκαν ἐξ ἀντικειμένου ἀπὸ ἐξωανθρώπινους, ἀντικειμενικοὺς παράγοντες, ποὺ δὲν εἶχαν σχέση μὲ τὸν ἐσώτερο, τὸ βαθύτερο ἄνθρωπο ἢ μήπως, ἀντίθετα, ἀποτελοῦσαν προβολὴ καὶ προέκτασι τοῦ ψυχισμοῦ τους; Μήπως ἰσχυρὰ συγκινησιακὰ κέντρα, σφοδρὰ συναισθήματα, ὁ φόβος, ἡ πολύμορφη ἀνάγκη, τὸ λυτρωτικὸ αἶσθημα ἀποδοχῆς προστασίας ἀπὸ μέρους ὑπερτέρου ὄντος, ἡ ἐλπίδα καὶ προσδοκία γιὰ τελεσφορότερη ἀντιμετώπιση τῶν μυρίων κινδύνων τοῦ περίγυρου, ἡ προβολὴ πρὸς τὰ ἔξω καὶ μορφοποίησι τῶν φαντασιώσεων, ποὺ κατέκλυζαν κατὰ κύματα τοὺς ἐσωτερικοὺς τοῦ χώρους, τὶς οἶδε ποιὲς ἄλλου εἶδους ἐσώτερες παρωθή-

σεις καὶ ψυχόρμητα ὀδηγοῦσαν τον ἀνώριμο ἀκόμα πολιτιστικά ἀνθρώπο ὥστε νὰ ἀποδέχεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὶς αὐθεντίες; Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἀποδελτιωθεῖ ἡ συμπιεσμένη διαγωγή καὶ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀλογάριαστων ἑκατομμυρίων ἑτῶν. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ δοθεῖ μὲ ἀπόλυτη σιγουριά μιὰ ἑρμηνεία. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ καὶ ὑπάρχουν πάρα πολλές ἀντικρουόμενες καὶ διαμετρικὰ ἀντίθετες ἐπιστημονικὲς θεωρίες καὶ ἀπόψεις. Δὲν κρίνω σκόπιμη τὴν παράθεσή τους. Τὸ βέβαιον, πάντως, εἶναι ὅτι οἱ μάζες αἰσθάνονται ὡς ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ἡ ἐξουσιαστικὴ αὐθεντία, ἀκόμα καὶ σήμερα.

Ἐκεῖ κοντά, κάπου πρὸς τὰ σύνορα τῆς προϊστορίας καὶ τῆς ἱστορίας, ὅταν στὴ δυτικὴ Ἀσία καὶ στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἐμφανίζονται οἱ πρῶτες ἐστίες προηγμένου πολιτισμοῦ, ἡ ἔννοια τῆς αὐθεντίας, ἡ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ κληροδοτημένη ὑπὸ τὴ μορφὴ τοῦ θεωρητικοῦ προτύπου σχήματος, τοῦ μοντέλου, διαφοροποιεῖται, ὅχι βέβαια κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ κατὰ τὴ σημασίαν της, ἀλλὰ κατὰ τὴ μορφή καὶ τὸ σχῆμα της. Δεσπόζουν, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, στὶς μάζες δυὸ μορφὲς αὐθεντιῶν: τοῦ βασιλιᾶ ἢ ἀρχοντα καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ. Ἔτσι, στὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, ποὺ δὲν ἀπηχοῦν βέβαια τοὺς ὑστερότερους «*ἡρωϊκοὺς χρόνους*», δηλαδὴ τὸν 8ο αἰῶνα π.Χ., ἀλλὰ παλιότερες ἐποχές, χωμένες στὰ βᾶθη τῆς ἑλληνικῆς προϊστορίας, οἱ βασιλιάδες κι οἱ ἀρχόντες εἶναι «*διογενεῖς*» καὶ «*διοτρεφεῖς*». Καὶ ἐνῶ μετέπειτα —μέσα στὰ ἱστορικὰ πλέον χρόνια— ἀνδρώνονται οἱ ἀστικές κοινωνίες, τίποτα δὲν χάνει ἡ αὐθεντία ἀπὸ τὴν ἰσχὺ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς ἔννοια. Ὁ ἀστικός πολιτισμός, ἐπὶ αἰῶνες, μετὰ τὴν πάροδο τῆς Ἀρχαιότητος, καθ' ὅλο τὸ Μεσαίωνα, ἀλλὰ καὶ ἴσαμε τὶς μέρες μας, θὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἀντίληψη τῆς αὐθεντίας. Μακράινω μοντέλο, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στοὺς ἱερεῖς καὶ στοὺς μάγους τῶν προϊστορικῶν καὶ παλιότερων πρωτόγονων κοινωνιῶν, ἐπικρατεῖ, σ' ὅλη τὴ μεγαλοπρέπεια τῆς ἐξουσιαστικῆς του καταδυναστεύσεως, ὁ «*ἐλέω Θεοῦ*» βασιλιάς. Μονάχα ὅταν φεγγίσουν τὸ ξημέρωμα τῆς μακραίωνος νύχτας τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς αὐγῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης οἱ ὀρίζοντες, ὅταν διευρύνουν τοὺς χώρους τοῦ κόσμου οἱ ἐξερευνησεῖς καὶ ἀνακαλύψεις, θὰ κλονιστεῖ ἡ κληροδοτημένη ἐπὶ αἰῶνες

μακροῦς καὶ ὑπὸ τὴ μορφὴ τυποποιημένης μνήμης, παραδομένου θεωρητικοῦ σχήματος (μοντέλου) ἔννοια τῆς αὐθεντίας.

Ὡστόσο, καὶ στοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες, ποὺ κυριαρχοῦν οἱ τύποι τῶν *homo faber* καὶ *homo oeconomicus*, θριαμβεύουν καὶ κατισχύουν τόσο οἱ αὐθεντίες ὅσο καὶ τὰ θεωρητικὰ μοντέλα· καὶ οἱ πιστοὶ τους λέγονται τώρα «*ὀπαδοί*».

Λειτουργοῦν καὶ τὰ δύο ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, δηλαδὴ ἐξουσιαστικά, ὡς σύγχρονες θεότητες τῶν μαζάνθρωπων. Μ' ὅλο τὸν «*πολιτισμό*», μ' ὅλο τὸ «*ἐξὺπνημα* τῶν εὐρύτερων μαζῶν», μ' ὅλη τὴν παιδεία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου— τὴν στρεβλωμένη, ἀφοῦ δὲν εἶναι πλήρως ἐλεύθερη, ὅπως συνέβαινε στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, ἀλλὰ μὲ ὕλη διδασκτέα καὶ προγράμματα διδασκαλίας, ποὺ εἶναι ἀπολύτως ὑπηρετικὰ τῶν σκοπῶν, βουλήσεων καὶ στοχεύσεων τῆς ἐξουσιαστικῆς πολιτείας, τοῦ «*κράτους*», ὅπως ἔχει καταντήσει ἡ πολιτεία, μὲ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν σημασίαν τῆς δύναμης, ποὺ ἐγκυμονεῖ τὸ ρῆμα *κρατέω*—, παρ' ὅλη τὴ μὲ βούκινα διασπλιζόμενη «*δημοκρατικὴ*» διαπαιδαγώγησι τοῦ λαοῦ», ἡ μάζα ἐξακολουθεῖ νὰ νιώθει ἔντονη τὴν ἀνάγκη τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς ἐξουσιαστικῆς λειτουργίας τῶν αὐθεντιῶν καὶ τῶν μοντέλων. Αὐτὸ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἑρμηνείαν ποὺ μᾶς προτείνει ἡ μονοκόμματη ἐκείνη θεωρία, ὅτι οἱ θρησκευτικοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ ἐξουσιαστές τῶν περιόδων τῆς προϊστορικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου γένοντες κατὰ φεραν μὲ δόλιο τρόπο νὰ ἐπιβληθοῦν στὶς εὐρύτερες μάζες καὶ νὰ ἐκμεταλλευσθῶν πολυμήχανα τὴν ἀφέλεια καὶ τὴν ἀπλοϊκότητα. Γιατί τώρα, ὕστερα ἀπὸ τόσα φορτὰ «*πολιτισμοῦ*», δὲν μπορεῖ νὰ κάνουμε πιά λόγο γιὰ «*ἀνώριμες μάζες*» καὶ νὰ τὶς χαρακτηρίζουμε μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀφέλειας καὶ τῆς ἀπλοϊκότητος.

Ὡστε τὰ θεωρητικὰ μοντέλα καὶ τὰ πρότυπα τῶν αὐθεντιῶν θριαμβεύουν καὶ σήμερα. Ἀναβίωσε ἡ παλιὰ καισαρολατρεία ὡς προσωπολατρεία, σήμερα, ἡγετῶν τῆς πολιτικῆς, τοῦ πνεύματος, τῶν γραμμάτων, τοῦ ἀθλητισμοῦ. Οἱ μάζες αἰσθάνονται ὡς ἀνάγκη τους τὴν ὑπάρξη ἰνδάλμάτων· ἀναζητοῦν ἐπίμονα πρότυπα· διάφορα πρότυπα εἴτε Μάρξ εἴτε Χίτλερ εἴτε Πρίσλεϋ λέγονται τὰ ἰνδάλματά τους

αυτά. Χρησιμοποίησα τὸ ρῆμα «ἀναζητήσαν», φυσικὰ ὄχι μὲ τὴ σημασίαν τῆς ἐπίμοχθης προσπάθειας γιὰ ἐλλογὴ στάση θεώρησης καὶ ἐκτίμησης ὁποιουδήποτε πράγματος ἢ φαινομένου, ἀλλὰ μὲ τὴ σημασίαν νὰ τεθοῦν αὐτὲς οἱ μάξεις κάτω ἀπὸ ἔτοιμα θεωρητικὰ σχήματα, ποὺ δὲν ἀπαιτοῦν ἀγῶνες καὶ ἀγωνίες. Ἀναζητοῦν, λοιπόν, οἱ μάξεις τὴν εὐκολίαν τους: κομφορμιστικὰ πρότυπα, ἔτοιμες φόρμουλες, στεγανὰ καὶ κλειστὰ πολιτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα, θρησκείες, θεωρίες, ἰδέες ποὺ «νὰ τὶς ἐκφράζουν»— γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μὴν ἀπὸ τίς πιὸ τυποποιημένες φράσεις—, ὅλα πάντως ἔτοιμα, ὅπως ἀκριβῶς τὰ ρούχα ποὺ προμηθευόμαστε ἀπὸ τὰ σημερινὰ καταστήματα ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων. Μόνη φροντίδα ποὺ ἔχει ἀπομείνει πλέον στὶς μάξεις εἶναι νὰ βολεῦνται μὲ τὰ ἔτοιμα αὐτὰ ἐνδύματα· νὰ εἶναι αὐτὰ τὰ ἐνδύματα ταιριαστὰ στὰ γούστα καὶ στὰ μέτρα τους.

Σὲ καμμιάν ἄλλη ἴσως περίοδο τῶν προϊστορικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ποὺ διήνυσσε κατὰ τὴ σταδιακὰ ἐξελικτικὴ πορεία του ὁ ἄνθρωπος, δὲν μποτολιاریστηκε καὶ φορμαρίστηκε περισσότερο, ὅσο σήμερα. Τὸ ἀγελαῖο πνεῦμα ποὺ κατισχύει, ἀπότοκο μιᾶς χωρὶς προηγούμενο μαζοποίησης τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἔχει καταντήσῃ πλάσμα ἄβουλο, μονάδα ἄχρωμη καὶ ἑτεροκίνητη. Ποτὲ ἄλλοτε ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε χάσει τὴν ἀτομικὴ του ὄντοτητα, δὲν εἶχε προβατοποιηθεῖ, ὅσο σήμερα. Τὸ κατὰψυχρο πνεῦμα τῆς σημερινῆς τεχνοκρατίας, ἡ ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στὴ μηχανή, ἡ θεοποίηση τοῦ χρήματος, ἡ χρησιμοθηρικὴ στάση του ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ὁ καταλυτικὸς του ἀμοραλισμός, ὁ κομφορμισμός καὶ ἄλλα πολλὰ σύγχρονα κακὰ, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός, τὸν μετέβαλαν σ' ἓνα ὕλοκρατούμενο καὶ μηχανοκρατούμενο ὄν, σὲ μιά, στοὺς ἴδιους πάντα μονότονους ρυθμούς της, κινούμενη μηχανή· σ' ἓνα μόριο τῆς μάξας. Ποτὲ ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχαν καταντήσῃ μαριονέττες ἑτεροκίνητες, ὅσο σήμερα, μίμοι παντὸς συρμοῦ καὶ ἀντιγραφεῖς τῶν ἔξω ἀπὸ τὸ εἶναι τους ἐνεργούμενων. Οἱ «κόσμοι» τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, ἄς ἀφήσουμε ποὺ στένεψαν, ἔπαψαν νὰ εἶναι πρῶτα δημιουργήματα· προϊόντα τῆς ἀτομικῆς ἐπινόησης, προαίρεσης καὶ προσπάθειας· γεννήματα ἐσωτερικῆς διεργασίας καὶ κυοφορίας· καρποὶ ποὺ πέρασαν

φυσιολογικὰ τὰ διάφορα στάδιά τους: τῆς ἐμπνευσης καὶ δημιουργικῆς σύλληψης, τῆς παραγωγικῆς φαντασίας, τοῦ εὐγενικοῦ ὀνείρου, τῆς λαχταριστῆς ἀναμονῆς καὶ ἐλπιδοφόρας προσδοκίας. Δὲν εἶναι προϊόντα προσωπικῆς ἐπιθυμίας· ἀτομικῆς βούλησης· ἀγῶνα καὶ ἀγωνίας· πόνου καὶ δοκιμασίας καὶ μόχθου προσωπικοῦ. Οἱ μάξεις σήμερα τροφοδοτοῦνται μὲ προκατασκευασμένα προϊόντα καὶ στοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς, τοῦ πνεύματος, τῶν ἰδεῶν, τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν, ὅπως τὰ τυποποιημένα προϊόντα, ποὺ φιγουράρουν ἐπιβλητικὰ καὶ ἐκμαυλιστικὰ στὰ κατάμεστα ράφια τῶν super markets. Καὶ εἴτε διότι τὸ ἄτομο δὲν ἔχει τὸ χρειαζόμενο χρόνο νὰ διαλογισθεῖ καὶ νὰ διαλεχθεῖ, νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ μαζικὸ πνεῦμα καὶ νὰ σκεφτεῖ, στὴν καλύτερη περίπτωση, διαφορετικὰ ἀπ' αὐτό, ἐξαιτίας τῶν ἀφύσικων, ρυθμῶν ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ βίον τῶν ἡμερῶν μας, τοῦ καθημερινοῦ ἀγγχους του γιὰ ἐπιβίωση, τῆς καθήλωσής του σὲ πολύβουους ἀστικούς χώρους, τῆς ὑπάρξης ἐλαχιστότατων διαθέσιμων ἐλευθέρων χρονικῶν περιθωρίων γιὰ κάπως βαθύτερη σκέψη, περυσυλλογή, ρέμβη, ἀναπόληση, ἐνδοσκόπηση κ.λπ., εἴτε διότι τὸ ἄτομο δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόβουλα, ἔτσι ποὺ τὸ ἔχουν παγιδέψῃ οἱ ἐξουσιαστικοὶ μηχανισμοὶ καὶ τοῦ ἔχουν καταστρέψῃ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀτομικότητός του, ἔτσι ποὺ τὸ στυλιζάρουν ὁ συνδικαλισμός ποὺ κατευθύνεται, ὁ φανατισμός τοῦ κομματισμοῦ, ὁ φατριασμός ἀπὸ τὴν ἑνταξί του σὲ ἰδεολογικὲς κάστες καὶ φόρμουλες, οἱ διάφοροι ἰσμοί, τὸ βέβαιον εἶναι ἓνα: ὅτι τὸ ἄτομο τῶν καιρῶν μας παραμένει πολὺτροπα καὶ πολύμορφα ποδηγετημένο καί, στὴ χειρότερη περίπτωση, ἐξανδραποδισμένο.

Πῶς εἶναι δυνατόν τὸ τέτοιον εἶδος ἄτομο νὰ σπάσει τὰ δεσμά του; Πότε θὰ πάψει νὰ σηκώνει μηχανικὰ τὰ χέρια ἢ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν παθῶν του, νὰ χειροκροτεῖ ἐκείνους ποὺ τοῦ ξεσηκώνουν τὰ μυαλὰ ἀπὸ βήματα ἀγορητῶν, ἀπ' ὅπου ἡ ἀγυρτεία καὶ ἡ ἀσυνδοσία τοῦ ρητορικοῦ λόγου ἔχει τίς ἀπειρες δυνατότητές της νὰ παραπλανᾷ καὶ νὰ δουλώνει ὑπάρξεις;

Ἡ λύση ὑπάρχει. Καὶ δὲν εἶναι βέβαια τὸ magnum secretum, ὅμως δὲν εἶναι καὶ εὐκόλη. Δυσκολότατος ὁ δρόμος τῆς ἀρετῆς. Ἔτσι συμβαίνει πάντα. Ἔτσι κατὰ κανόνα γίνεται, ὅταν ὀδεύουμε αὐτοβούλως καὶ αὐ-

τοπροαιρέτως, γιὰ νὰ συναντήσουμε τὴν ἀλήθεια: ν' ἀνεβαίνουμε κάποιο γολγοθᾶ. Δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀλλιώως δικαίωση ἠθικὴ γιὰ τοὺς Προμηθεῖς, τοὺς Ἡρακλεῖς, τοὺς Σισύφους. Μονάχα αὐτὸς ὁ μονόδρομος μᾶς ὁδηγεῖ στοὺς χώρους τῆς ἀλήθειας, πού μποροῦν νὰ τὴν «πιάσουν» οἱ ἀτομικὲς κεραιές. Τέλος, μονάχα στοὺς χώρους τῆς ἀλήθειας εἶναι δυνατό νὰ λυτρωθεῖ, νὰ καθαρθεῖ ὁ ἄνθρωπος. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους οἱ Ἕλληνες λάτρευαν, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες θεότητες τοῦ πνεύματος, τὴν θεὰ Ἀλήθεια ἰδιαίτερα.

Ὑπέρτατος, ἐπομένως, σκοπὸς τοῦ ἀτόμου πού ἐλευθεροφρονεῖ πρέπει νὰ εἶναι ἡ κατάκτηση, ἀλλὰ καὶ ἡ κατοχύρωση τῆς ἀτομικῆς του ἐλευθερίας, νοούμενης ὡς πρώτου ἰδανικοῦ. Δὲν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ διαβουκολούμενα κοπάδια· ἀπὸ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες ἄψογης πειθαρχίας· ἀπὸ φάλαγγες ἀδιαπέραστες ἀπὸ τὴν πυκνότητα τῶν σαρισσῶν· ἀπὸ πειθαρχημένους σὲ προκαθορισμένους σχηματισμούς μηχανοκρατούμενες, ἐτερόβουλες καὶ ἐτεροκίνητες ἀνθρωπομάζες. Ἀντίθετα, ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ αὐτόνομα, αὐτόβουλα καὶ ἐλεύθερα ἄτομα· ἀπὸ ἀτομικὲς ὀντότητες· ἀπὸ προσωπικότητες.

Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς Λόγος, ἡ ἀπολύτως ἐλεύθερη ἀρχαία ἐλληνικὴ Παιδεία, ἐκεῖ στόχευαν, ἀπαρῆγκλιτα μάλιστα: στὴ δημιουργία τέτοιων ἀτόμων, ὑπεύθυνων ὄχι μόνο γιὰ τὴν τύχη τῆς ὑπαρξῆς τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν τύχη τῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας ἦταν ἐνεργὰ καὶ ὄχι νεκρὰ μέλη της, καθὼς συμβαίνει σήμερα.

Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ σκέψη ἦταν ἀδιανόητο ν' ἀποδεχτεῖ τὴν αὐθεντία, τὸ ὁποιοδήποτε μοντέλο, ὡς προσχεδιασμένη καὶ ὡς ἔτοιμη ἀπὸ ἄλλους ιδέα, τὸ ὁποιοδήποτε δόγμα. Ἡ ἐλληνικὴ σκέψη λειτουργοῦσε ἐντελῶς ἐλεύθερα καὶ ἀνεμπόδιστα, γιατί οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν θεσπίσει «γνώμονες», ἤγουν καλοῦπια, πού νὰ τὴν ἀναχαίτσουν. Ὁ Περικλῆς στὸν «Ἐπιτάφιο» (Θουκυδ., *Ἱστορ.*, β' 41) καυχώται μὲ δίκαιη περηφάνεια γιὰ τὸ ὅλοκληρωμένα ἄτομα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας: «...*Ξυνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ πλείστ' ἂν εἶδῃ καὶ μετὰ χαρίων μάλιστα' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὐτάρκες παρέχεσθαι...*» [*«... Ἀνακεφαλαιώνοντας σὰς λέγω λοιπὸν, ὅτι ὁλό-*

κληρῇ ἢ πόλῃ μας εἶναι τῆς Ἑλλάδος τὸ ἐκπαιδευτήριον, καὶ καθένας ἀπὸ μᾶς, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἱκανὸς ὁ ἴδιος νὰ ἐνεργεῖ ἀποτελεσματικὰ σὲ πάρα πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, καὶ μάλιστα νὰ προσαρμόζεται εὐχερῶς στὶς ἐκάστοτες περιστάσεις...»].

Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω, ὅτι φυσικότατο γνώρισμα τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἡ μονότονη ὁμοιομορφία τῶν ὄντων της, δημιουργούμενη ἀπὸ προσχεδιασμένες ἐπεμβάσεις συνένωσης καὶ ἐμφάνισης τῶν κοινῶν μόνο ἀνθρώπινων στοιχείων· εἶναι καὶ ἡ τεράστια ποικιλία τῶν ἰδίων ὄντων της, πού ἀποκαλύπτεται σὲ ὅλη της τὴ μεγαλοπρέπεια, ὅταν δὲν φαλκιδεῦται ποικιλίτροπα ἡ ἐλευθερία τοῦ καθενὸς ὄντος, ὅταν γίνεται σεβαστὴ ἡ μοναδικότητα τῆς ἰδιομορφίας τοῦ καθενὸς ἀτόμου.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ποικιλία στὸν τρόπο ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐντυπωσίασε καὶ τὸν ἀλησμόνητο διαπρεπῆ Ἀγγλο ἐλληνιστὴ καὶ καθηγητὴ στὸ πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης Richard W. Livigstone, συγγραφέα τοῦ μεταφρασμένου καὶ στά ἑλληνικὰ περισπούδαστου βιβλίου του «*Τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα καὶ ἡ σημασία του γιὰ μᾶς*» καὶ τὸν ἔκανε νὰ γράψει: «...*Ἡ ἐλληνικὴ ζωὴ μᾶς γοητεύει μὲ τὴ λάμψη τῶν πολλῶν της χρωμάτων...*»

Γιὰ νὰ ξαναβροῦν, λοιπὸν, τὰ ἀλλοτριωμένα ἀπὸ τοὺς ποικιλώνυμους ἐξουσιαστὲς ἄτομα τὸ φυσικὸ δρόμο τῆς πορείας τους καὶ νὰ χαροῦν τὸ ἀναντικατάστατο καὶ ἀμέριστο ἀγαθὸ τῆς αὐτόβουλης διάθεσης, τῆς ἐλευθερίας καὶ —ὡς ἓνα βαθμὸ βέβαια, πού ἐπιτρέπουν οἱ γιὰ τὸ καλὸ ὄλων θεσπισμένοι ἀπὸ τὴν κοινωνία νομικοὶ καὶ ἠθικοὶ φραγμοί— τὸ ἀγαθὸ τῆς αὐτονομίας τους, πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν στὴν ἀτομικὴ τους πορεία τὸ δρόμο πού τοὺς ἀπάγει καὶ τοὺς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸ τέλμα τους. Καὶ ἔχουν γι' αὐτὸ στὴ διάθεσίν τους δύο μέσα: τὸ ἓνα εἶναι ἡ *αὐτοσυνειδησία*, *αὐτοεπίγνωση*, τὸ ἄλλο ἡ *παιδεία*, *μόρφωση*. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν αὐτοεπίγνωση εἶναι, καθὼς προαναφέραμε, ἀνηφορικὸς καὶ ἀνώμαλος, ἕνας γολγοθᾶς. Ἀλλὰ πῶς νὰ γίνῃ ἀλλιῶς; Ἀκόμα καὶ τὸ βαθύτερο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναθέτει τὴ λύτρωση στὴν ἀτομικὴ εὐθύνη καὶ τὴ θεωρεῖ ὡς θέμα καθαρὰ προσωπικὸ. Μόλο πού τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἀπὸ παντοῦ περιχαρᾶ καὶ ἀπὸ τὸ δοσμένη «*ἐξ ἀποκαλύ-*

ψεως» ἀλήθεια, τὸ δόγμα, αὐτὸν τὸ μονόδρομο καθορίζει ὡς «ὁδὸν σωτηρίας»: τῆς «στενῆς πύλης», τοῦ «...καὶ ἀράτω τὸν σταυρόν...». Ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ διδαχὴ τοῦ Σωκράτη ἐκεῖ δὲν μᾶς ὁδηγεῖ; Μόνοι μας θ' ἀποκόψουμε τὰ δεσμὰ τῶν ἐξαρτήσεων μας ἀπὸ τὶς αὐθεντίες καὶ τὰ μοντέλα. Ἀλλ' αὐτὸ γιὰ νὰ γίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς

προϋποθέσεις τῆς καλλιέργειας καὶ αὐτοεπίγνωσης, τὸ ἄτομο πρέπει νὰ καταστεῖ περιθωριακό, τουλάχιστον γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα ἀπαιτεῖται νὰ συντελεστεῖ ἡ ἀπελευθέρωσή του. Γιὰ τοὺς περιθωριακοὺς ὁμως ὅλων τῶν ἐποχῶν, θ' ἀναπτύξουμε ἰδιαίτερο θέμα.

[Μυτιλήνη, Φεβρουάριος 1984]

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

'Αναζήτηση

Λάστιχο ἡ μέρα
ἀναβλύζει ἀπὸ τὶς καμινάδες
τῶν ἐργοστασίων.
Τεντώνει τὶς γροθιὲς τὰ πρωινά,
ζυμώνει σπιτικὸ ψωμὶ μὲ ἀφρολῆξ.
Χώνει τὸ κεφάλι μέσα
καὶ θυμᾶται τὸ βοῦρκο
λίγο πιὸ κάτω ἀπ' τὴ γυαλάδα
μὲ τὰ βαλτόψαρα.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ

Στις μέρες μας

.....
Λίγο πρίν, λίγο μετὰ
τὸ νεῦμα τῆς ἐπιστήμης
μέσα ἀπὸ ἓνα πορτοκαλόφυλλο,
μ' ἀρνήθηκες.
Λίγο πρίν, λίγο μετὰ
ὁ χασάπης θὰ κατακερματίσει τὴν Πανσέληνο,
ὅσο ψηλὰ κι ᾖν τὴ σηκώσει τὸ μυστήριό.
Λίγο πρίν, λίγο μετὰ
ἀπὸ τὸν τεμαχισμό τοῦ ὄνείρου
γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς χωματόδρομου,
μ' ἀρνήθηκες.
.....

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Ένας Έλληνας μέσα σ' ένα άνελληνικό Ρωμείο Κόσμο

Έχουν περάσει 74 χρόνια από τον θάνατό του και ο Περικλής Γιαννόπουλος συνεχίζει να μάς προβληματίζει, τόσο ο ίδιος, με την ισχυρή και ιδιότυπη προσωπικότητά του, όσο και το έργο του, που ακόμα και σήμερα παραμένει ένα αίνιγμα που επιδέχεται τις πιο αντίθετες έρμηνείες. Βέβαιο είναι, πώς ο άνθρωπος αυτός που «*από ζωική αδυναμία*», όπως έγραψε γι' αυτόν ο Ίων Δραγούμης, βιάστηκε να πεθάνει, ήταν ένα πρωτότυπο, φωτεινό μυαλό, με μιά ιδιαίτερα έντονη αίσθηση της ελληνικότητας.

Κι' όλας έχουμε μπροστά μας το πρώτο πρόβλημα που ανακύπτει από μιά κάπως πιο στενή προσέγγισή του. Τι ήταν ο ίδιος; Τι ήταν, ποιο μήνυμα περιείχε το έργο του; Όσο κι' αν τα έρωτήματα είναι απλά, οδηγούν σε απαντήσεις που δεν βρίσκουν όλους σύμφωνους. Για το Ίωνα Δραγούμη ο Γιαννόπουλος είναι ένας παρατηρητής και ποιητικός φιλόσοφος⁽¹⁾. Για τον ίδιο ο Γρ. Ξενόπουλος αποφαίνεται, πώς είναι ένας μεγάλος πεζογράφος⁽²⁾. Άλλοι, ωστόσο, του άρνούται την ιδιότητα του λογοτέχνη. «*Δεν είναι λογοτέχνης*», αποφαίνεται τελεσίδικα ο Λίνος Πολίτης, που μάς λέει ακόμα, πώς δεν μπόρεσε να γίνει ποιητής, αλλά έγινε κάτι άλλο. Έπιστρέφοντας, από το Παρίσι, όπου πήγε να σπουδάσει για τὸς ἄλλὰ δὲν ὀλοκλήρωσε τις σπουδές του, ανακάλυψε «*τὸ ἑλληνικὸ φῶς καὶ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀρτιώσῃ ἕνα μῆνυμα μὲ κέντρο τὴν ἑλληνικὴ αἴσθηση, τὴν ἑλληνικὴ παράδοση*»⁽³⁾. Ἀντίθετη γνώμη ἔχει ἕνας ἄλλος ἱστορικός τῆς λογοτεχνίας μας, ὁ κ. Θ. Δημαρᾶς. Ἐν

καὶ ἀποφεύγει νὰ μᾶς τὸν χαρακτηρίσει εὐθέως, τὸν ἐντάσσει στοὺς δόκιμους πεζογράφους τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα, ποὺ προσπάθησε «*νὰ ἀρτιώσῃ τὴν ἀκέρια μορφή τῆς Ἑλλάδας στηριγμένος στὴν ἀγάπη του, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε λογῆς γνώση καὶ ἐμπειρία*»⁽⁴⁾.

Καρπὸς αὐτῆς τῆς σχεδὸν ἐνοραματικῆς διεύθυνσής του στὸ πρόβλημα καὶ τὸ ὄραμα τῆς ἑλληνικότητος εἶναι μιά καινούργια θέση γιὰ τὸν ἑλληνισμό ἢ, καλύτερα, μιά ποιητικὴ σύλληψή του. Μέσα ἀπὸ τὰ διασωσμένα κείμενά του, γραμμένα ὅλα μὲ μιάν ὑπερβατικὴ διάθεση, ὅπου ἡ ὑπερβολὴ σιγίγει μὲ τὴν ἔξαρση καὶ τὸ πάθος, προβάλλει μιά σαφῶς ἰδιότυπη καί, φοβούμαι, λίγο ἐξωπραγματικὴ ἑλληνικότητα, ποὺ, ὡστόσο, μᾶς γοητεύει ἀκόμα καὶ σήμερα. Ἐν κρινόμε ἀπὸ τὴν βαθύτατὴ ἐπίδραση ποὺ εἶχαν οἱ ἰδέες του σὲ μερικὰ ἐκλεκτὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς του, καὶ ἰδίως τὸν φίλο του Ἰωνα Δραγούμη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδιαφορίαν ποὺ ἔδειξε ἀπέναντί του τὸ ἀθηναϊκὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του, ἐρχόμεστε νὰ πιστέψουμε, πὼς πέρα ἀπὸ κάθε τι ἄλλο ἦταν καὶ ἕνας μεγάλος πρωτοπόρος γιὰ τὸ καιρὸ του, ἕνας πρόδρομος. Ὅπως ὑποθέτουν, ἴσως νάχε καταληφθεῖ ἀπὸ τὴν ἰδέαν πὼς, αὐτοκτονώντας, θ' ἀνάγκαζε τοὺς καλύτερους Ἑλλήνες νὰ προσέξουν τις ἰδέες του, καὶ ἔτσι «*ὁ σπὸρος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐμορφιάς, ποὺ εἶχε σπείρει, θάπιανε εὐκολώτερα στὶς ψυχὰς τῶν ὕστερα ἀπὸ τὴν θετικὴν αὐτὴ πράξιν του, τὴ νίκη του πᾶν ὡς στὸν ἑαυτὸ του*»⁽⁵⁾.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ θάνατός του, πραγματικά, ἐντυπωσίασε

(1) Φίλιππος Δραγούμης, «Περικλῆς Γιαννόπουλος», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ «*Νέα Γράμματα*» τοῦ 1938, σελ. 12.

(2) Ἐφημερίς «*Ἐμπρός*», 15.4.1940.

(3) Λίνος Πολίτης, «*Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*», γ' ἔκδοσις, Ἀθήνα 1980, «*Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθν. Τραπεζῆς*».

(4) Κ. Θ. Δημαρᾶς, «*Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*», δ' ἔκδοσις, «*Ἰκαρος*», Ἀθήνα 1968, σελ. 400-401.

(5) Φίλιππος Δραγούμης, ὅπου ὑπόσημ. 1, σελ. 13.

τούς συγχρόνους του (ἀκόμα κι' ἐμᾶς σήμερα), βέβαιο είναι, πῶς οἱ ἰδέες του συνεχίζουν καὶ σήμερα νὰ ἐνδιαφέρουν, νὰ γονιμοποιοῦν τις σκέψεις καὶ τὰ πνεύματα καί, προπαντός, νὰ πρόκαλουν μιὰ βαθειὰ συγκίνηση μετὰ τὴ δύναμη καὶ τὸ πάθος τους. Πιστεύω ἀπόλυτα, πῶς ὁ Γιαννόπουλος μᾶς ἔδωσε στὰ κείμενά του μιὰ βιωμένη ἐλληνικότητα, πού, πρὶν τὴν περιγράψει σ' αὐτά, τὴν ἔζησε ὁ ἴδιος μετὰ μιὰν ἰδιαίτερη ἔνταση. Οἱ ἰδέες του, ὁ βαθὺς ἔρωτάς του γιὰ τὴν ἐλληνικὴ φύση, τὴν γῆ, ἡ εὐγένεια τῶν αἰσθημάτων του, ἡ ἀπολυτότητα τῶν ἀπόψεών του, ἡ συχνὰ ἀπλοϊκὴ σύζευξη ἀνόμοιων πραγμάτων, μᾶς πείθουν ἀπόλυτα γιὰ τὴν εἰλικρίνειά του. Αὐτὴ ἄλλωστε εἶναι, κυρίως, πού τὸν διασώζει ζωντανὸ ἕως σήμερα καὶ εἶναι αὐτὴ πού τὸν ἐπέβαλε στὶς συνειδήσεις μας ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ γνησιότερα καὶ καθαρότερα νεοελληνικά μυαλά.

Αὐτὸς ὁ ἐκκεντρικὸς ἀνθρωπος, πού παθαζόταν μετὰ τὸ ἐλληνικὸ ὕπαιθρο, ὁ ἀριστοκράτης, πού ἀκτιδοβολοῦσε εὐγένεια καὶ πού μόνο ἡ παρουσία του ἦταν μιὰ πρόκληση γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ καιροῦ του, τὴν βυθισμένη στὴν δουλικὴ ἀπομίμηση κάθε εὐρωπαϊκοῦ, τὴν ἀποτελματωμένη στὴν στεῖρα προγονοπληξία καὶ τὴν ἀρχαϊζουσα γλώσσα... Φυσικά, ὁ Γιαννόπουλος δὲν ἦταν τυποποιημένος πολυμαθὴς καὶ μελετητὴς τῆς ρουτίνας. Ἴσως νὰ μὴν ὑπῆρξε σοφός, ἀλλὰ ὑπῆρξε ἐμπνευσμένος. Ἕνας ἰδιοφυὴς ἐρασιτέχνης, ὅλο περιέργειες καὶ ἀνησυχίες, μιὰ αὐθεντικὴ, ἀνορθόδοξη καλλιτεχνικὴ φύση μετὰ ἐμφυτὴ καλαισθησία καὶ λεπτότητες προσληπτικῆς δυνατοτήτες. Μόνο ἂν τὸν δοῦμε ἔτσι, ὅχι μόνο θὰ συγχωρήσουμε τίς κάποιες ὑπερβολές του, τίς πολλὰς ἱστορικές τοῦ ἀκροβασίες, ἀλλὰ καὶ θὰ τὸν καταλάβουμε καλύτερα. Ὁ Γιαννόπουλος εἶδε τὸν ἐλληνισμό μετὰ τίς αἰσθήσεις καὶ ὅχι μετὰ τὸ πνεῦμα. Τὸν γνώρισε μέσα ἀπ' ὅ,τι πιὸ ἀπτό καὶ χοϊκὸ περιέχει, τὴν ἐλληνικὴ φύση, τὸ φῶς, τὸ χρῶμα, τὴν εἰκαστικὴ ὄψη του, γι' αὐτὸ

καὶ μᾶς τὸν ἔδωσε μετὰ τόση ζωντάνια καὶ τόση ὁμορφιά.

Ἀλλὰ εἶναι καιρός, μετὰ ἀπ' αὐτὲς τίς γενικευτικὲς διατυπώσεις γύρω ἀπὸ τὴν ὕψη καὶ τὴ φύση τοῦ φαινομένου «Γιαννόπουλος», νὰ προχωρήσουμε στὶς ἀκριβεῖς διαγραφές τοῦ «στίγματος» πού μᾶς ἀφῆσε φεύγοντας. Ὅσο γίνεται πιὸ συνοπτικὰ θὰ ἐπισημάνουμε τὰ κυριότερα στοιχεία του.

Κεντρικὴ ἰδέα τῆς σκέψης του εἶναι ἡ ἐλληνικὴ γῆ. Ἀπ' αὐτὴν ἐκπηγάζει ἡ ἐλληνικότητα. Ἡ ὁμορφιά της, ἡ ἀπαλότητα τῶν γραμμῶν της, τὸ χρῶμα της διαμορφώνουν τὴν ψυχὴ μας καὶ τὸ χαρακτὴρά μας. Ἔχουμε μέσα μας ὅλες τίς ιδιότητες καὶ τίς ἐκδηλώσεις τῆς ἐλληνικῆς φύσης, πού αὐτὴ εἶναι ἡ βάση, τὸ πρότυπο, γιὰ τὴν διαμόρφωση μιᾶς γνήσιας ἐλληνικῆς αἰσθητικῆς. Ὁ ἴδιος μᾶς παροτρύνει νὰ σταθοῦμε σ' ἓνα ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς Ἀττικῆς καὶ νὰ παρατηρήσουμε «τὸν δύνοντα ἥλιον». Μπροστὰ μας, τότε, τὸ θέαμα τῆς φύσης θὰ εἶναι μοναδικό. Ὅλα εἶναι φωτεινὰ διαφανῆ..., «ἔχετε», μᾶς λέγει, «διὰ τῆς ὁράσεως τὴν αἴσθησιν παντὸς ὅ,τι σὰς περιβάλλει» καὶ αὐτὴ «ἡ διανυεστάτη γραφὴ τῆς γραμμῆς εἶναι καταπληκτικὴ»⁽⁶⁾.

Ἐρωτευμένος, θάλαγα, μεταρσιωμένος μετὰ τὸ ἐλληνικὸ φῶς, τὸ χρῶμα, τὸ τοπίο, ὁ Γιαννόπουλος μᾶς ὠθεῖ σὲ μιὰ ἐπανεκτίμηση τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Μετὰ λυρικές ἐξάρσεις ὑμνεῖ τὴν ἐλληνικὴ γραμμὴ, πού μπορεῖ νὰ γίνῃ μιὰ νέα ἀφετηρία γιὰ τίς ἐμπνεύσεις τῶν καλλιτεχνῶν μας, πού ἐπιβάλλεται, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τους μετὰ τὴν γῆ, νὰ δημιουργήσουν μιὰ νέα τέχνη βασισμένη σὲ καθαρὰ ἐλληνικὴ αἰσθητικὴ ἀντίληψη καὶ καθαρὰ ἐλληνικὰ πρότυπα ὁμορφιάς⁽⁷⁾.

Μετὰ τὴν φυσιολατρεία καὶ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ φῶς, τὸ χρῶμα, τὴν γῆ τοῦ τόπου του, ὁ Γιαννόπουλος, στρέφεται κατὰ τῆς Δύσης. Παράλληλα καὶ ταυτόχρονα

(6) Περικλῆ Γιαννόπουλου, «Ἡ ἐλληνικὴ γραμμὴ...», Ἐκδόσεις Γαλαξία, Ἀθήνα 1965, σελ. 78.

(7) Π. Γιαννόπουλου, ὅπου σημ. 6, σελ. 91.

καταφέρεται, με ιδιαίτερη δριμύτητα, κατά της τάσης των συγχρόνων του να μιμηθούν κάθε τι τὸ εὐρωπαϊκὸ καὶ ἰδίως τοὺς τρόπους, τὶς ἀμφιέσεις καὶ τὶς συνήθειες. Ὁλὴν αὐτὴ τὴν δουλικότητα πασχίζει νὰ τὴν κτυπήσει ὅσο γίνεται περισσότερο. Κάνει λόγο γιὰ «*εὐρωπαϊκὸν κτηνωδισμόν*» κι' ἑλληνικὸ (τῶν συγχρόνων του) «*θεοδοσικώτατον μεταμφιεσμόν*»⁽⁸⁾. Οἱ ὅροι, ποὺ τοὺς ἀναφέρουμε ἐπίτηδες, εἶναι χαρακτηριστικοὶ τῆς γραφῆς του καὶ τοῦ τρόπου ποὺ καταφέρεται κατὰ τῶν μιμητῶν κάθε ξενικοῦ.

Σ' ἓνα ἄλλο σημεῖο περιγράφει τὴν Εὐρώπη καὶ τὶς πόλεις της μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα. Φεύγουμε, μᾶς γράφει, ἀπὸ τὴν ἡμέρα καὶ πηγαίνουμε στὴ νύχτα. Ζητᾶμε ἀπὸ τὴν νύχτα τὶς τέχνες, πηγαίνουμε στὸ ἔρεβος νὰ δοῦμε τὸ φῶς. Μὲ ἀσυνήθιστη δριμύτητα καταφέρεται ἐναντίον ἐκείνων ποὺ πηγαίνουν στὴ Γερμανία καὶ γίνονται σοφολογιώτατοι. Φυσικά, κάνει ἐξαίρεση γιὰ τὸν Γύζη, ποὺ τὸν θαυμάζει ὑπέρμετρα, διότι εἶναι «*Ἕλληνας, διότι ἔζησε μόνος, διότι ἔτυχε νὰ ἔχη πορταρθούρειον ἑλληνικὴν ψυχὴν*» καὶ καταλήγει πῶς «*αὐτός, ὁ Γύζης, εἶναι ἡ ῥιζικὴ ἀρνησις, ἀναιρέσις, ἀναποδογύρισμα τοῦ γραμμικοῦ καὶ χροϊκοῦ... πανγερμανισμοῦ*».

Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ κατακερματίζει τοὺς Γερμανοὺς, καταφέρεται κατὰ τῶν Ἀγγλων, ποὺ τοὺς θεωρεῖ ἐμποροβιομήχανους τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ὠραίου: «*οἱ γραμμικῶς καὶ χροϊκῶς καννίβαλοι ἐκτὸς ὀλίγων τεχνητῶν μονάδων...*». Γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς εἶναι πιὸ ἐπιεικής. Ἀφοῦ «*διὰ μίαν στιγμὴν ἐτρελλάθησαν καὶ ἐστράφησαν πρὸς τὸ σκότος, τώρα μόλις ἀρχίζουν νὰ σείουν πρῶτοι αὐτοὶ φυσικά, τὸν βαρβαρο-βόρειον πνευματικὸν ζυγόν...*». Ἀντίθετα, γιὰ τοὺς Γάλλους εἶναι κυριολεκτικὰ ἀμείλιχτος. Κάνει λόγο γιὰ «*σάπια Παρίσια, ὅπου ὄλαι αἱ τέχναι καὶ ὅλοι οἱ Γάλλοι ὕμνου τὴν γυναικα...* ποὺ τοὺς *τρέφει*» κλπ.⁽⁹⁾

Στὴν πολεμικὴ του δὲν χαρίζει κάστανα γιὰ κανένα. Καταφέρεται συλλήβδην κατὰ τῶν Εὐρωπαίων ὅσο καὶ τῶν πόλεων τους, τῆς φύσης τους, ποὺ εἶναι ὅλο ψεύτικο φῶς, ψεύτικο πνεῦμα, σκοτάδι. Ἐκεῖ ἐπικρατεῖ αἰώνια μούχλα, αἰώνια ὑγρασία, πάχνη, συννεφιά, ὁμίχλη⁽¹⁰⁾... Καί, φυσικά, ἀξιώνει τὸ «*εὐρωπαϊκὸν ὠραῖον*», ποὺ ἔχει ἀποδειχθεῖ «*βάρβαρον καὶ στρεβλὸν ἐκ ῥίζης*», νὰ σαρωθεῖ καὶ μαζί του «*ὅλη ἡ εὐρωπαϊκὴ κόπρος ἀπὸ τὴν γῆν μας*». Καὶ στὴ θέση της νὰ στηθεῖ «*ἀδιασειστῶς πλέον τὸ βάθρον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τὸ βάθρον τῆς Ἀφροδίτης*»⁽¹¹⁾.

Νομίζουμε, πῶς φτάσαμε σ' ἓνα ὀριακὸ σημεῖο τῆς σκέψης τοῦ Π. Γιαννόπουλου, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὸ προσέξουμε ἰδιαίτερα. Ἐμμεσα, καὶ μέσα ἀπὸ ἄλλες παραμέτρους, κυρίως ἀναφερόμενες στὴν τέχνη, τὴν αἰσθητικὴ, τὴν φύση, τὴν ἀντίληψη γιὰ τὸ ὠραῖο, ὁ Γιαννόπουλος ἀναβιώνει, μὲ μίαν ἰδιαίτερα πειστικὴ ἔνταση, κάτι ποὺ πολλοὶ καὶ τὸ παρεξήγησαν ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκμεταλλεύθηκαν γιὰ δικό τους ὄφελος. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀδιάλλαχτη, ὅσο καὶ στενὴ ἑλληνολατρεία. Θάλεγα, πῶς, ἄθελά του βέβαια, ἐγινε ὁ ἰδεολογικὸς ὑπερμαχος καὶ θεμελιωτὴς μιᾶς στενῆς ἐθνικιστικῆς ἀντίληψης περὶ ἑλληνικότητος κι' ἐνὸς ἀκράιου, ἀλλὰ λυτρωτικοῦ (γιὰ πολλοὺς) σωβινισμοῦ.

Βέβαια, ἐντοπισμένες κυρίως στὰ καλλιτεχνικά θέματα οἱ ἀδιάλλαχτες αὐτὲς θεωρίες του δὲν εἶχαν τότε ἄμεσες πολιτικὲς προεκτάσεις καί, ἴσως, ὁ ἴδιος ποτὲ νὰ μὴ σκέφθηκε νὰ τοὺς δώσει τέτοια διάσταση. Οἱ ἄμεσοι ὅμως, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο οἱ κατοπινοὶ του μελετητὲς καὶ ἑλληνολάτρες δὲν δίστασαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὶς θέσεις του γιὰ νὰ στηρίξουν μ' αὐτὲς καθαρὰ πολιτικὲς βλέψεις.

Δ ἐν χωρὶ ἀμφιβολία, πῶς γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ὁ Γιαννόπου-

(8) Ὅπου παραπάνω, σελ. 113.

(9) Π. Γιαννόπουλου, «*Ἡ ἑλληνικὴ γραμμὴ*», ὅπ. π., σελ. 120.

(10) Ὅπ. π., 121.

(11) Ὅπ. π., 134.

λος ήταν μία δυνατή φωνή που έδωσε μία νέα ώθηση στην άχνα διαγραφόμενη τότε τάση για μία επιστροφή στην ελληνικότητα, την ελληνική παράδοση και την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά. Από μια άλλη όπτική γωνία προδιέγραψε την επιστροφή προς τα «μέσα», όπως την είχε συλλάβει και ο Παπαδιαμάντης, που δραματιζόταν αυτός, όπως κι' ο Ίων Δραγούμης, μιάν όσο γίνεται γνησιότερη ελληνική πλευρά, μακριά από τις πολλές και έντονες ευρωπαϊκές επιδράσεις.

Γεγονός είναι ακόμα, πώς με το έργο του τάρaxε όσο λίγοι τα «λιμνάζοντα ύδατα» της εποχής του και διασώθηκε ως ο μεγαλύτερος, ο ευγλωττότερος αλλά και ο υπερβολικότερος απόστολος «του κατά φύσιν ελληνικήν ζήν», όπως τον χαρακτήρισε ο Γρ. Ξενόπουλος. Δεν έχουν σημασία οι διαπιστώσεις του Βλ. Γαβριηλίδη, σύμφωνα με τις οποίες οι περισσότεροι Έλληνες της εποχής του δεν τον γνώριζαν, ενώ «διὰ τὸ ἀνθος τῶν ἡμιμαθῶν μας» ήταν «ένας περίεργος» και για τους λογίους «ένας λιβελογράφος». Σήμερα ένα είναι βέβαιο: Ο Γιαννόπουλος είναι κάτι περισσότερο, κάτι πολύ περισσότερο απ' όλα αυτά. Είναι ένα σύμβολο. Είναι ένας προφήτης, ένας δραματιστής μιάς ελληνικής αυθεντικότητας και ένα δεινός στηλιτευτής των πολλών κακῶς κειμένων της εποχής του και (έκει έγκειται η έκπληκτική δύναμη της σκέψης του) της δικής μας.

Ναί. Όσο κι αν φαίνεται περίεργο, οι επικρίσεις του ήχουν έπίκαιρα και στις μέρες μας. Έχουν, σέ πολλά, απόλυτη ισχύ. Είναι χαρακτηριστικές οι βολές που ρίχνει κατά των σκοταδιστῶν κληρικῶν της εποχής του, που θέλουν την θρησκευτική τέχνη ζοφερή και σκοτεινή. Θέλει και εκεί φῶς και φαιδρότητα. «Έχομεν νὰ ἀναδημιουργήσωμεν τὸν θρησκευτικὸν μας κόσμον ὁλόκληρον», επιλέγει και, στη συνέχεια, αφού κάνει την διάκριση «ἄλλο ραγιαῖς κι ἄλλο Έλλην», την διαστέλλει από τις ιδέες «τοῦ κάθε φραγκοφορεμένου ιερομωρολόγου», γιά νά καταλήξει: «Ἄλλο φραγκοπιθήκος κι ἄλλο Έλλην»⁽¹²⁾.

Ιδιότυπες είναι και οι απόψεις του γιά

τὴν ἱστορία. Χωρίς δισταγμό ἀποφαίνεται πῶς δὲν ὑπάρχει ἑλληνικὴ ἱστορία. Φαίνεται, πῶς στὸν Κωνσταντῖνο Παπαρηγόπουλο δὲν τρέφει καμμιά ἐκτίμηση, γιατί δὲν τὸν ἀναφέρει πουθενά. Στηλιτεύει τὴν ευρωπαϊκὴ ἱστοριογραφία, πού πλαστογράφησε καὶ διαστρέβλωσε τὴν ἱστορία μας. Κι' αὐτό, γιατί οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ «ἐντοπίζονται εἰς μίαν ἐποχὴν». Ἄλλοι εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἄλλοι εἰς τὴν βυζαντινὴν, ἄλλοι εἰς τὴν ρωμαϊκὴν, ἄλλοι εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν, ἄλλοι εἰς τὴν τωρινὴν». Σὲ ὅλους, στὴ συνέχεια, καταλογίζει ἄγνοια, ἀφοῦ ὅλοι τους «ὀμιλοῦντες περὶ ἑλληνικῶν πραγμάτων, εὐρίσκονται εἰς πληρεστάτην, βαθυτάτην, εὐτελεστάτην ἄνοιαν τοῦ Έλληνος ἀνθρώπου»⁽¹³⁾.

Γιὰ νὰ ἐρευνηθεῖ ὀρθῶς —καταλήγει— «μία οἰαδήποτε ἑλληνικὴ ἐποχὴ», θὰ πρέπει «ὁ θέλων νὰ μελετήσῃ αὐτὴν νὰ ἔχῃ ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν του ὅλας τὰς ἄλλας ἐποχὰς καὶ πρωτίστως τὴν τωρινὴν». Συμπέρασμα: Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐννοηθεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία «ἀνευ τῆς βαθυτάτης γνώσεως τοῦ τωρινοῦ ἀνθρώπου»⁽¹⁴⁾.

Ακόμα πιὸ ἐνδιαφέρουσες, ἀμφιλεγόμενες ὅσο καὶ πρωτότυπες εἶναι οἱ ἀπόψεις του γιά τὴν ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ καὶ τοὺς ζωγράφους, τὴν βυζαντινὴ καὶ τὴν ευρωπαϊκὴ τέχνη, γενικώτερα. Στὸ ἰδιαίτερο μελέτημά του με τὸν τίτλο «Ἡ σύγχρονη ζωγραφικὴ», πού εἶναι ἀρκετὰ ἀποκαλυπτικό, θεμελιώνονται ἡ γιά τὴν ἀκρίβεια ἐφαρμόζονται οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς αἰσθητικές του ἀντιλήψεις. Γενικά, τὸ κείμενο αὐτὸ τὸ χαρακτηρίζει πρωτοτυπία ἀλλὰ καὶ δογματισμός, ἄμετρη ἑλληνολατρεία ἀλλὰ καὶ ἀπέχθεια σὲ κάθε ευρωπαϊκό. Ἀποτεινόμενος στοὺς καλλιτέχνες τοὺς φωνάζει σ' ἓνα σημείο: «Μελετᾶτε ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῶν λαῶν ἀλλὰ νὰ ἐνεργοῦν καὶ ὀλίγον τὰ ἐγκεφαλικά σας κύτταρα, πηγαίνετε εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλ' ὄχι διὰ νὰ γίνετε δοῦλοι. Μένετε ἄνθρωποι ἐλεύθεροι. Μὴ

(12) Όπου σημ. 6, σελ. 60.

(13) Όπου παρ. σελ. 12-13.

(14) Όπου παραπάνω, σελ. 15.

τρέχετε εἰς τὴν Εὐρώπην διψῶντες δι' ἀφέντην»⁽¹⁵⁾. Γενικά, προτρέπει τοὺς καλλιτέχνες μας νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ ἑλληνικὸ φῶς, τὴν ἑλληνικὴ γραμμὴ, τὸν ἥλιο, τὴ χαρά, τὴν ὁμορφιά. Μόνο ἔτσι θὰ ἔχουμε ἀναγέννηση τῆς τέχνης καὶ τέχνη γνήσια καὶ αὐθεντικά ἑλληνική⁽¹⁶⁾.

Δὲν ἔχουμε περισσότερο χωρὸς στὴν διάθεσή μας, γιὰ νὰ δώσουμε περισσότερα καὶ ἄλλα δείγματα τῆς ιδιότυπης σκέψης τοῦ Π. Γιαννόπουλου. Ἄμεση διαπίστωση, ἀπὸ μιὰ γρήγορη ἀλλὰ προσεχτικὴ περιδιάβαση στὰ κείμενά του, εἶναι ἡ ἔλλειψη γενικά σαφήνειας, συνοχῆς. Ὁ Γιαννόπουλος παρασύρεται συχνὰ σὲ γριψώδεις καὶ ἀκατάσχετες ρητορικὲς ἐντάσεις. Χρησιμοποιοῖ λέξεις παράδοξες κι ἐννοίες μὲ διαφοροῦμενο ἢ αὐτοσχέδιο περιεχόμενο. Ἐπαναλαμβάνεται συχνά, γίνεται ἀφοριστικὸς καὶ ἀπόλυτος, δογματίζει καὶ ὄχι σπάνια ἀντιφάσκει.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὰ ὅποιαδήποτε μειονεκτήματά του κανένας δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρίσει τὴν θέρμη τοῦ λόγου του, τὴν εὐλικρίνειά του, τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἑλληνικότητα του. Ὁ Γιαννόπουλος γράφει κάτ' ἀπὸ τὴν ἐπίδραση μιᾶς ἰσχυρῆς καὶ ἐντονῆς συγκίνησης, ἀλλὰ καὶ νιώθει νὰ εἶναι ὁ τελευταῖος καὶ ὁ συνεπέστερος ὑπερασπιστὴς τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐντύπωση, ὡστόσο, δὲν προκαλεῖ τόσο τὸ μένος του κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων ἢ τῶν μιμητῶν τῶν ξένων πολιτιστικῶν προτύπων, ὅσο ἡ δηκτικότητά καὶ ἡ σκληρότητα τῶν χαρακτηρισμῶν του. Δὲν χαρίζεται σὲ κανένα. Σαρκάζει καὶ καυτηριάζει ἀλύπητα. Δὲν διστάζει μπροστὰ σὲ τίποτα. Ἀρνεῖται καὶ ἀπορρίπτει, ἰσοπεδώνει καὶ ἀφυπνίζει, ρίχνει φῶς στὸ σκοτάδι καὶ ἀνοίγει νέους δρόμους γιὰ πιὸ δημιουργικὲς συλλήψεις τῆς ἑλληνικότητος.

Ὡστόσο, εἶναι ὀλοφάνερη ἡ μονοδιάστατη ἰδέα του γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Γι' αὐτόν, ἐκεῖνο ποὺ προέχει σ' αὐτόν, ἐκεῖνο ποὺ ἐπικρατεῖ εἶναι τὸ χοῖκὸ στοιχεῖο του.

Ἑλληνισμός εἶναι συνώνυμο τῆς ἑλληνικῆς γῆς, τῆς ἑλληνικῆς φύσης. Ἑλληνικότητα ὅμως δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐδῶ ὁμορφιά, ὁ ἐδῶ ἥλιος, τὸ ἐδῶ φῶς, τὸ ἐδῶ χρῶμα, ὅπως ἐκείνος ἐπίμονα μᾶς ὑποβάλλει. Εἶναι καὶ κάτι πολὺ περισσότερο καὶ διαρκέστερο: Εἶναι καὶ ἦθος, στάση ζωῆς, πνεῦμα. Γιὰ τὸν Π. Γιαννόπουλο ὁ ἑλληνισμός εἶναι ἐντοπισμένος κυρίως στὴν Ἀττικὴ καὶ ἐκφράζεται μόνο μέσα ἀπὸ τὰ τοπία καὶ τὴν ζωγραφικὴ τοῦ Γύζη καὶ τῶν εὐνοοούμενων του ζωγράφων. Εἶναι, ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς λέγει, ἓνα αἰώνιο, ἀδιάκοπα ἐναλλασσόμενο «*χροϊκὸν ἰχνογράφημα*», ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ σ' ἓνα κείμενό του μὲ τὸν τίτλο «*Αἰγαῖον Ἑσπερινός*», ὅπου ἐξαντλεῖται σὲ περιγραφές, συχνὰ ποιητικότητες, τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου⁽¹⁷⁾.

Ἀλλά, σήμερα, ὅλοι γνωρίζουμε, πὼς ἡ ἑλληνικότητα ἔχει οἰκουμενικὲς διαστάσεις καὶ βιώνει ὄχι σ' ὀρισμένο χωρὸς ἀλλὰ παντοῦ ὅπου ὑπάρχουν καρδιές καὶ συνειδήσεις ἑλληνικές. Γιὰ μᾶς σήμερα, ἑλληνισμός σημαίνει πολὺ περισσότερα πράγματα ἀπ' ὅσα σήμαινε γιὰ τὸν Γιαννόπουλο μὲ τὶς μονόπλευρες αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις του, τὴν μισαλλοδοξία καὶ τὸν σωβινιστικὸ φανατισμὸ του. Ἡ ἑλληνικότητα δὲν πρέπει, θάταν λάθος, ἀπὸ πανανθρώπινη δύναμη νὰ συρρικνώνεται σὲ ἐθνικισμό. Βέβαια κανένας δὲν μπορεῖ νὰ τὸν καταδικάσει, γιατί πολὺ ἀγάπησε τὸ τόπο του, τὸν λαὸ του καὶ τὸν πολιτισμὸ του. Εἴμαστε ὅμως ὑποχρεωμένοι νὰ σταθοῦμε μὲ κριτικὴ διάθεση ἀπέναντι στὶς ὑπερβολές του, τὶς ἀδιαλλαξίες του, τὸν ἄρνητισμό του.

Οἱ διαστρεβλωτικὲς του τάσεις εἶναι βέβαια συγγνωστές, ὅταν μάλιστα τὶς δοῦμε μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του, ὅταν ἡ δουλικὴ ἀπομίμηση κάθε εὐρωπαϊκοῦ ἦταν τότε ὁ κανόνας καὶ ὅλοι περιφρονοῦσαν ἢ ἀγνοοῦσαν αὐτὸ ποὺ ἦσαν.

Κτύπησε ἐπίμονα τὴν ἀγνοία καὶ τὴν ἀμάθεια τῶν ἀνθρώπων τοῦ καιροῦ τοῦ ὁ Γιαννόπουλος καὶ προσπάθησε, μὲ μερικὴ μόνο ἐπιτυχία, νὰ ζυπνήσει τὶς ὑπώπτου-

(15) Ὁπου παρ., σελ. 68-69.

(16) Ὁπου παρ., σελ. 134-136.

(17) Ὁπου παρ., σελ. 101 - 106.

σες συνειδήσεις. Πρόβαλε την ελληνικότητα, έστω και μονόπλευρα, έστω και με τὸ γνωστὸ ἰδιότυπο, στενὸ ὅσο καὶ ἑξαλλοδικό του τρόπο, σὲ μιὰ ἐποχὴ πού οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες τὴν εἶχαν περιφρονήσει. Ἦταν ὁ πρῶτος καὶ ὁ μόνος, σὲ μιὰν ὁλόκληρη ὀριστική καὶ κρίσιμη φάση, πού τάραξε τὰ κοιμισμένα νερά τῶν ἀποτελεσμάτων συνειδήσεων, θυμίζοντας τὶς ὑποχρεώσεις, τὶς εὐθύνες καὶ τὸ καθήκον τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων γιὰ μιὰ ἐθνική καὶ σὲ βάθος ἀναβάπτιση.

Βέβαια, ὁ ἀληθινὸς ἑλληνισμὸς εἶναι συνδυασμὸς ἀπὸ ὕλη καὶ οὐσία, πνεῦμα καὶ ἰδέα, ἱστορία καὶ παράδοση. Δὲν εἶναι ὅπως τὸν νόησε ὁ Γιαννόπουλος. Πολὺ περισσότερο δὲν εἶναι ζηλωτὴς ἐθνικιστὴς καὶ ἀδιάλλαχτος. Ἀγκαλιᾶζει τοὺς πάντες, δέχεται ὅποιαδήποτε πολιτιστική πρόκληση καὶ ξέρει ν' ἀφομοιώνει μέσα του κάθε τι τὸ καινούργιο, τὸ ἀξιόλογο, τὸ διαφορετικό. Ἔτσι, ἐπέζησε μέσα στὶς χιλιετίες. Ἄν γιὰ τὸ Γιαννόπουλο ὁ ἑλληνισμὸς εἶναι (ἢ πρέπει νὰ εἶναι) κλειστὸς καὶ ἄκαμπος,

γιὰ μᾶς πρέπει νὰ εἶναι, μιὰ αἴσθηση ἰσορροπίας καὶ μέτρου, μιὰ ἀνοιχτὴ ἀγκαλιὰ πού νὰ δέχεται φιλόξενα τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα καὶ ν' ἀφομοιώνει μέσα του ὅλες τὶς ὁμορφιές, ὅλες τὶς ἀλήθειες, ὅλα τὰ χρώματα. Ἄν ἐκεῖνος εἶδε ἓνα μόνον ἀπὸ τὰ πολλὰ «προσωπεῖα» τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ μιὰ μόνον διάσταση τῆς ἑλληνικότητας, τὴν αἰσθητική καὶ τὴν χοϊκή, τὴν τοπική, δὲν μπορούμε γι' αὐτὸ νὰ τὸν καταδικάσουμε. Ἀλλωστε, αὐτὸ πού τελικὰ μᾶς ἔδωσε δὲν ἦταν τόσο μιὰ ὁλοκληρωμένη καὶ πειστικὴ εἰκόνα καὶ σύνθεση τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅσο μιὰ πύρινη διακήρυξη, ἓνα μανιφέστο πίστεως καὶ λατρείας σ' ὅ,τι εἴμαστε καὶ σ' ὅ,τι ἀπὸ ἐπιπολαιότητα, ἄγνοια καὶ ξενομανία κινδυνεύουμε νὰ χάσουμε. Καὶ μόνον γιὰ τὸ μᾶς τὰ θυμισε ὅλα αὐτὰ με μιὰ συχνὰ δραματικὴ ἔνταση, ἀξίζει καὶ τὴν προσοχή μας στὸ ἔργο του ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μας στὸν ἴδιο. Ἑλληνολάτρες καὶ ἐθναποστολούς πάντα εἶχαμε λιγοστούς. Ἕνας ἀπὸ τοὺς γνησιότερους ἦταν καὶ ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΓΑΛΑΝΑΚΗ—ΒΟΥΡΛΕΚΗ

'Εξομολόγηση στο φεγγάρι

.....
Εἶμαι πάντα ἐδῶ. Πάντα ἡ ἴδια.
Μὲ τὸ ἴδιο πάθος, μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη,
μὲ τὰ ἴδια δάκρυα.
Πληρώνω ἀκριβὰ τὶς ὅποιεσδήποτε χαρές.

Ἀκοίμητος ξεπηδάει ἀνάμεσά τους ὁ πόνος.
Πάντα ὁ πόνος. Δυνατός, θριαμβευτής, ἀνίκητος.
Χαθῆκαν οἱ μέρες τῆς ἑκστασης
καὶ τῆς προσδοκίας, τότε πού ἡ ψυχὴ μου κάθονταν
πάνω στὰ δάχτυλα τῶν χειρῶν μου
καὶ ὁδηγοῦσε τυφλὰ τὰ γραφτά μου...
.....

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

‘Ο φίλος μου ό Τσιροβαρδής

Ποιός είμαι εγώ πού θα γράψω για τόν Τσιροβαρδή και θ’ αναστήσω στα μάτια σας τήν Κρητική ‘Αντίσταση; Δέν ζούσα εκείνα τά χρόνια, κι άσφαλώς δέν πολέμησα. Δέν πήρα τά βουνά, δέν είδα συμπολεμιστές μου νά σκοτώνονται, δέν είδα τό σπίτι μου νά καίγεται ούτε πεινασμένα παιδιά νά ψάχνουν τενεκέδες για ψίχουλα ούτε γυναίκες ώχρες, με κόκκινα μάτια, ν’ άποχαιρετούν τούς νεκρούς τους. Δέν είδα τήν ‘Ελλάδα νά ποδοπατείται κι ούτε παιδιά της νά καταδίδουν άδέρφια τους. Δέν γνώρισα ούτε καν θά μπορέσω ποτέ νά συλλάβω τό παράφορο μεθύσι της άδελφούσνης, πού έδενε τούς μελλοθάνατους αυτούς με δεσμούς πού ξεπερνούσαν τήν ζωή και προκαλούσαν τόν ίδιο τό θάνατο.

“Αν ζούσα τότε, δέν μπορώ νά ξέρω ποιό δρόμο θά είχε πάρει ή ζωή μου. “Όποιον όμως δρόμο και νά είχε πάρει, τó κείμενο τούτο πού καταθέτω σήμερα, για νά φέρω μπροστά σας ένα Κρήτα πολεμιστή και ποιητή, θά ήταν πιό άμεσο, πιό άληθινό στήν τραγικότητά του και περισσότερο δίκαιο. Δέν μιλω βέβαια για συγκεκριμένα γεγονότα και για συγκεκριμένους ανθρώπους. Τά λίγα όνόματα πού άναφέρω και τούς τόπους πού έγιναν όρισμένες μάχες μου τά είπε ό φίλος μου. Δέν πρόλαβα νά γνωρίσω κανένα από αυτούς ούτε κι άξιώθηκα νά έπισκεφθώ τά πολεμικά πεδία.

“Ήδη από τά 18 μου χρόνια μ’ έπαιρνε μακριά από τήν Κρήτη ή φαουστική δίψα, κι όταν γύρισα άλλους από αυτούς πού πολέμησαν τούς άποκαλούσαν «*φασίστες*» και άλλους «*κόκκινους*». Δέν μπορώ νά ξέρω τί έκανε ό καθένας από αυτούς. Ξέρω όμως πώς ή μεγάλη στήν ιστορική σημασία της για τήν πατρίδα στιγμή της ‘Αντίστασης είχε πιά θρυμματισθεί σάν έθνική άφετηρία μεγάλων ιστορικών πράξεων. “Ας μου συγχωρέσει ό άναγνώστης όμως τή λαχτάρα μου νά θέσω τó πρόβλημα της πατρίδας — όσο συνδέεται με τόν πολεμιστή και ποιητή Τσιροβαρδή και τήν ήρωική γενιά του— και νά παρουσιάσω όρισμένα σημεία ή νά περιγράψω μιá κατάσταση.

“Άργησα στήν ζωή μου νά γνωρίσω τόν Τσιροβαρδή, τόν Κρήτα αυτό πολεμιστή και ποιητή με τήν μεγάλη καρδιά. Στα δεκάξι του χρόνια, όταν ή μόπα των Νάτσι πατούσε τó στήθος τού νησιού μου, ό Τσιροβαρδής πολεμούσε τούς Γερμανούς στις Μέλαμπες, στη Βιάννο, στήν Δαμάστα, στις Δαφνές, στόν Ψηλορείτη και στη Μέση ‘Ανατολή. Οί καπετάνιοι του —ό Πετρακογιώργης, ό Μπαντουβάς, ό Πέτρακας κι ό Παπαδογιάννης— είχαν πειθαρχήσει τήν φλογισμένη ψυχή του στήν τέχνη τού πολέμου και τόν διδάξαν τήν παληκαριά νά μάχεται με σύνεση.

“Ό Μακεδονομάχος πατέρας του, ό Τσιρονικολής, τού είχε ξυπνήσει από νωρίς στήν ψυχή τó πάθος για τήν έλευθερία, όπως και στόν άδερφό του τόν Τσιρογιώργη πού σκοτώθηκε στις Μέλαμπες πολεμώντας τούς Νάτσι τήν Μεγάλη Παρασκευή τού 1944· στο ίδιο σημείο είχε τραυματισθεί πριν από λίγα χρόνια κι ό Τσιροβαρδής. “Ό πατέρας του — πέρα από τήν ύψηλόφρονη διάθεση και ένα αίσθημα τιμής— τού είχε μάθει, πώς ή δουλωμένη ζωή είναι μιá ζωή άνάξια για νά τήν ζήσεις. “Ετσι, έφηβος ακόμη ό Τσιροβαρδής είχε βιώσει τήν ψυχικό εκείνο πολιτισμό πού έθρεφε ανθρώπους με μιá παράφορη άγάπη για τήν ζωή, αλλά και με μιá έξ ίσου παράφορη άρνηση τού θανάτου.

Στόν πόλεμο, όταν μιá ένωμένη πατρίδα ζητούσε τήν καταξίωσή της, άνδρώθηκε περισσότερο ή έφηβική ψυχή του. “Αργότερα, τó ένωμένο αυτό αίμα διασπάστηκε, άσχημοι για τόν τόπο μου καιροί, πολιτικές ύστεροβουλίες και ιδεολογικές σκοπιμότητες ή συγχύσεις δίχασαν αυτό πού ένωμένο πολεμούσε τόν έπιδρομέα. “Ενας διχασμός, πού μεταφέρθηκε από τά μετερίζια των μαχών στήν καρδιά τ’ ανθρώπου.

“Ήταν τραγική ή έμπειρία αυτή για τόν Τσιροβαρδή αλλά και για όλους τούς φορείς τού ήθους της γενιάς του, μιá έμπειρία πού άργησε πολύ νά τήν πάρει στήν συνείδησή του χωρίς κανένα άντάλλαγμα, με άσπρα πιά μαλλιά, νομοθετώντας με μιá άπαράμιλλη δικαιοσύνη τού πνεύματος τó γεναίο και τó ύψηλό. Ξέρει τώρα, πώς ό τόπος τούτος τότε προδόθηκε από τίς σκοπιμότητες της ιστορικής συγκυρίας και τόν στενό-

καρδο καιροσκοπισμὸ τῶν ἐπιχώριων φορέων.

Ἀπὸ τὸν ἀγώνα στὰ βουνά καὶ στὰ φαράγγια τῆς Κρήτης δὲν βγῆκε ἡ Ἑλλάδα ποὺ περίμενε ὁ Τσιροβαρδῆς. Ἦδη ἡ ἀπελευθέρωση βρῆκε τὸν λαὸ ποὺ πολέμησε διαχασμένο καὶ ἐπιλήσιμονα τῶν μεγάλων στιγμῶν ποὺ τὸν κυρίεψαν. Ἄλλοι συμπολεμιστές του πῆραν τὰ ὄρη, γιὰ νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὸ προλεταριακὸ κράτος καὶ νὰ ὑλοποιήσουν τὴν κομμουνιστικὴ πολιτικὴ κι ἄλλοι πολέμησαν νὰ στερεώσουν τὶς προπολεμικὲς πολιτικὲς ἐξαρτήσεις χωρὶς καμμιὰ προσπάθεια πρακτορέυσης τῶν ξένων συμφερόντων σὲ ἑλληνικὰ συμφέροντα. Κι ἀμέσως μετὰ ἄρχισε ἡ συρρίκνωση τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ἡ Ἑλλάδα μεταβλήθηκε σ' ἓνα χωρὶς κοινὰ θέσμια, μὲ τὴν αἰσιόδοξη διάθεση τοῦ τόπου γιὰ τὸ μέλλον νὰ διαρρηγνύεται σὲ διλήμματα καὶ ἀμφιβολίες.

Αἶμα ἑλληνικὸ ἄρχισε νὰ χύνεται καὶ πάλι, πτώματα, ἀκρωτηριασμοί, βαρβαρότητες κι ἀπὸ τὶς δυὸ μαχόμενες πλευρὲς βάρυναν τὴν ἱστορικὴ συνείδηση τῆς πατρίδας μου. Ἀνεξάρτητα ἂν ὁ πόλεμος τοῦτος ὀνομάσθηκε ἀργότερα ἐμφύλιος πόλεμος, ἄφησε ἓνα ἔθνος διχασμένο, ποὺ δὲν βρῆκε ῥέκνη —παρὰ τὴν ἐπίσημη πρόθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας— τὰ ἱστορικά του βήματα.

Ὑστερα, ξένα ρεύματα ξεχύθηκαν στὸν τόπο, ἀπειλεῖται ἡ γλώσσα, σαλεύουν τιτρωσκόμενοι οἱ πανάρχαιοι κοινοτικοὶ μας θεσμοί, οἱ γηγενεῖς παραδοσιακὲς δομὲς ἀνατρέπονται καὶ στοὺς δρόμους ὁρμᾷ μιὰ νεολαία χωρὶς ἀνάμνηση, χωρὶς τὸ πάθος γιὰ τὴν ἐλευθερία, μὲ φτεροῦγες διπλωμένες, πρὶν κἂν μπορέσει νὰ τὶς ἀνοίξει.

Δὲν πρόλαβε νὰ σπουδάσει ὁ Τσιροβαρδῆς. Τὰ γράμματα τὰ ἔμαθε ἀργότερα μόνος του, ὅταν ἡ πλούσια ἐσωτερικὴ του ζωὴ ἀναζητοῦσε τὴν ἐκφρασὴ τῆς στὸν πηγαῖο ποιητικὸ στίχο. Στὴν ποίησή του —ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει ἤδη ἐπαινέσει τὴν συμβολὴ του στὴν ἀναβίωση τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ— ἡ φύση γίνεται ἀντικείμενο ὕμνου σὰν ὁ αὐθεντικὸς χώρος μεγάλων ἀγώνων καὶ μεγάλων ἱστορικῶν πράξεων.

Γραμμένα σ' ἓνα τραχύ, ἄτριπτο δεκαπεντασύλλαβο τὰ *Τραγούδια τῆς Κρητικῆς Ἀντίστασης* —σύντομα θὰ δοῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας— ἔχουν μεγάλη ἱστορικὴ σημασία, χωρὶς καμμιὰ προσπάθεια καλλιέπειας ἢ προσωπικῆς ἐξαρσης. Καθένα ἀπὸ τὰ τραγούδια αὐτὰ εἶναι καὶ ἓνα χρονικόν, ποὺ στὴν εὐρωστὴ ποιητικὴ μορφή του ἀνασκαλεῖται στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς μας παράδοσης κι ἀποτελεῖ μνημὴ, δηλαδὴ ὑπόμνηση στὴν ἡγεσία τοῦ ἔθνους. Ἡ ἔξοχα ἀναλυτικὴ του περιγραφικὴ διάθεση εἶναι ἐντονα φορτισμένη ἀπὸ ἓνα πλούσιο ψυχικὸ δυναμικόν, ποὺ δίνει πολλὰς φορὲς στὸν στίχο του τὸ ἥθος χορικοῦ ἀρχαίας τραγωδίας.

Στὰ *Τραγούδια τῆς Κρητικῆς Ἀντίστασης* —ὅσα εἶχα τὴν τύχη νὰ διαβάσω— ἡ ἔνδια ἢ δημοτικὴ ψυχὴ, περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐντεχνὴ ἐξαρση τοῦ δόκιμου ποιητικοῦ λόγου, καταξιώνεται σὰν ἡ φλόγα ποὺ πυρπόλησε τὸ πνεῦμα τῆς ωραίας αὐτῆς γενιάς. Τὰ *Τραγούδια τῆς Κρητικῆς Ἀντίστασης* μιλοῦν γιὰ τὶς μάχες τοῦ Τοπλοῦ, τῆς Βιάνος, τῶν Ποταμῶν ἢ ἀνασταίνουν σκληροτράχηλους πολεμιστὰς ποὺ χάθηκαν στὸ μέθυσι τοῦ ἀγώνα.

Δὲν εἶναι πολιτικὴ ἡ ποίηση τοῦ Τσιροβαρδῆ κι οὔτε μπορεῖ νὰ εἶναι. Ἡ πολιτικὴ ποίηση διχάζει καθὼς ἀρνεῖται, ἐνῶ ἡ ποίηση τοῦ Τσιροβαρδῆ ἐνώνει καθὼς τιμᾷ τὰ κοινὰ ἑλληνικὰ θέσμια. Τοῦτο φαίνεται, πῶς εἶναι τὸ πιὸ ἀγνό, τὸ πιὸ ρωμαλέο καὶ τὸ πιὸ τραγικὸ στὴν ἀθωότητά του μήνυμα: ἡ ἐπιστροφὴ στὴν οὐσία τῆς ἑλληνικότητάς μας, στὴν καταξίωση ἐνὸς γνήσιου ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ μέλλοντος.

Σὰς παραθέτω μερικοὺς στίχους του:

Φτάνει κι ὁ Σῆφης γλήγορα κι ἀρπάζει τὸ κιβούρι,
σφίγγει τὴν ἄκρα δυνατὰ μὲ τὴ ζερβὴ του χέρα,
θρύψαλα κάνει τὴ γωνιά, ματώνει τὰ δαχτύλια,
ψάχνει νὰ βρεῖ τὸν ἀδερφό, νὰ τόνε χαιρετίξει,
γυρεύει καὶ τὸ χάροντα νὰ τὸν ἀντροκαλέσει,
ποὺ τοῦ ἤπρε τὸ Νικολή, τὸ Μέγα Πολεμάρχη.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Φιλοσοφία της ιστορίας* *κατὰ Δημόκριτον*

Στὸ βραχὺ αὐτὸ ἔργο ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος ἐπιχειρεῖ νὰ συγκροτήσει τὸ «σῶμα» τῆς δημοκρίτειας φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας μὲ ἐπίγνωση τῆς ἀνεπάρκειας τῶν πηγῶν. Τὰ θέματα ποὺ πραγματεύεται εἶναι ὁ βίος καὶ ὁ ψυχισμὸς τῶν ἀρχέγονων ἀνθρώπων, τὸ «συμφέρον» στὴν ἄμυνα πρὸς τὰ θηρία καὶ ἡ σύμπτυξη τῆς πρώτης κοινωνίας, ἡ ἀνυπαρξία οἰκονομίας στὸ βίον τῶν ἀρχέγονων ἀνθρώπων, οἱ ἀπαρχές τῆς οἰκονομίας δίχως ἀκόμη τὴν χρῆση τῆς φωτιᾶς κατὰ διδαχὴ τῆς «πειράς» καὶ τῆς ἀνάγκης, ἡ ἐφεύρεση τῆς φωτιᾶς καὶ «τῶν ἄλλων χρησίμων» καὶ ἡ βαθμιαία δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ «χρεία» καὶ τὸ «εὐφυὲς ζῶν» μὲ χεῖρας καὶ λόγον καὶ ψυχῆς ἀγχίνοιαν», οἱ βλαπτικὲς παρασυνέπειες τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ προστατευτικὴ ἀπὸ αὐτὲς ἀποστολὴ τῆς παιδείας, ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ παρεμβολὴ τῆς «τύχης» στὴν ὑπαρξί του, καὶ ἡ ἀνθρώπινη ἀπλῶς σύσταση τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων.

Στὰ κείμενα ποὺ διασώζουν τὰ δημοκρίτεια θεωρήματα γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ θέσπιση πολιτισμιακῶν στοιχείων ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο δὲν ἀνάγεται σὲ ὑπερβατικὴ πηγὴ (π.χ. ὅπως στὸν αἰσχύλειο μῦθος γιὰ τὴν προμηθεϊκὴ χορηγία τοὺς στὸν ἄνθρωπο — μιὰ ἀντίληψη ποὺ διασώζεται καὶ στὸν πλατωνικὸ μῦθος τοῦ «Πρωταγόρα»), ἀλλὰ ἐρμηνεύεται σὰν ἓνα βαθμιαῖο κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου κινούμενου ἀπὸ τὴν «χρεία» καὶ τὴν «πεῖρα».

Στὰ θεωρήματα αὐτά, ἤδη ἀπὸ τὶς ἀπαρχές τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται σὰν ἓνα «εὐφυὲς ζῶν» μὲ συνεργοὺς «χεῖρας καὶ λόγον καὶ ψυχῆς ἀγχίνοιαν» καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ συγκροτήσει τὴν κοινωνικὴ, δηλαδὴ τὴν ἱστορικὴ ζωὴ, μὲ φιλάλληλο ἦθος. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου, ἡ ἐνδο-ἱστορικὴ αὐτὴ προοπτικὴ τῶν θέσεων τοῦ Δημοκρίτου εἶναι ἐξαιρετικὰ κοντὰ στὶς θέσεις τῆς σύγχρονης θετικιστικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ ἔξοχη αὐτὴ βραχεία πραγματεία θέτει ἓνα διαφορετικὸ τύπος προβλημάτων ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ θέτει συνήθως ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας στὰ δύο ἐπίπεδα ἀνάλυσης ποὺ γίνεται νοητὴ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, εἴτε προσπαθεῖ ν' ἀποκαλύψει μίαν ὑποκείμενη δομὴ ποὺ σὲ σχέσιν μ' αὐτὴν ἡ φαινομενικὰ αὐθαίρετη διαδοχὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων θὰ μπορούσε νὰ κερδίσει κάποιο νόημα, εἴτε, σὰν κριτικὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, καταπιάνεται μὲ τὸ ἐπιστημολογικὸ κύρος τῆς ἱστορικῆς γνώσης (π.χ. τὴν ἔννοια τῆς αἰτιώδους συνάφειας στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι). Ὅπως καὶ σὲ προηγούμενο μελέτημά του («Ἡ Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας κατὰ Πλάτωνα»), ὁ συγγραφέας, ἐνῶ δὲν ἀπορρίπτει τὴν παραδοσιακὴ προβληματικὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, συγκεντρώνεται κυρίως σὲ διαλογισμοὺς γιὰ τὴν ἀπαρχὴ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Οὕτε γιὰ τὸν Πλάτωνα οὕτε καὶ γιὰ τὸν Δημόκριτο ἡ ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας μὲ τὶς δύο μορφές ποὺ εἶναι σήμερα νοητὴ ἀποτελοῦσε θεμελιακὸ στοιχεῖο τοῦ ἔργου του. Ἡ ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας στὸ πρῶτο ἐπίπεδο ἀνάλυσης ποὺ ἀναφέραμε ἐμφανίζεται στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν Πολύβιο, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἀνάλυσης ἀνατρέχει κυρίως στὸν Θουκυδίδη.

Κι ὁμῶς οἱ διαλογισμοὶ τόσο τοῦ Πλάτωνα ὅσο καὶ τοῦ Δημόκριτου γιὰ τὶς ἀπαρχές τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καλύπτουν ἓνα κενό, τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ἐσχατὴ ἀρχή, ποὺ ἐγείρεται στὸ λυκαυγὲς τῆς ἀνθρώπινης μνήμης ἢ στὴν ἀχλὺ τῆς ἱστορικῆς συνείδησης.

Ἡ συμβολή τοῦ Κώστα Δεσποτόπουλου στή διευκρίνιση καὶ στήν συστηματική ἀξιοποίηση τῶν θέσεων τόσο τοῦ Πλάτων ὅσο καὶ τοῦ Δημόκριτου γιά τις ἀπαρχές τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶναι ἐξαιρετικά σημαντική καὶ ἐπιστημονικά ἀξία.

Μανώλης Μαρκάκης

ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ, Γ.: *Ὁ Καζαντζάκης καὶ οἱ Ἀρχαῖοι*

Ὅλοένα καὶ μὲ γοργότερο ρυθμὸ κάνουν, τὰ τελευταῖα χρόνια, τὴν ἐμφάνισή τους βιβλία μὲ μελέτες γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου συγγραφέα καὶ διανοητή. Ὅλες προσπαθοῦν νὰ διεισδύσουν στὸ πυκνὸ μυστήριο τοῦ ἔργου του καὶ, μέσα ἀπὸ τις ἀπανωτές, πολυδαίδαλες καὶ πολυσήμαντες ἀποτυπώσεις του, νὰ βγάλουν κάποια γενικὰ συμπεράσματα ἢ νὰ καταλήξουν σὲ ὁρισμένες βεβαιότητες. Ὁ γνωστός μας καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐργασίες του γιά τὸν Καζαντζάκη συγγραφέας τοῦ πῶς ἔργου (διηγητῆς ἐπὶ διδακτορία στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων), ἐπιχειρεῖ κατὰ τὸ σαφὲς δυσχερέστερο. Μὲ μιὰ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ μεθοδικότητα, καὶ πάντα βασισμένος στὸ ἔργο του, προσπάθησε νὰ ἐπισημάνει τις ἐπιρροὲς πού δέχθηκε ὁ Καζαντζάκης ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καί, ἀκόμα, ὅσο τοῦτο ἦταν δυνατό, νὰ τις ἀξιολογήσει, νὰ τις ὑπολογίσει καὶ νὰ τις συγκρίνει σὲ σχέση μὲ τις ἐπιδράσεις πού δέχθηκε ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίμονη ἐργασία, μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα, πού ἦταν καὶ τὸ μοναδικὸ ἀποδεικτικὸ τοῦ ὕλικό, ὁ Γ. Στ. ὄχι μόνον πέτυχε νὰ μᾶς δώσει μιὰ γλαφυρὴ, πλήρη καὶ ἀπόλυτα τεκμηριωμένη μελέτη, ἀλλὰ καὶ νὰ μᾶς προβληματίσει. Ὅσα ὑποψιαζόμασταν ἢ διάχυτα ἔρχονταν στὴ σκέψη μας ἀπὸ τις κατὰ καιροὺς προσωπικὲς μας ἐπαφές μὲ τὸ Καζαντζάκη πῆραν ἐδῶ τὴν μορφή τῆς ἀπόδειξης καὶ τῆς ἀναμφισβήτητης ἀλήθειας.

Εἶναι πιά βέβαιο, πὼς ὁ Καζαντζάκης λίγο ἢ ἐλάχιστα ἔχει ἐλληνικὲς καταβολές στὴ σκέψη του καὶ πολὺ περισσότερο στὸ μεγαλεπήβολο ἔργο του. Ἡ ἐλληνικότητά του εἶναι τυπικὴ, ἐξωτερικὴ, περιορισμένη, ἀλλοιωμένη καὶ ἐντονα διαβρωμένη ἀπὸ τις πῶς παράταιρες καὶ μακρινὲς πνευματικὲς ἐπιδράσεις. Τουλάχιστον ἐκεῖνα πού πῆρε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, γιά νὰ περιοριστοῦμε στὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Σταματίου, στατιστικὰ ἀντιπροσωπεύουν μόνον τὸ ἓνα τρίτο τῶν ἰδεολογικῶν του στοιχείων, πού μ' αὐτὰ θὰ συνθέσει τὸ δικό του φιλοσοφικὸ ἀμάλγαμα. Παρ' ὅλη τὴν βεβαιωμένη ἀρχαιομάθειά του καὶ τὸ ἀρχαιογνωστικὸ του ἐνδιαφέρον, τις διακηρυγμένες ψυχικὲς του συγγένειες, τὸ θαυμασμὸ τοῦ στὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Πλάτωνα, κυρίως, ἀπὸ τοὺς ὁποίους σὲ πολλὰ ἐπηρεάσθηκε, τὸ τελικὸ συμπέρασμα εἶναι πὼς κινεῖται, βασικά, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πνευματικὴ παράδοση καί, πολὺ περισσότερο, θητεῖ σ' ἓνα πνευματικὸ χῶρο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

Νομίζω, πὼς τὰ πορίσματα αὐτὰ, στὰ ὁποῖα καταλήγει ὁ μελετητὴς μας ὕστερα ἀπὸ βασιμνιστικὲς καὶ ἐξονυχιστικὲς ἐρευνες, παρουσιάζουν τεράστιο ἐνδιαφέρον. Μέσα ἀπὸ τὴν πολυπλοκότητα τῆς σκέψης τοῦ μεγάλου Κρητικοῦ, τις σταδιακὲς του μεταπτώσεις, τὸ πλῆθος τῶν πῶς παράταιρων ἐπιδράσεων (πού ὁ ἴδιος ἐπιμένει πὼς τις ἀφομοίωσε μέσα του), αὐτὸ πού μᾶς ἦταν ὡς τώρα ἀπλὴ ὑπόψια γίνεται πεποίθηση. Ναι. Ἡ ἀντιφατικότητα, ἡ ἀσυνέπεια, ἡ σκοτεινότητά του, ἂς τὸ πούμε ξεκάθαρα, ὀφείλεται, πρῶτα - πρῶτα, στὴν δική του ρευστότητα ἰδεῶν καὶ σκέψεων. Γίνεται ὀλοφάνερο πιά, πὼς ὁ Καζαντζάκης, σὲ πολλὰ, δὲν εἶχε κατασταλάξει ὁριστικά. Δὲν εἶχε τίποτα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ νηφαλιότητα καὶ καθαρότητα. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τις ἐλληνικὲς ἀξίες του ἦταν ξένες ἢ ἀδιάφορες. Αὐτὸς ὁ ρωμαλέος, ἀλλὰ καὶ μεστός, λόγος του συχνὰ πνιγόταν, ξέπεφτε σὲ περισσολογία καὶ βερμπαλισμὸ, πού κοῦραζε. Τώρα ὅλα αὐτὰ ἐξηγοῦνται. Ὁ Καζαντζάκης κατὰ τὰ δύο τρίτα εἶχε χωνέψει (ἢ μισοαφομοιώσει) ἰδέες, ἀλήθειες, πρότυπα ἀπὸ ἄλλες δυτικὲς ἢ ἀνατολικὲς φιλοσοφίες, θρησκείες καὶ πολιτισμοὺς. Χωρὶς νὰ τὸν καταδικάζουμε (ὅλους πρέπει νὰ τοὺς δεχό-

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στη στήλη παρουσιάζονται μόνο τα κατά την κρίση των συντακτών της αξία λόγου βιβλία που μας αποστέλλονται σε δύο (2) αντίτυπα. Λόγω της πληθώρας των λαμβανομένων βιβλίων τηρείται αναγκαστικά σειρά προτεραιότητας αντίστοιχη προς τη σειρά λήψης].

ΣΠΥΡΟΣ ΓΑΛΑΙΟΣ, *Θέμα κορυφής (μυθιστόρημα)*, 'Αθήνα χ.χ., σελ. 162, σχ. 16°.

Ο Σ.Γ., σημαντική δημοσιογραφική προσωπικότητα, δένει το μυθιστόρημά του μέσα στους χώρους της δουλειάς του. Έτσι μας κερδίζει άμεσα και μας πείθει να τον ακολουθήσουμε στα στενοπάτια μιάς δεξιότεχνα πονηρής κοινωνίας, όπου η ύλική δύναμη συνθλίβει και την ήθικη καθόλα, αλλά κυρίως την ήθικη αγνότητα μιάς καθαρής πληροφόρησης και ανεπηρέαστης από οτιδήποτε άλλο, την πολιτική ή το χρήμα, δημοσιογραφικής αλήθειας. Ο ήρωάς του αυτοδολοφονείται, όταν ανάκαλύπτει πως το έργο του για κάποια ανεργία παραγνωρίστηκε και δε δημοσιεύτηκε, για χάρη μιάς δόλιας πολιτικής και δόλιων συμφερόντων. Με άμεσότητα μūs περιάγει σε συντροφιάς της κοινωνίας και της πολιτικής, που μās κυβερνούν και μās κατευθύνουν, καθώς από σπάγγους δεμένα κάποια παιχνιδιών ανθρωπάκια. Το βιβλίο του Σ.Γ. θα μπορούσε να είναι αφιερωμένο στον «άγνωστο δημοσιογράφο» άγωνιστή. —Α.Π.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Ποιητικά έργα ποίηση 1931—1982, Θεσσαλονίκη 1983*, σελ. 138, σχ. 8°.

Το βιβλίο έχει εκδοθεί με τη φροντίδα της αδελφής του ποιητή. Ο ίδιος δεν υπάρχει πια άναμέσά μας. Πέθανε τον Αύγουστο του 1983, μετά από πολύχρονη άνοσηφία, που είχε σημάδεψει τη ζωή του από το 1933. Το ποιητικό του έργο είναι βαθιά επηρεασμένο από τη σωματική βαρεία του περιπέτεια. Δεν παύει όμως να είναι και μία πηγή άνεσης έλπίδας στην ψυχική αντοχή και πνευματική επιβίωση του ανθρώπου, όταν γνωρίζει, καθώς ο ποιητής, να αντιμάχεται τις καταλυτικές ύλικές δυνάμεις, τις δύσμοιρες και άδυσώπτες. Υπάρχουν σίχοι αξιοθαύμαστης λεβεντιάς υπάρχουν ποιήματα άκατανίκητης επιβολής και γητείας. Η έμπιστοςήν στο τιτάνιο, αλλά άγαθό στοιχείο της ανθρώπινης παρουσίας και οντότητας, προσδίδει στον άξεστος ποιητή τη δύναμη, παρά τα δεινά της δύστυχης ζωής του, να χαμογελάει, να άγαπάει, να κρατάει έρωτικά μυστικά, να άποπνευματοποιείται, άκόμα και χωρίς περιγλάσματα για τη δύσκολη του θέση. Με άλήθεια και δύναμη. Τα ποιήματα του Κ.Κ. πρέπει να διαβαστούν για τα νάματα θάρρους που ανάδουν. —Α.Π.

ΟΛΓΑ ΒΟΤΣΗ, *Η άλλη γνώση (ποίηση)*, 'Αθήνα 1982, σελ. 80, σχ. 8°.

Ποιήματα με συχνή την άλληγορική άναφορά, αλλά πολύ έντονα τα άπαρξιακά προβλήματα και έρωτηματικά. Η Ο.Β. μās είναι γνωστή και από προηγούμενες της δημιουργίες. Στην «Άλλη γνώση» παρουσιάζεται πιο διαχυτική, πιο πλουσιόλογη. Σάν να έπιθυμεί τίποτα να μñ μās άφήσει άγνωρό μας. Τα θέματα είναι παρμένα ή από τον έξωτερικό άντικειμενικό περίφωτο κόσμο· ή από το άδιάλυτο έσώβαθο του ύποκειμένου. Η σύμπραξη σε ποιητική σύνθεση και των δύο τούτων μεγαλύνουν την άπόδοση. —Α.Π.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΑΝΑΤΖΗΣ, *'Αραβώνες και γάμο μικρής ηλικίας, λαογραφική έξέταση (διδαστοική διατριβή)*, 'Αθήνα 1983, σελ. 150, σχ. 8°.

Ένα ειδικό βιβλίο, σύνθεμα εύτυχισμένης έμπνευσης και άκαταπόνητης προσπάθειας, άφειδώλευτης διάθεσης χρόνου και μόχθου. Διαβάζεται παρά τη σημαντικότητά του από όλους με πολλή εύχαρίστηση· και τούτο, διότι και η σύνθεση και η γραφή του είναι άπλή και καταληπτή. Άλλά και το όλο θέμα του είναι πάρα πολύ ενδιαφέρον. Τέτοια θέματα χρειάζεται «αυταπόρνηση», για να τα έρευνήσει ο μελετητής τους.

Το σύγγραμμα είναι όπλισμένο με πλθος πληροφοριακές σημειώσεις και παραπομπές, καθώς και με ισχυρότατη βιβλιογραφία. Μās μορφώνει, ενώ συνάμα μās συγκινεί, καθώς μās περιάγει στα χρόνια και στίς συνθήκες — έθιμα των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Μās όπλίζει δόξα, καθώς μās διαβεβαιώνει με πόσο θαυμαστούς τρόπους συμπεριφοράς και βίου επιβίωσε ή φυλή διάμεσα στους άνομολόγητους κινδύνους. Τιμή παραμένει να συγχαίρουμε τέτοιους και τέτοιων έργων σύγγραφεις. —Α.Π.

ΘΕΜΗΣ ΚΟΠΤΗΣ, *Η γραβάτα (Νουβέλα)*, 'Αθήνα 1984, έκδ. «Δρυμός» σελ. 72.

Με την πρώτη του πεζογραφική δημιουργία «Η γραβάτα» ο Θ.Κ. άποκαλύπτεται λογοτέχνης ιδιαίτερης άξιας. Γρήγορος, συναρπαστός, διαλεκτικός, γλαφυρός, οικονομικός στο λόγο, φαίνεται να διαθέτει εκείνο το ξεχωριστό κάτι, που άναδείχνει τον ταλαντούχο του γρα-

πτοῦ λόγου. Οἱ εἰκόνες ξετυλίγονται μέ κινήματα τογραφική ταχύτητα, τὰ πλάνα ἐναλλάσσονται μὲ τὸ σπονδυλωτὴς πλοκῆς μέ κοινωνική ματιά. Στυθερός στὶς ἀπόψεις του καὶ μέ σίγουρη περπυτησιῶ προχωροῦν πρὸς ἓνα ἀδιόρατο εἶναι, ποῦ ἔχει ἐσωτερικὴ ἀξία πολὺ δραστική. Ὁ σημερινὸς κοινωνικὸς προβληματισμὸς μέ τὰ πάσης φύσεως ἀδιέξοδά του ἀποτελοῦν τὴν πρόκληση τῆς πέννας του. Σεμνός, εὐγενής, ὁ νέος λογοτέχνης δὲν ἔχει νὰ φοβηθεῖ τίποτα στὸ εἶδος του. Πιστεύω, ὅτι ὁ Θ.Κ. ἔχει τὶς προϋποθέσεις ἀκόμη καὶ νὰ ζήσει ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα, ἂν μέ τὸν καιρὸ σκάψει βαθύτερα καὶ ἀναζητήσει γενναίους προβληματισμούς. Εἶναι θέμα μελέτης καὶ παιδείας. —Σ.Ν.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΓΕΡΑΝΗΣ, "Ενας εὐαίσθητος μποξέρ, πού ἔγινε ἀστυφύλακας (διηγήματα), ἔκδ. «Δίφρος», Ἀθήνα 1983, σελ. 108, σχ. 16°.

Διηγήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ προσωπικά περιστατικά καὶ ἐμπειρίες καὶ γράμμενα σὲ τσουχτερή, παρὰ τὴν ἀλήθεια τῆς γλώσσας, γιὰ νὰ δημιουργεῖται ἡ ἄμεση πραγματικὴ βιωματικὴ ἀντίληψη. Ὅρισμένα εἶναι ἀρκετὰ πετυχημένα. Ἄλλα μαρτυροῦν καὶ φέρουν σὲ φῶς εἰκόνες ἀπὸ τὰ ἄδυστα μέρη τῆς οἰκογενειακῆς μας ζωῆς, τῆς κάποτε χαμῶζωῆς, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλους παραδεχτὰ εὐτυχισμένης. Μιά τολμηρὴ ἀναθύμηση ὑπόκωφων θορύβων καὶ λόγων ἀπὸ τὴ γονικὴ κρεββατοκάμαρα φέρνει στὴ μνήμη ὅλων μας, ἡ τουλάχιστον πολλῶν, πρωτοανησυχίες μας καὶ πρωτοσπορίες μας γιὰ τὸ τί ἀκριβῶς τελοῦνταν, «ἐκεῖ μέσα». Ὁ συγ. χωρὶς ἐπικάλυψη, ἀλλὰ μέ κάποια ὠμότητα ἀναφέρεται. Τοῦτο εἶναι βραβεῖο ἀλλὰ καὶ κατάκριση. Κοινοποιεῖ σεβαστὰ μυστικά ἐκείνων πού τοὺς ὀφείλουμε τῇ ζωῇ καὶ τῇ σκέψῃ καί, ὅσοι φτωχοὶ οἰκονομικά, κατέχουμε μέ ποιὲς θυσίες τοὺς μᾶς ἀνάστησαν. Ὁ χληση πρὸς σκέψεις «πορνό», δὲν νομίζουμε πῶς γιὰ τοῦτους ἐπιτρέπονται. Ὁ Σ.Γ. ἔχει πολὺ πλούσια τὴν προσφορά του. Καὶ κυρίως σὲ ποιήση. Τὰ τέσσερα ποιητικά του ἀφηγήματα, πού ἐπακολοθοῦν στὸ τέλος, ὑψώνουν περισσότερο καὶ τὸ λογισμὸ καὶ τὸ συναισθημὰ μας. Ἀποκαλύπτεται πιὸ οἰκεῖος. —Α.Π.

Δ. Β. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Τὸ πνεῦμα τῆς γῆς (λυρική θεώρηση)*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 62, σχ. 8°.

Ποιήματα πού ἀναφέρονται σὲ τόπους μας σύγχρονους καὶ δοξασμένους, τῶν ὁποίων ἡ θέση ἐμπνέει καὶ δένεται ἡ εἰκόνα τους ποιητικά πάνω σὲ 15/σύλλαβους στίχους. Ὁ Δ.Π., κα-

θῶς εἶναι καὶ καθηγητής, σκηνοθετεῖ τὴν ὥραία εἰκόνα διάμεσα ἀπὸ ὁμορφες καὶ εὐηχες λέξεις καὶ ἐκφραστικά. Ἡ ὅλη παρουσίαση τῶν ἱστορημένων χώρων γίνεται πλούσια καὶ παραστατικά. Δὲν θὰ ἦταν ὅμως ἄσκοπο νὰ σημειώναμε, ὅτι ὁ Δ.Π. γιὰ νὰ ἀποφεύγει τὴ χασμωδία, πού εἶναι ἐπικίνδυνη στὸν ἀνοιγμένο του 15/σύλλαβο, χρησιμοποιεῖ πάρα πολὺ συχνὰ σὰν εὐφωνικὸ τὸ «ν», καὶ ἐκεῖ πού δὲν πρέπει ἢ παραλλάσσει ἢ παρατονίζει κάποια του λέξη. Μήπως τοῦτα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγονται; Θὰ γινόταν ἰσχυρότερη ἡ ρωμαλέα φωνὴ του. —Α.Π.

ΦΑΙΔΡΑ ΖΑΜΠΑΘΑ—ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΥ, *Πλωτὲς συνοικίες (ποιήματα)*, ἔκδ. «Δωρικός», Ἀθήνα 1983, σελ. 61, σχῆμα 8°.

Ποιήματα δοσμένα μέ μιὰ ἔντονη ἀγωνιστικὴ διαμαρτυρία ἐνάντια στὰ ἄδικα πράγματα κατὰ τῶν λαῶν καὶ τῶν μαρτυρικῶν προσώπων τους. Ἑλληνικὲς φυσιογνωμίες, διεθνῆ περιστατικά καὶ ἥρωισμοί, μάχιμες ἀντιδραστικὲς κατὰ τῆς βίας περιστάσεις ἔχουν μνημονικά ὑμνηθεῖ ἀπὸ τὴ Φ.Ζ. μέ προσωπικὴ τὴ θέση καὶ τὴ στάση τῆς ἀντικρινὰ στὴ θέαση τούτων. Ἡ ποίηση ἐδῶ εἶναι περιστασιακὴ, μέ αἰχμές πού τείνουν πρὸς τὴν παγκοσμιότητα. —Α.Π.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ, *Τὸ λιοντάρι τῆς Κλεφτουριάς (μυθιστορηματικὴ βιογραφία)*, ἔκδ. «Ἑστίας», χ.χ., σελ. 228 (+10 μέ εἰκόνες), σχ. 16°.

Μυθιστορηματικὴ βιογραφία τοῦ Ἀντροῦτσου, πατέρα τοῦ Ὀδυσσέα Ἀντρούτσου, ὅπου ὁ ἀναγνώστης ἀπολαμβάνει μαζί μέ τὴν λογοτεχνικὴ ἀφήγηση καὶ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἀντλημένη ἀπὸ ἱστορικά καὶ βιβλιογραφικά κείμενα καὶ παραπομπές. Πάρα πολλὰ δια φωτίζονται σχετικὰ μέ τὴ δράση τοῦ ἥρωα γύρω ἀπὸ τὴν κλεφτουριά καὶ τοὺς ἀγῶνες τῆς καὶ τὶς σχέσεις του μέ τοὺς γύρω χώρους καὶ προσπάθειες τῶν βαλκανίων γιὰ τὴν κοινὴ τους ἀπελευθέρωση. Ἡ φυσιογνωμία καὶ δράση τοῦ Ἀντροῦτσου, μεγαλοδύναμα προβάλλεται ἀπὸ τὸν Δ.Σ. —Α.Π.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ, *Περιστατικά (ποιήση)*, ἔκδ. «Μπαμπουνάκης», χ.χ., σελ. 95.

Σὲ στίχους καταγεγραμμένα συνθήματα, διαφημίσεις, ἀντιγραφές ἐπιγραφῶν. Καὶ μαζί καταγεγραμμένοι ἤχοι-ἤχοι, ὅπως ἀκριβῶς τοὺς ἀκοῦμε. Ὑπάρχουν βέβαια σημαντικὲς καὶ ἐντυπωσιακὲς οἱ ἐπικεφαλίδες τῶν μικροσυνθεμάτων,

πού και περιμένεται κάτι προσωπικό και πρωτότυπο. Δεν οδηγεί όμως ο λόγος μήτε τότε σέ κάτι δυνατό και ώραιοδόνητο. Οί στίχοι δεν είναι όμως μόνο για τὸ ἀντιλόγημα. Ὑπάρχουν καὶ στιγμές τους βαθειᾶς ἀνάγκης καὶ φιλοσοφίας. Συνήθως ὅμως μιᾶς πεισσιμιστικῆς φιλοσοφίας, πού ὁμορφες κάποιες παρελθοντικές στιγμές τὴν περιτύνουν μὲ νοσταλγικὴ διάθεση. Ἡ θλιμμένη στόχασση γιὰ τὰ γύρω βρώμια μας, καθὼς ἐμπνέει τὴν κάθε γραμμὴ ἢ λέξη, ἐπιβάλλει παντοῦ τὴν παρουσία της. — **Α.Π.**

ΜΑΡΝΕΝΑ ΣΚΟΥΛΑ — ΠΕΡΙΦΕΡΑΚΗ, Στὴν δωδεκάτη ὥρα τῆς ἀγάπης (ποίηση), ἐκδ. «Δωρικός», Ἀθήνα 1983, σελ. 64., σχ. 8°.

Ποιήματα συναισθηματικῆς ἐρωτικῆς χροιᾶς μὲ χαρακτηριστικὴ τὴν εὐγένεια καὶ τὴν νοσταλγικότητα στὴν ὅλη ἔκφρασή της. Καταγράφουν στιγμές προσωπικῆς ἐμπειρίας, χωρὶς τόσο πραγματολογικὲς ἐκφάνσεις ὅσο ψυχογραφικὲς ὁμολογήσεις. Ἡ χαρὰ τῆς συνάντησης, ἡ εὐτυχία τῆς βίωσης, ἡ θλίψη τοῦ ἀποχωρισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ πόνος γιὰ τὶς μικρότητες τοῦ κάποιου ἀγαπημένου εἶναι οἱ πηγές τῆς ἔμπνευσης. Ἡ λεπτότητα τοῦ λόγου κερδίζει τὸν ἀναγνώστη. — **Α.Π.**

ΜΑΓΙΑ ΛΡΟΣΟΥ, Βυζαντινὸς Ἑσπερινὸς (μυθι-

στόρημα), ἐκδ. «Τὸ Ἑλληνικὸ Βιβλίον», Ἀθήνα 1983, σελ. 150, σχ. 16°.

Μιὰ ωραία γραφή, πολὺ σωστά τοποθετημένη τοπικὰ καὶ χωρικὰ μὲ σχηματισμένους διάφανους τοὺς χαρακτήρες τῶν προσώπων, μὲ τὴν περιγραφὴ πειστικὴ καὶ τὸ διάλογο ἀληθινὸ καὶ παρὰ τὴν ἀπλότητά του βαθὺ καὶ ψυχολογημένο. Ἡ πλοκὴ του διατηρεῖ ἀμείωτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη καὶ τὸ βιβλίον διαβάζεται ὀχι μόνο μὲ εὐχαρίστηση, ἀλλὰ καὶ γαληνεμένον ἐνθουσιασμό. Ἡ δρᾶση του μᾶς περνάει στὰ πέρα «βυζαντινὰ» μας κάποτε χῶματα, τὸ καιρὸ γύρω στὸ 1940. Μᾶς μεταδίδει περηφάνεια, θλίψη καὶ συλλογιά. — **Α.Π.**

ΠΕΤΡΟΥΛΑ ΑΛΕΞ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ, «Ὁράματα καὶ Σκιές» (ποίηση), Ἀθήνα 1984, σελ. 186 (+ 60 σελίδες μὲ διάφορα ἄλλα), σχ. 8°.

Ποίηση πληθωρικὴ, ἀνάπλαση καὶ καταγραφὴ τῆς κάθε στιγμῆς τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης. Ἡ πεζογραφικὴ διάθεση καὶ μὀρφὴ τοῦ στίχου στερεῖ τὴν ὅλη προσφορά ἀπὸ τὴν ἐναγώνια διάκριση τῆς ὑψηλότερης τέχνης καὶ τεχνικῆς. Ὁ λόγος παίρνει πάρα πολλὰς φορὲς ἐξομολογητικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἐκτὸς ποίησης σελίδες γνωστοποιοῦν ἀναφορὰς καὶ ἐγγραφες ἐνέργειες τῆς συγ. γιὰ ὑπηρεσιακὴ τῆς ὑπόθεσης. — **Α.Π.**

ἌΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαῖο φυλλάδιον νεοελληνικοῦ προβληματισμοῦ (ὑπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), ἀριθμὸς τεύχους 147, Μάρτιος 1984 • **ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ,** τρίμηνη ἔκδοση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ὁμώνυμης ἐπιστημονικῆς ἐνώσεως (ἐπιστάσια Κ. Ν. Παπανικολάου), τεύχος 29, Χειμῶνας 1984 • **ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ,** μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 14, Φεβρουάριος 1984 • **ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ,** διμηνιαία ἔκδοσις τοῦ Ἰνστιτούτου Στρατηγικῶν Μελετῶν τῆς Ἑλλάδος (ἐκδότης -διευθυντὴς ἀντιστρ. Δ. Χ. Προφίλης), ἀρ. φύλλ. 19, Μάρτιος 1984 • **ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ,** μηνιαία ἔκδοση τῆς ὁμώνυμου ἐταιρίας (ὑπεύθυνος Ἀλεξ. Χ. Μαμμόπουλος), τεύχος 88, Ἰανουάριος 1984 • **ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ,** μηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν (διοκτῆτης -διευθυντὴς Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ. Χ. Χαλατσᾶς), ἀρ. φύλλου 88, Φεβρουάριος 1984 • **ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΡΟΥΜΕΛΗ,** δίμηνη ἐπιθεώρηση ποικίλου προβληματισμοῦ (διοκτῆτης - ἐκδότης Κώστας Δ. Ἀβραάμ), τεύχος 25, Ἰαν.-Φεβρ. 1984 • **ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ,** τρίμηνη ἐπιθεώρηση Λόγου καὶ Τέχνης (ἐκδότης-διευθυντὴς Κώστας Μιχ. Σταμάτης), ἀριθ. τεύχους 2, Γεν.-Φλεβ.-Μάρτ. 1984 • **ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ,** μηνιαία ἔκδοση νεοελληνικῶν Γραμμάτων καὶ Καλῶν Τεχνῶν (ἐκδότης - διευθυντὴς Διονύσης Χατζίδης), ἀριθ. τεύχ. 87, Φεβρουάριος 1984 • **ΧΡΟΝΙΚΑ,** ὄργανο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὑπεύθυνος Ἰωσήφ Λόβιγγερ), ἀριθ. τεύχ. 66, Φεβρουάριος 1984 • **ΟΡΓΑΝΩΣΗ,** διμηνιαία ἐπιθεώρηση προβληματισμοῦ γιὰ ὀργάνωση καὶ διοίκηση (ἐκδότης Σπύρος Ζευγαρίδης), τεύχος 12, Νοέμ. - Δεκ. 1983 • **ΕΥΒΟΪΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ,** μηνιαία ἔκδοση (διευθυντὴς Κ. Δημόπουλος), ἀρ. φύλλου 22, Φλεβάρης 1984 • **Η ΑΛΗΘΕΙΑ,** ἀνεξάρτητος ἐφημερίς (ἐκδότης -διευθυντὴς Χρ. Σπ. Βίρλας), ἀριθ. φύλλου 19 • **Η ΕΡΕΥΝΑ,** ἡμερήσια ἐφημερίδα τῶν Τρικάλων.